

**Reinkjøtt:
Natur, Politikk, Makt og Marked.**

Erik S. Reinert
En rapport skrevet for Verdiskapningsprogrammet for Rein, SND, Troms.
September 2002/v3

Innholdsfortegnelse:

Innholdsfortegnelse:	2
Liste over tabeller og figurer:	3
1. Innledning.....	4
2. Reinen og reinkjøttet.	7
3. Reinkjøttproduksjon – natur, produksjon og kulturkollisjoner over tid.....	8
4. Pris- og volumutviklingen for reinkjøtt i Norge fra 1975 til i dag.	10
5. En sammenligning av verdikjeden i norsk, svensk og finsk reindrift.	12
6. Marginene for reinkjøtt og for annet kjøtt i den norske verdikjeden.	15
7. Landbruksbasert reindriftspolitik: Hvorledes oppstod logikken?	18
8. Importvernet for reinkjøtt.....	22
8.1 Prinsipper for toll på kjøtt, og tollene på reinkjøtt i forhold til annet kjøtt.....	22
8.2. Administrasjonen av reinkjøttets importvern.	26
9. Epoker og skiftende allianser i norsk reinkjøtt, 1976-2002.	30
9.1. 1976: Planøkonomien kommer.	31
9.2. 1980-1990: Økende volum og fallende pris. Krig mellom Samvirke og Private Slakterier (PRL).	32
9.3. 1990-2002. Sterkt fallende volum og relativt stabile priser. Samvirket og PRL finner sammen.....	33
10. Hva slags konkurranse vil vi ha?.....	34
11. Markedet for reinkjøtt.	37
11.1. Tilbudssiden; naturens sykluser.	37
11.2. Etterspørselssiden.	43
12. Stykningsdeler, produktutvikling og strategi.	44
13. En presentasjon av de store aktørene: Norsk Kjøtt & PRL.....	45
14. Slakterier og andre aktører utenfor PRL.	47
14.1 Felt- og sesongslakterier.....	47
14.2 De samiske helårsslakteriene.	50
14.3. Et aksjonsprogram for å oppgradere slakteplasser og samiske helårsslakterier.....	51
15. Produksjonsstruktur i reinslaktning 1988-2001.	51
15.1. Antall aktive slakterier redusert med 46 % i perioden 1988-2001.....	52
15.2. Markedsandeler slaktning.	52
15.3. Kautokeinoslakteriets fallende markedsandel siden 1990.	53
15.4. Utvikling av slakteristrukturen 1988-2001.	53
16. De store utfordringene for samisk reindrift fremover.	54
17. Sammendrag: Norsk næringspolitikk overfor utbefolkningen.....	55
18. Anbefalinger for fremtidig politikk.....	56
18.1. Flaskehalsen som hindrer verdiskapning i reindriften i dag.	56
18.2. Overordnede anbefalinger.	60
18.3. Spesifikke anbefalinger.	63
Bibliografi.	67
Vedlegg 1. Norsk Kjøttets engrosprisliste på stykninger av reinsdyr.....	69
Vedlegg 2: Kvantumsfordeling på stykninger av rein etter skjærekalkyle.	70
Vedlegg 3: Brev fra Private Reinslakteriers Landsforening av 9. april, 2002 (egen fil).....	71
Vedlegg 4. Produksjon og lagersyklus for norsk reinkjøtt gjennom en sesong (egen fil i Excel).	71
Vedlegg 5. Diverse pristilskudd for reinkjøtt, 1973-1987 (egen fil i Powerpoint)	71
Vedlegg 6: Stykninger av reinsdyr (egen fil i Powerpoint).	71

Liste over tabeller og figurer:

Figur 1. Reinkjøtt slaktet og omsatt ved slakterier i Norge i perioden 1975 – 2000.	10
Figur 2. Prisutvikling på reinkjøtt i Norge, 1975-2000, i faste kroner fra år 2000.	11
Tabell 1: Forbruk av ulike kjøttslag pr. innbygger: Sverige Norge og Finland (1997) ...	12
Tabell 2. Prisforhold mellom ytrefilet av storfe og reinskav i Norge, Sverige og Finland. Juni 2002.	13
Tabell 3. Prosent av total reinslakt som slaktes ved slakterier eiet av reinieiere, Norge, Sverige og Finland. Estimer 2002.	14
Figur 3. Verdikjeden i reindriften.	14
Tabell 4. Gjennomsnittlige bruttomarginer i kroner i alle ledd for produkter av storfe, svin, blandede kjøttprodukter og rein.	16
Figur 4. Ulike tekno-økonomiske epoker og produksjonslogikk.	19
Tabell 5. Importtoll til Norge for ulike kjøttslag, hele og halve skrotter, kjølte. I kroner pr. kg og i prosent av tollen på reinkjøtt.	25
Tabell 6. Toll på ulike kjøttslag i prosent ad valorem, etter målpris.	25
Figur 5. Reinantall i Sverige, 1900-2000.	38
Figur 6. Antall rein slaktet i Finland, Norge og Sverige, 1978-1998.	39
Tabell 7: Det største reinslakteriets markedsandel og totalproduksjon 1988-2001.	53
Tabell 8. De tre største reinslakterienes markedsandel 1988-2001.	53
Tabell 9. De seks største reinslakterienes markedsandel 1988-2001.	54
Tabell 10. Reindrift som næring: Gammel og ny virkelighetsforståelse.	63

1. Innledning.

'Allting henger sammen med alt mulig annet' er kortversjonen av et av forhenværende statsminister Gro Harlem Brundtlands visdomsord. Denne observasjonen gjelder også for reinkjøttets situasjon i Norge. For å forstå dagens markedssituasjon for reinkjøtt må vi sette oss inn i større struktursammenhenger, der ulike politiske og administrative avgjørelser tatt i ulike sammenheng over lang tid er blitt helt bestemmende for næringens situasjon i dag. Det er ikke mulig å forstå markedet for reinkjøtt uten å se dette i sammenheng både med Norges politikk overfor sin urbefolkning, samene, og i sammenheng med norsk landbrukspolitik som slik denne siden 1976 har vært utvidet til også å omfatte reindriften.

Verdikjeden i norsk reinkjøtt er svært annerledes enn verdikjeden i den samme næringen i Sverige og Finland. Fellestrekkene mellom Sverige og Finland på den ene siden og Norge på den andre siden, viser en reindrift her hjemme som i større grad enn i våre naboland er et resultat av politiske og administrative avgjørelser som etter vårt syn har virket sterkt i næringens disfavør.

Det svever altså ingen naturgitte tilbuds- og etterspørselskurver over Finnmarksvidda eller Rørosvidda som vi kan studere for å bli kloke på reindriftnæringen. Fra begynnelsen av dette arbeidet var det klart at markedet for reinkjøtt og strukturen i næringen var sterkt påvirket både av politikk og av maktforhold. Derav tittelen: Reinkjøtt: Natur, Politikk, Makt og Marked. Naturen tilbyr et varierende produksjonsgrunnlag for reindriften, og vi har kanskje i for liten grad forstått at variasjoner i naturgrunnlaget fører til store naturlige variasjoner i produksjonen av reinkjøtt. Målprisen for rein har vært satt utfra fjøsproduksjon i landbruket, uten at man har tatt hensyn til naturlige svingninger i produksjonen. Dette rammet reindriften spesielt hardt da kjøttproduksjonen ble halvert i løpet av 1990-tallet. De store naturlige svingningene i reinflokkene, som synes å holde følge i alle fall i hele Norden, gjør at begrep som optimalt eller maksimalt antall rein i et område blir nokså meningsløse dersom de ikke relateres til et bestemt historisk tidspunkt.

Både fluktueringene i reintallet i Sverige gjennom det 20. århundre og de parallelle produksjonskurvene på reinkjøtt i Norge, Sverige og Finland over lang tid (Figurene 5 og 6) forteller oss at det nok er natur mer enn politikk som bestemmer tilbudssiden for råvarene i vår analyse. Ettersom dette arbeidet skred frem ble det imidlertid stadig klarere at politikk og makt spiller en større rolle for hvorledes den videre verdikjeden og hele det norske markedet for reinkjøtt ser ut, enn det opprinnelig var antatt. Sammenligninger med reindriften i Sverige og Finland viser hvordan man der gjennom en alternativ strukturpolitikk, med vekt på å støtte og beskytte andre deler av verdikjeden enn dem man har fokusert på i Norge, har bygget opp en reindrift hvor en langt større del av verdiskapningen skjer på reineiernes egne hender. I våre naboland finner vi også en langt mindre kostbar forvaltning av reindriften enn i Norge, med en stor grad av selvstyre, noe norsk reindrift overhodet ikke kan sies å ha.

Vi skal også se at i forhold til andre typer kjøtt, fra storfe kjøtt til krokodillekjøtt, står reinkjøttet i en særstilling i Norge når det gjelder mangel på importvern. I dag konkurrerer norske sauebønder – bak en tollmur på rundt 80 prosent i forhold til svensk og finsk kjøtt – med samiske reieiere – med en toll på bare rundt 10 prosent i forhold til svensk og finsk kjøtt – om de samme naturressursene. I neste omgang gjør diskrimineringen i grensevernet at reinkjøttet – som har større prestisje her hjemme enn i Sverige og Finland – i forhold til andre

kjøttslag relativt sett er langt billigere i Norge enn det er i våre naboland. Denne tendensen forsterkes ved at det foretas store investeringer i markedsføring av reinkjøtt i våre naboland, spesielt i Sverige, mens vi her hjemme har en nærmest total mangel på markedsføring. At foredlingsbedriftene for reinkjøtt i Norge ikke føler behov for å drive markedsføring er etter vårt syn et resultat av den 'kunstige' (i forhold til Sverige og Finland) verdikjeden for reinkjøtt som er skapt av norsk politikk. Denne strukturen, sammen med den langvarige forfordeling av økonomisk beskyttelse, har svært store negative konsekvenser for reindriften over tid. Dette er to faktorer som virker kumulativt og selvforsterkende, og skaper det vi kan kalle 'norsk reindrifts onde sirkler'.

Ordene i tittelen kan kombineres etter behov for å forme andre relevante begreper: som maktpolitikk, markedsrett eller markedspolitikk som alle er relevante for analysen. Av de fire faktorene som etter vårt syn preger og former produksjon og omsetning av reinkjøtt i Norge – natur, politikk, makt og marked – synes pr. i dag markedet å være den minst innflytelsesrike faktoren. Norske bønder har klart å få løftet sine næringsproblemer til et høyt politisk nivå. Reindriften er ikke blitt håndtert som næringsproblemer, men mer som 'sosiale kasus' på et langt lavere politisk og administrativt nivå. Mangelen på næringspolitikk for næringen kombinert med manglende politisk innflytelse synes i stor grad å forklare reindriften. Dette forklares også ved at storsamfunnets lobbygrupper er langt mer opptatt av å bevare rovdyr og lav som anses som truet, enn av å bevare en unik menneskelig kultur som også er truet. Vi mener at reindriften er i den helt spesielle situasjon blant urbefolkninger at de ville ha bedre av mer marked og mindre politikk. Reindriften hadde langt bedre rammevilkår før 1976 da den ikke hadde noen rammevilkår i det hele tatt, og bare forholdt seg til markedet.

Den herværende rapporten bygger på de samme forutsetningene som Verdiskapningsprogrammet for Rein, nemlig på **en målsetning om å øke verdiskapningen hos den enkelte reineier**. Kriteriet for hva som er ansett for relevant å ta med i denne rapporten er vurdert ut fra norsk samisk reindriftnærings totalinteresser, og den betydning de enkelte faktorer anses å ha for å kunne øke verdiskapningen for norsk reinkjøtt. Vesentlige faktorer som hindrer økt verdiskapning i reinkjøtt er diskutert, uavhengig av om dette er faktorer som umiddelbart faller innenfor SNDs virkemiddelapparat eller ikke.

Reindriften er i dag Norges mest gjennomregulerte næring. Både når det gjelder forholdet mellom antall byråkrater som skal 'passe på' næringen og antall yrkesutøvere i næringen (ca. 1 byråkrat pr. 10 produksjonsenheter), og når det gjelder statens administrasjonskostnader i forhold til verdiskapningen i næringen (over 200 %, se Reinert 2000) står reindriften i en særstilling. Etter vårt syn behøver det ikke være slik. Samisk reindrift er i en meget spesiell situasjon blant urbefolkningsnæringer; i og med at man produserer et luksusprodukt som det i utgangspunktet er stor knapphet på i Norge. Hvorfor er da denne urbefolkningen i så stor grad blitt redusert til å være avhengig av 'trygd'? Etter vårt syn skyldes dette en lang kjede av uheldige politiske og administrative avgjørelser, der reindriften er blitt underprioritert i forhold til andre aktører med større politisk og økonomisk innflytelse. Vi forsøker her å beskrive en helhet som ikke er blitt til ved ondsinnet design, men som et resultat av kumulative kortsiktige inngrep, og av et fravær av en helhetlig næringspolitisk tenkning omkring reindriften og store potensial. De mange årlige detaljrike økonomiske analyser av reindriften har ikke sett skogen for bare trær; man har latt være å stille overordnede og vesentlige spørsmål. Vi hevder også (18.2) at den norske forskningen som har pågått omkring reindriften – naturforskning, landbruksforskning og økonomisk forskning – har vært faglig snever og systematisk har unnlatt å ta inn over seg urbefolknings

forvaltningssystemer og indre logikk. Her bør norsk forskning oppdateres og bringes opp til tverrfaglig og internasjonal standard.

Denne rapporten trekker frem to sett av overordnede mekanismer i næringspolitikken overfor reindriften som har ført til dagens vanskelige økonomiske situasjon:

1. Under første fase i utviklingen etter Reindriftsavtalen kom, frem til 1990, ble prisnivået på reinkjøtt så godt som halvert under en stigende produksjon og en planøkonomisk markedsføring, der markedsmechanismene i stor grad ble koblet ut. Under annen fase, fra 1990 til i dag, ble så produksjonen av reinkjøtt halvert mens det samme planøkonomiske regimet gjorde at prisnivået stort sett forble uendret. Denne kombinasjonen av en **halvering av prisnivået** og en derpå følgende **halvering av produksjonsvolumet** uten priskompensasjon er hovedårsaken til at reindriften i dag, økonomisk sett, ligger med brukket rygg.

2. En sentral konklusjon i denne rapporten er **at norsk reindrift i dag ville ha vært økonomisk bærekraftig uten statsstøtte dersom den samiske reindriften hadde fått samme tollbeskyttelse som norske bønder har**. Med andre ord, hadde norsk reinkjøtt i de siste 10 årene nydt samme beskyttelse mot utenlandsk konkurranse som norsk storfe-, lamme- og svinekjøtt, ville reindriften i dag vært en profitabel næring, og denne rapporten ville sannsynligvis vært overflødig. I motsetning til landbruket har reindriften ikke vært gjenstand for periodiske 'opptrappingstiltak' for å øke deres inntekter. Tvert imot har en stabil målpris under raskt fallende produksjon både ført til en lav pris og en lav toll på reinkjøttet. En importpolitikk som tok mer hensyn til slakterileddet enn til primærproduzentene trakk økonomisk i samme retning.

Ønsker vi å gjøre reindriften økonomisk bærekraftig, er det derfor uhyre viktig at vi analyserer og forstår også de maktpolitiske forhold som har ført til at kjøttproduksjonen fra nasjonens urbefolkning er blitt kraftig økonomisk straffet i forhold til den kjøttproduksjonen som norske bønder står for. Den enkleste måten å hjelpe reindriften raskt på, synes å være å gi deres næring samme beskyttelse som bøndernes. På sikt tror vi imidlertid ikke dette beskyttelsesnivået vil kunne opprettholdes, og vi anbefaler derfor en del andre virkemidler som vi tror kan gjøre reindriften langsiktig lønnsom på andre måter. Den litt paradoksale gode nyheten ved den stemoderlige behandlingen reindriften får i forhold til annen norsk kjøttproduksjon, er at dersom norske kjøttprodusenter skulle få frihandel over natten, ville antagelig reindriften være den eneste kjøttproduksjonen som ville overleve i Norge i noen utstrekning.

Takk til reindriftnæringen selv, og til slakterier, foredlingsbedrifter, forskere og byråkrater i Norge, Sverige og Finland, som alle har vært villige til å gi av sin tid til forfatteren. Takk til Juoni Filppa og Matti Särkelä i Renbeteslagsforeningen i Rovaniemi, organisasjonen som i Finland utgjør en kombinasjon av det som i Norge er Norske Reindriftsamers Landsforbund og Reindriftsforvaltningen. John Arne Kjenn i Statens Landbruksforvaltning var en tålmodig læremester når det gjaldt å forstå importvernet for de ulike norske kjøttyper, og dets utvikling over tid. Thron Soma bidro med en forståelse av norsk kjøttpolitikk siden 1980. Pål Kristen Hansen ved Telko hjalp til å scanne inn materiale i rapporten. En spesiell takk til Magnar Evertsen ved Reindriftsforvaltningen, hvis arbeider jeg har kunnet benytte meg av, og til Norsk Kjøtt som stilte vedlegg 6 til disposisjon. Det er en forutsetning at materialet fra Norsk Kjøtt i vedlegg 6 ikke brukes videre i kommersielle øyemed. Fernanda, Hugo og Sophus Reinert har vært nyttige og kreative medarbeidere i dette prosjektet. Eventuelle feil og mangler i rapporten er forfatterens eget ansvar.

2. Reinen og reinkjøttet.

Reinen, som har fått det gammelitalienske *Rangiferus* som vitenskapelig navn, er utbredt over hele det enorme området som danner det nordlige Eurasia, fra Nord-Norge til Stillehavet. I dette området finnes et stort antall folkegrupper for hvilke reinen representerer det viktigste elementet i deres levebrød. De fleste reinsdyr, anslagsvis 4 millioner dyr, finnes i Russland. I tillegg har det på Svalbard eksistert rein i 40.000 år, og det ble i forrige århundre satt ut rein på Syd-Georgia, den gang en hvalfangststasjon, i det sørlige Atlanterhavet. At reinen finnes og trives i de to sistnevnte områdene, der det ikke finnes reinlav, viser dens tilpasningsdyktighet til ulike økologiske forhold.

Reinkjøttet har en mengde kvaliteter som gjør det til sunn og moderne mat. Kjøttet er svært magert – så magert at det i det gamle borgerlige kjøkken ble spekket med svinefett – og det lille fettene som finnes er av den sunne sorten, Omega 3 og Omega 6. Dette er flerumettede fettsyrer som regnes som essensielle fordi kroppen ikke kan produsere dem selv, og de må derfor tilføres gjennom kostholdet. I tillegg inneholder reinkjøtt en rekke vitaminer og mineraler. Forskning viser at reinkjøtt også inneholder en rekke næringsstoffer som er viktige i et sunt kosthold.

Reinkjøtt er klart mye sunnere enn annet norskprodusert kjøtt av storfe, gris og sau. Reinkjøtt inneholder en rekke vitaminer og mineraler som ikke finnes i storfe- og svinekjøtt. Mauri Nieminen ved Finnish Game and Fisheries Research Institute i Kaamanen har foretatt en sammenlikning av den kjemiske sammensetningen i reinkjøtt, storfekjøtt og svinekjøtt. Denne forskningen viser at reinkjøtt (spesielt kalvekjøtt), inneholder mye høyere mengder vitamin B₁ og B₂, og høyere mengder vitamin A og B₃ (Niacin), enn storfekjøtt og svinekjøtt. Disse B-vitaminene har en viktig funksjon i vårt stoffskifte og vår fordøyelse. Reinkjøtt inneholder også andre vitaminer som vitamin B₁₂, vitamin B₉ (folsyre), vitamin C og vitamin E.

Mineralmengden i reinkjøtt er også høyere enn i storfekjøtt og gris, viser den samme forskningen. Kombinasjonen av vitamin C og E, sammen med et høyt innhold av selen og noe sink gjør at det å spise reinkjøtt kan redusere sjansen for å få våre to største folkesykdommer: kreft og hjerte/karsykdommer. Dette skyldes at denne kombinasjonen motvirker at fettene i kroppen vår harskner. Reinkjøttet virker med andre ord som en antioksidant.

Erfaring tyder på at arktiske folk, til tross for deres høye inntak av animalske proteiner, har lite hjerte- og karsykdommer. Anekdotiske referanser er mange her, som for eksempel den gamle distriktslegen i Kautokeino som hevdet at hjerte- og karsykdommer ikke fantes før det 'moderne' kostholdet kom utenfra.

Vi har altså foran oss et produkt som har alle de kvaliteter som et moderne suksessprodukt bør ha: det er usedvanlig sunt, velsmakende, det er økologisk og naturrent, uten tilsetningsstoffer eller kunstig fôr, det kan selges pakket inn i assosiasjoner til naturopplevelser og fri natur, og det har en 'etnisk' kvalitet som er høyst moderne i matveien.

3. Reinkjøttproduksjon – natur, produksjon og kulturkollisjoner over tid.

I Alta finnes det store felt med helleristninger der reinen er et sentralt motiv. De eldste av disse kunstneriske gjengivelsene av rein kan være mellom 6.000 og 8.000 år gamle (Sveen 1996). Helleristningene viser store antall rein med ulike 'kroppsdekor', eller kroppsmønstre med horisontale, vertikale eller skråstille linjer, prikker, eller delvis fylte flater. De som har hugget inn disse bildene synes å ha villet fremstille et enormt **mangfold** av størrelser og fargevarianter av reinsdyr. Dette får en til å tenke på den variasjon i alder, kjønn og farge som en moderne reineier forbinder med 'en vakker reinflokk' (Oskal 1995, 2000).

Nettopp dette mangfoldet står sentralt der samisk kunnskap har møtt norsk 'skolekunnskap'. Siden reindriften i Norge i 1978 ble brakt under standard landbruksøkonomisk tekning, har det foregått en intens, men for de fleste usynlig, kamp i næringen mellom den samiske kunnskapen og produksjonsforståelsen og 'skolekunnskapen' representert ved Landbruksdepartementet. (H. Reinert 2002). Et viktig aspekt av dette er kampen mellom tradisjonelt desentralisert og entreprenørbasert samisk produksjon og Landbruksdepartementets sentraliserende masseproduksjonsfilosofi (se avsnitt 7). Her står samenes fokus på nettopp mangfold og variasjon – som helleristningene og Oskals artikler forteller oss om – i sterk kontrast til den politikken storsamfunnet har forsøkt å påføre dem. Man kan ikke forstå dagens produksjonssystem for reinkjøtt, og hvorfor dette er så forskjellig i Norge fra Sverige og Finland, uten at denne dimensjonen er med.

Gradvis gjennom århundrene utviklet den samiske reindriften seg fra fangst til dagens form. Samtidig som vikingtuktene gikk til England, Irland og Amerika, foregikk det også en kolonisering nordover. Allerede rundt år 825 beveget nordmennene seg nordover, og den mer enn tusenårige kontakten mellom den 'samiske' og den 'norske' kulturen og tilhørende produksjonssystemer begynte. I den første tiden var den norske innflytelsen begrenset til handel og til at datidens nordmenn krevde skatt av samene. Denne ble betalt i form av skinn. At handelen med samene var en inntektskilde som de herskende norske konger tok alvorlig, vises i de islandske sagaer som forteller om folk som fikk dødsdom for å ha handlet med samene uten kongens samtykke.

I Reinert (2001) har vi beskrevet ulike perioders ulike holdninger til urbefolkningen. Under Renessansens enorme kunnskapstørst koblet med de store oppdagelsene vokste det frem et positivt syn på urbefolkningene. Man begynte å se på dem som **sofistikerte brukere av ulike naturgitte omgivelser**, på mange måter de perspektiver moderne antropologer tar opp igjen. Gjennom sitt verk *Relazioni Universali* (Botero 1591 og senere utgaver) var italieneren Giovanni Botero (1544-1617) representativ for denne nye skolen. Botero bruker i sitt store verk én side tettpakket med informasjon på å beskrive samenes nasjon, som han vekselvis kaller Lappia og Lapponia, og som grenser til Norge. Han beskriver reinsledens evne til å tilbakelegge store avstander på kort tid, samenes store dyktighet som bueskyttere, og han beundrer deres bygging av båter uten bruk av spiker.

Lest i dag minner Botero oss nordmenn om at vi koloniserte samenes land på samme måte som andre europeiske makter koloniserte Amerika, Asia og Afrika. Så sent som midt på 1800-tallet ble Finnmark omtalt som 'en koloni' i offisielle norske dokumenter. 'De har hatt en langvarig krig mot nordmennene' skriver Botero om nasjonen Lapponia, og forteller at de nå til en viss grad har måttet underkaste seg. De betaler ennå i Boteros tid sin skatt til Norge i form av skinn. Vesentlige økonomiske kriterier for en koloni er a) en nasjon som ikke foredler

sine egne råvarer, og b) en nasjon der det er et lavere skattenivå enn i 'moderlandet' for å få moderlandets innbyggere til å bosette seg der, og c) en nasjon der urbefolkningen får dårligere økonomiske betingelser enn 'nybyggerne'. Norsk reindrift og den norske delen av det gamle 'Lapponia' fyller i dag disse kriteriene. Mens 80% av reinkjøttet i Sverige og Finland slaktes i bedrifter eiet av reineierne selv, har Norge ført en annerledes politikk enn våre naboland, slik at her hjemme slaktes under 15 prosent av reinen i bedrifter eiet av reineierne. Skattenivået er på noen områder lavere enn i resten av Norge, og – som vi skal se – skjer 'norsk' kjøttproduksjon bak tollmurer som er nesten ti ganger høyere enn for samisk kjøttproduksjon.

Som vi tidligere har utredet i Reinert (2001) begynte fornorskningen av den samiske kultur i 1774 med nedleggelsen av *Seminarium Laponicum* i Trondheim. Dette seminaret skulle utdanne prester som kunne forkynne Guds ord på samisk. Renessansens positive nysgjerrighet over mangfoldet av natur og kultur på jorden vek for et mekanisk verdenssyn med en teori som var basert på menneskehetens utvikling utfra en stadieteori. Denne teorien dannet fra midten av 1700-tallet utgangspunktet for samfunnsvitenskapenes fremvekst. Teorien var basert på at menneskeheten gikk gjennom følgende stadier (se Reinert 1998):

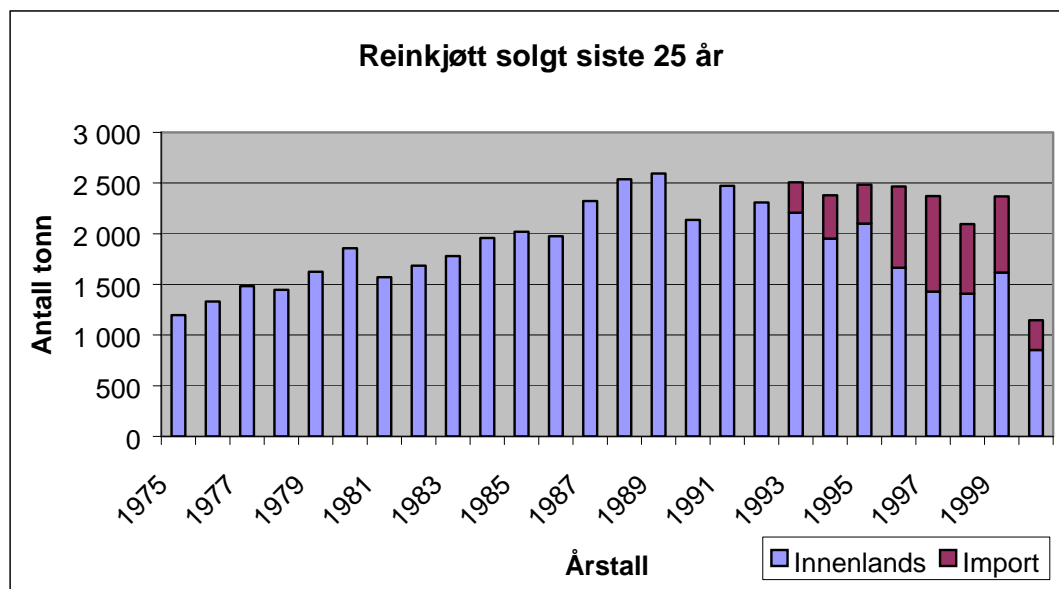
1. Jeger- og fiskersamfunnet.
2. Hyrde- eller gjetersamfunnet
3. Jordbruksamfunnet
4. Jordbruks- og industrisamfunnet

I motsetning til den opprinnelige Lappekodisilen fra 1751 som fremdeles var preget av Renessansens toleranse for mangfold, ble etter hvert holdningen og lovgivningen overfor samene preget av at man så at denne næringen ville dø ut av seg selv. Denne lineære og egentlig sosial-darwinistiske tankegangen (dvs. bare de 'moderne' vil overleve) preget fullstendig norsk reindriftslovgivning inntil etter 2. Verdenskrig. Likevel fikk reindriften så godt som uforstyrret fortsette sin opprinnelige driftsform uten innblanding, dvs så lenge dyrene deres ikke gjorde skade på nordmenns eiendom. Da kunne erstatningsplikten være svært stor.

Gjennom det meste av det 20. århundre er norsk lovarbeide omkring reindriften preget av det lineære synet som er beskrevet gjennom stadiene ovenfor. Reindriften ble ansett som en nærings som ville dø ut av seg selv. Det er derfor en slags seier over sosialdarwinismen når det – til tross for en langt større tollbeskyttelse av bønder enn av reinsamer – i dag ikke er reindriften, men jordbruket som er på mest vikende front i de nordlige områder av Norden, i det gamle *Lappia*. Dersom annen kjøttproduksjon og reinkjøttet hadde blitt behandlet tollmessig likt, ville landbruket vært på en langt mer vikende front enn det er i dag.

4. Pris- og volumutviklingen for reinkjøtt i Norge fra 1975 til i dag.

Figur 1. Reinkjøtt slaktet og omsatt ved slakterier i Norge i perioden 1975 – 2000.

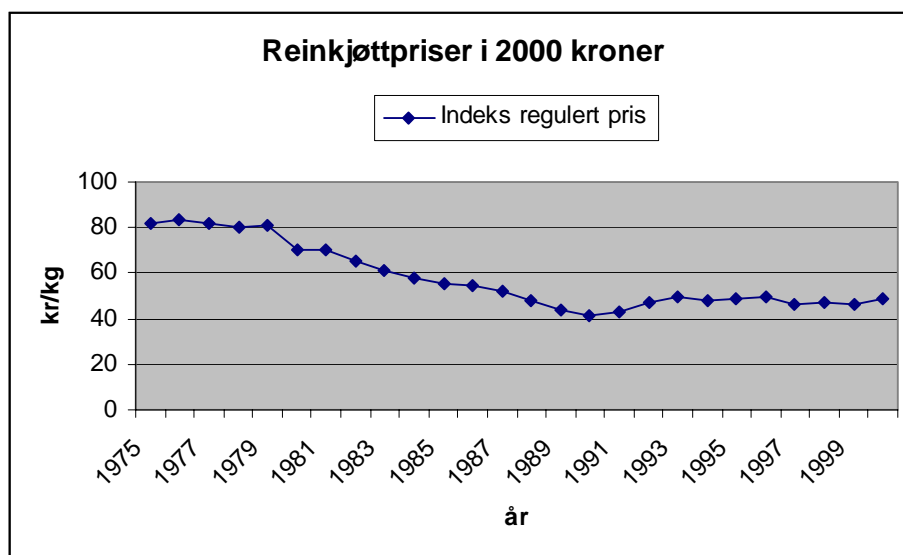
Figuren viser hvor mye reinkjøtt som er slaktet/ omsatt gjennom listeførte/registrerte slakterier i perioden 1975 – 2000. Siden 1994 er det også importert reinkjøtt (Kilde :Magnar Evertsen, Reindriftsforvaltningen fra Totalregnskapet for reindriften og SSB).

Figurene 1 og 2 taler i utgangspunktet i stor grad for seg selv. Vi ser hvorledes produksjonen av reinkjøtt økte utover 1980-tallet og sank kraftig gjennom 1990-tallet. Vi skal siden se at våre nabolands produksjonskurver for reinkjøtt følger de norske i bemerkelsesverdig stor grad. Da norsk produksjon sank, begynte Norge i 1993/94 for første gang å importere reinkjøtt.

Den gang importen startet, lå prisnivået for reinkjøtt i Sverige på halvparten av det norske, 20 kroner pr. kg. i Sverige og 40 kroner pr. kg. i Norge. Utfra solidaritetshensyn betalte de første samiske innkjøperne fra slakteriet i Kautokeino den gang en betydelige høyere pris enn svensk markedspris til de svenske samene¹. Siden da har norsk import fra Sverige og Finland sterkt bidratt til å øke prisnivået på reinkjøtt i disse landene, samtidig som prisene i Norge er blitt holdt 'kunstig' nede av denne importen som har begynt stadig tidligere i slaktesesongen. Jo tidligere i slaktesesongen importen starter, desto større press vil importen skape for å holde det norske prisnivået nede. Mens norsk reinkjøtt for bare 8-9 år siden altså var 100 prosent høyere i Norge enn i Sverige for bare 8 år siden, er denne forskjellen i dag redusert til ca 10 prosent. Den tradisjonelle store prestisje som reinkjøttet har nydt godt av i Norge, har altså i stor grad kommet svenske og finske reineiere til gode, samtidig som vi skal se at norske reinsamer har fått sitt inntektsgrunnlag ødelagt.

¹ Informasjon fra siviløkonom Mathis Sara, Kautokeino, som deltok i de første importforhandlingene i Sverige.

Figur 2. Prisutvikling på reinkjøtt i Norge, 1975-2000, i faste kroner fra år 2000.

I denne figuren har vi fjernet inflasjonen, og figuren viser da tilnærmet hvordan reindriftens kjøpekraft har utviklet seg i forhold til den generelle prisutviklingen i Norge. I år 2000 måtte en reindriftsprodusent nesten gi fra seg dobbelt så meget kjøtt for å kjøpe en gjennomsnittlig varekurv som det han måtte før Reindriftsavtalen trådte i kraft i 1976. Kilde: Reindriftsforvaltningen.²

Figur 2 viser to viktige fenomener.

1. For det første det sterke fallet prisen på reinkjøtt opplever fra det tidspunkt planøkonomien når reindriften, og reindriftsprodusentene selv langsomt slutter å fungere som selvstendige næringsdrivende med ansvar for slakt, partering og salg av eget kjøtt. Ikke nok med at mye av sysselsettingen, særlig for kvinner og ungdom, forsvant etterhvert som verdiskapningen slutter når dyrene jages opp på lasteplanet; prisen reindriftsprodusentene fikk for sine produkter ble halvert over en tiårsperiode. Det er en klar sammenheng mellom produksjonsøkningen og prisen, men størrelsen på prisen ble sterkt påvirket av at reindriftsprodusentene ikke lenger solgte selv, at det gamle oppkjøper- og distribusjonsapparatet i stor grad var forsvunnet, og at ansvaret var lagt over på Norsk Kjøtt (daværende Norges Kjøtt og Fleskesentral) som i utgangspunktet var interessert i å selge kjøtt fra sine egne eiere, bøndene. Denne problematikken blir nærmere diskutert under punktene 8 og 9 i denne rapporten.
2. For det andre opplever vi det nærmest utrolige at en halvering av produksjonen i løpet av 1990-årene fra 1993 ikke førte til noen oppgang i målprisen målt i faste kroner. Her ville markedet budt opp prisen på reinkjøttet. Isteden ble målprisen holdt kunstig nede, og basert på dette kunstig lave norske prisnivået begynte man å tillate import. Disse to

² Norsk Kjøtt bestrider disse tallene fra Reindriftsforvaltningen, idet de mener omlegging av støtte til reindriften overdriver prisen. Reindriftsforvaltningen mener imidlertid at tallene er riktige, og de bekreftes i stor grad av reindriftsprodusentene selv når de for eksempel kalkulerer prisen på bensin i forhold til prisen for reinkjøtt nå og for 25 år siden. I vedlegg 5 gjengir vi en oversikt over endringer i tilskuddsordninger som Norsk Kjøtt mener har påvirket den reelle prisutviklingen. Selv om Norsk Kjøtt og ikke Reindriftsforvaltningen skulle ha rett i sine kalkyler, forklarer dette imidlertid bare en liten del av det langvarige prisenfallet.

utviklingene til sammen, først **en halvering av prisen** på reinkjøtt og så **en halvering av volumet uten økning i prisen** må sies å ha vært den utløsende faktor til at reindriften endte med en økonomisk brukket rygg. Vi diskuterer denne problematikken nærmere under punktene 8 og 9.

5. En sammenligning av verdikjeden i norsk, svensk og finsk reindrift.

Vi har innledningsvis påstått at politikk og makt har hatt en meget stor betydning for reinkjøttneringen, dens struktur, verdikjede og lønnsomhet. Et forsøk på å bedre lønnsomheten i næringen uten å ta disse forholdene i betraktning vil etter vårt syn i stor grad komme til å angripe symptomer istedenfor å angripe årsakene til reinkjøttneringens problemer i Norge.

En måte å vise dette på er å sammenligne reinkjøttindustrien i Norge med den samme industrien i Sverige og Finland, nasjoner som vi gjerne naturlig sammenligner oss med. I disse landene har som nevnt reindriften operert etter en modell med en stor grad av økonomisk selvstyre i kontrast til den norske konfrontasjonsmodellen mellom reindrift og stat, etter modell av Jordbruksforhandlingene. På de områdene der strukturen i norsk reinkjøttproduksjon på den ene side skiller seg fra forholdene i Sverige og Finland på den annen side, vil vi kunne få en god indikasjon på hvorledes næringsstrukturen i Norge ville sett ut med en mer markedsbasert og mindre detalj- og overstyrt modell med særinteresser.

En innledende kommentar når det gjelder nordmenns oppfatning finsk næringsliv: Forfatteren av disse linjer har selv startet og drevet egen industriell produksjonsbedrift i Finland, og vil i denne forbindelse påpeke at Finlands økonomi på mange måter er langt mindre 'sosialistisk' og mer markedsbasert enn den norske. Min forbauselse var stor da jeg ved mitt finske produksjonssted midt på 80-tallet møtte et privat telefonselskap og privat arbeidsløshetsforsikring.

Tabell 1: Forbruk av ulike kjøttslag pr. innbygger: Sverige Norge og Finland (1997)

	Svin	Storfe	Lam	Rein
Sverige	37,7	20,7	0,7	0,1
Norge	20,1	20,1	6,1	0,4
Finland	29,7	19,0	0,2	0,4

Kilde: Norrfrys/Polarica, Haparanda.

Det årlige totale konsum av kjøtt pr innbygger i disse tre nordiske land er altså 59,2 kg i Sverige, 49,3 kg. i Finland og 46,7 kg. i Norge. Det lavere prisnivået på kjøtt i Sverige og Finland har, i tillegg til en tradisjonelt mindre tilgang på fisk, helt sikkert innflytelse på totalforbruket. Norge skiller seg ut med et langt høyere forbruk av lammekjøtt enn våre naboer. Når det gjelder reinkjøtt ligger altså Norge og Finland likt med 400 gram/person/år, mens svenskene bare konsumerer 100 gram reinkjøtt pr. person pr. år. Til sammenligning fortærer hver svenske årlig i gjennomsnitt 600 gram snus! Reinkjøttet er altså i høy grad et nisjeprodukt som ikke på noen måte kan sies å 'true' produksjonen av annet kjøtt i de nordiske land.

Tabell 2. Prisforhold mellom ytrefilet av storfe og reinskav i Norge, Sverige og Finland. Juni 2002.

Norge	Reinskav NOK 159/kg Ytrefilet storfe NOK 198/kg	Pris reinskav i forhold til storfe ytrefilet: 80%
Sverige	Reinskav SEK 137,50/kg Ytrefilet av storfe SEK 98/kg	Pris reinskav i forhold til storfe ytrefilet: 140%
Finland	Reinskav E 17,88/kg Ytrefilet av storfe E 13,30/kg	Pris reinskav i forhold til storfe ytrefilet: 134%

Ser vi på prisen på reinkjøtt sammenlignet med prisen for annet kjøtt, finner vi at reinkjøttet er relativt svært meget billigere i Norge enn i Sverige og Finland. Dette er forbausende, fordi reinkjøttet tradisjonelt har størst prestisje i Norge. Vi skal siden i denne rapporten se at dette er et resultat av den sterke konkurransevridningen som det norske importregimet skaper til fordel for norskprodusert kjøtt i forhold til samisk produsert kjøtt.

Det er tre iøynefallende forskjeller i strukturen på verdikjeden for reinkjøtt mellom Sverige og Finland på den ene siden og Norge på den annen side.

1. I Sverige og Finland er reinslakteriene i stor grad eiet av reineierne selv. I Norge blir bare en liten del av slakten foretatt på slakterier som eies av reieiere (se tabell 3 nedenfor).
2. En langt større konsentrasjon (færre deltagere) på slakteriledet i Norge enn i Sverige og Finland (industristrukturens utvikling i Norge er beskrevet under punkt 14 i denne rapporten). Det blir meg fortalt at det i Sverige og Finland finnes rundt 15 mellomstore slakterier med stor geografisk spredning som deler på produksjonen. I Finland finnes det 14 slakterier eiet av reinbedeistriktene og 2 eller 3 som er eiet av oppkjøpere. I Norge har en bevisst politikk gjennomført parallelt hos flere forvaltningsorganer ført til en massedød av slakterier (se punkt 15 i denne rapporten), til en stor konsentrasjon og tilhørende markedsrett til fordel for et meget lite antall slakterier. De tre største slakteriene i Norge i dag har en markedsandel på 68 % og de seks største på 92 % (se punkt 15). Noe av forklaringen på ulikhetene kan her ligge i at det i Norge muligens er en større konsentrasjon av dyr på et relativt lite område (Finnmarksvidda) enn det er i Sverige og Finland, men dette kan bare forklare en liten del av bildet. Ulikheten i slakteristruktur betyr at norske reinsdyr i snitt må bli fraktet lenger før slakt enn svenske og finske dyr.
3. En mindre grad av arbeidsdeling i verdikjeden. Siden før Adam Smiths tid har en større arbeidsdeling vært et tegn på et mer avansert marked. I så måte er den norske verdikjeden mer 'primitiv, i og med at slakteriene også står for en svært stor prosent av nedskjæringen. I Finland slakter de fire store nedskjærings- og markedsføringsbedriftene for reinkjøtt ikke selv i det hele tatt. I Sverige eier den største markedsaktøren to slakterier, hvorav det ene er inaktivt fordi man ikke finner det lønnsomt å slakte selv.

Tabell 3. Prosent av total reinslakt som slaktes ved slakterier eiet av reineiere, Norge, Sverige og Finland. Estimater 2002.

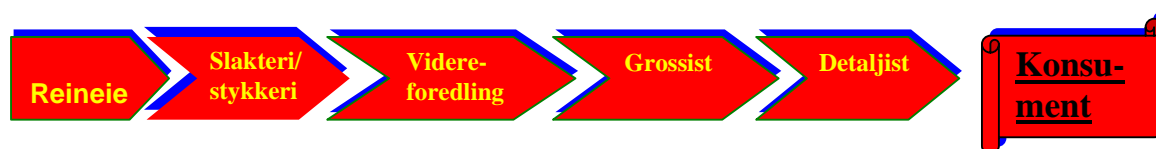
	Norge	Sverige	Finland
Slakt i slakterier eiet av reineiere	15 %	80 %	80 %
Slakt i slakterier eiet av utenforstående	85 %	20 %	20 %

Kilder: Norge, eget estimat. Sverige, SSR. Finland, Paliskuntain yhdistys.

Det er en sammenheng mellom konsentrasjonsraten i en industri og den potensielle lønnsomheten i industrien. De 10 største biltransportfirmaene i USA har tilsammen en ubetydelig del av totalmarkedet, mens de 10 største flyselskapene har så godt som 100 prosent av sitt totalmarked. Her ville man vente seg at reinslakterier ville ligne på biltransportfirmaer, altså være en fragmentert næring, mens markedsføring av reinkjøtt ville ligne mer på flyselskapene, det vil si man ville vente seg en mer konsentrert næring. Dette er nettopp det bildet vi ser i Sverige og Finland: En fragmentert reinslakt næring og en konsentrert reinkjøttmarkedsføringsnæring. Etter vårt syn er den store konsentrasjonen i reinslakt i Norge uheldig; den er hovedårsaken til en manglende konkurranse i råvaremarkedet, til manglende behov for investering i markedsføring, og til de tilsynelatende store marginene i reinkjøttets verdikjede i forhold til annet kjøtt (se nedenfor).

En nærings fortjenestepotensiale er avhengig av en rekke faktorer, som teknologisk endringstakt og markedsrett i forhold til dem som ligger før og etter i verdikjeden. Er man i en fragmentert næring som kjøper fra et sterkt nesten-monopol (et monopsoni) og likedan selger til et sterkt nesten-monopol, er fortjenestepotensialet lite. I utgangspunktet burde fortjenestepotensialet i en verdikjede som reinkjøttets være større jo nærmere markedet man kommer. I så måte skulle man også vente seg en struktur som den i Sverige og Finland, ikke som den i Norge.

Figur 3. Verdikjeden i reindriften.

Figuren viser en vanlig verdikjede for reinkjøtt. Bearbeidelse av kjøttet gir en påplussning i prisen i alle ledd fra reineier til forbruker.

Hvorfor er hele verdikjeden for reinprodukter så annerledes i Norge enn i Sverige og Finland? Hvorfor synes markedsmakten å være så ulikt fordelt mellom reineiere og ikke-reineiere i Norge i forhold til Sverige og Finland? De store marginene og de store inngangsbarrierene ligger som sagt vanligvis nærmere markedet i verdikjeden. Utfra industriproduksjonens logikk er den svenske og finske strukturen langt mer 'naturlig' enn den norske. Etter vårt syn er ulikhetene her i stor grad et resultat av en bevisst politikk fra norsk side, en politikk som har svekket reineiernes deltagelse i verdikjeden.

Norsk regional reindriftspolitik har hatt som målsetning å **sentralisere slaktevirksomhet og nedskjæring i samme bedrift**, mens finsk regionalpolitikk har hatt som målsetning å **desentralisere** slakting og å **sentralisere** foredling og markedsføring i helt forskjellige bedrifter. Den finske politikken ligger langt nærmere den løsningen et fritt marked ville gitt. Den norske strukturen er i så måte 'kunstig'. Forsøket på å monopolisere nedskjæring og markedsføring i Finland i en bedrift basert i Rovaniemi kollapset med en konkurs i 1988, en tid preget både av høy naturlig produksjon og av Tjernobyl. I Finland er det idag fire store aktører som deler 50 prosent av det finske nedskjæringsmarkedet for reinkjøtt, eksport til Norge og til Norrfrys tar omtrent 20 prosent, 15 prosent selges direkte fra reieiere og 15 prosent konsumeres av reieierne selv. At det bare er én stor aktør i Sverige – Norrfrys/Polarica – er etter vårt syn mer et resultat av en dyktig gründer og en vellykket kommersiell strategi enn av en offentlig økonomisk politikk.

I motsetning til selvstyremodellen i Sverige og Finland, underligger norsk reindrift Reindriftsforvaltningen i Alta. Den forvaltningsmodellen man her har laget virker forunderlig 'lukket'. Reindriftsforvaltningen legger premissene for regelverket, de er kontrollinstans, de vurderer eventuelle brudd på regelverket, de lager forslag til sanksjoner (som for eksempel tilbakehold av tilskudd), de gjennomfører sanksjonene, og de er ankeinstans.

6. Marginene for reinkjøtt og for annet kjøtt i den norske verdikjeden.

I utgangspunktet er det flere faktorer som gjør at man ville forvente høyere marginer for reinkjøtt enn for annet norskprodusert kjøtt gjennom verdikjeden: For det første slaktes dyr som storfe og svin kontinuerlig hele året, og gir en bedre kapitalutnyttelse og lavere kostnader pr. produsert enhet. For det andre er marginene minst på dagligvarer som folk kjøper oftest, og større på 'luksusprodukter' som rein, og for det tredje har Norsk Kjøtt hatt et voldsomt politisk press på seg for å produsere billig mat, mens reinslakteriene i så måte fører et fredelig liv. Det faktum at Norsk Kjøtt ikke har klart å tjene penger de siste årene, til tross for en markedsandel i Norge på slakt på rundt 75 % og på rundt 50% i foredling, er et tegn på dette. De to store reinslakteriene som leverer til Norsk Kjøtt har imidlertid et voldsomt prispress på seg fra kjedene via Norsk Kjøtt som det meste av dette reinkjøttet går igjennom.

Tabell 4. Gjennomsnittlige bruttomarginer i kroner i alle ledd for produkter av storfe, svin, blandede kjøttprodukter og rein.

Produkt	Blandede kjøttprodukter	Produkter av svin	Produkter av storfe	Produkter av rein
Pris til produsent (bonde/reineier)	16,15	27,87	35,85	50,00
Omsetningsavgift	0,72	1,36	1,46	
Slaktemargin	2,39	5,76	3,15	
Skjæremargin	0,84	11,87	17,50	
Foredlingsmargin	23,99	18,75	8,54	
Uforklart i handel/foredling	1,43	1,57	1,38	
<i>Engrospris</i>	<i>45,52</i>	<i>67,18</i>	<i>68,18</i>	<i>105,29</i>
Pris til produsent i prosent av engrospris	35 %	42 %	53 %	48 %
Margin i handelen	11,19	14,92	12,67	57,89
Totalpris i butikk (uten mva)	56,71	82,10	80,85	163,18
Handelens margin i prosent av engrospris	26 %	22 %	19 %	55 %
Pris til produsent i % av utsalgspris	25 %	34 %	45 %	31 %

Kilder: For rein: våre estimater basert på Norsk Kjøttvirkes prislister og observerte detaljpriser. For andre produkter: NILF, 2001, data for februar 2001.

De første tre tallkolonnene i Figur 4 er basert på data fra en publikasjon utgitt av Norsk Institutt for Landbruksøkonomisk Forskning (NILF) og Econ Senter for Økonomisk Analyse (NILF 2001). De tre radene med prosentmarginer er kalkulert av undertegnede, likeså høyre kolonne med reinkjøtt.

Produkter av storfe er generelt mindre bearbeidet (for eksempel hele stykker og skiver av kjøtt og kjøttdeig) enn produkter av svin (for eksempel vakuumpakket spekeskinke og oppskåret bacon uten svor). Tallene viser derfor at foredlingskjeden sitter igjen med en større del av totalverdien enn bonden, som får 53 % av engrosprisen for storfe men bare 42 % av engrosprisen for svin. Denne effekten slår enda klarere ut for blandede kjøttprodukter (grillpølse, kalverullade, etc), som ikke bare er laget av de billigere stykningsdelene, men også har en stor bearbeidelsesgrad.

Vi har så forsøkt å se hvorledes reinkjøttet passer inn i dette bildet. På den ene siden ville vi vente at prisen til produsent – i dette tilfellet reineier – ville utgjøre en høy prosent av engrosprisen fordi rein er et høyprisprodukt der bearbeidelsesgraden ikke er så stor som på svin og blandede kjøttprodukter. På den annen side foregår ikke reinslakt kontinuerlig på årsbasis som storfe og svin. Dette vil man vente skulle trekke slaktekostnadene opp. Det faktum at det meste av reinkjøttet fryses inn før nedskjæring, vil også trekke kostnadene opp i forhold til en antatt mer kontinuerlig vareproduksjon for bondens produkter. I sesongen 2001 fikk ikke reineiere på Finnmarksvidda mer enn 50 kroner pr kilo for slaktet, får vi opplyst. Tallene for storfe og svin ser ut til å ha omtrent samme forhold til sin målpris.

Vi har informasjon om hvilke produkter NILF har i hver av de tre kategoriene, men vi har ikke informasjon om hvorledes disse er veiet relativt i tallene for hver kategori. Tallene er i det hele tatt fremkommet etter ganske kompliserte resonneringer, fra flere kilder, som ikke er forklart i detalj. For å kalkulere marginene for reinkjøtt har vi tatt utgangspunkt i verdien av

ytrefilet av storfe i forhold til NILFs gjennomsnittspris for hele dyret. Denne gjennomsnittsprisen i handelen for storfeprodukter er på kr. 80,85 (se tabellen) i forhold til en standard utsalgspris på ytrefilet av storfe på kr. 198,00. Gjennomsnittlig utsalgspris på alle storfeproduktene utgjør altså 41 % ($80,85 : 198,00$) av utsalgsprisen på ytrefilet av samme dyr. Veiet engrospris for rein fremkommer da ved at vi ganger engrosprisen for reinsdyr ytrefilet på paller à 400 kg (kr 256,80) med 0,41 (forholdstallet mellom prisen på ytrefilet av storfe i forhold til prisen på hele dyret i snitt). Dette gir en pris på kr. 105,29 som veiet *engrospris* på hele reinen.

Dersom vi antar at forholdstallet mellom prisen på ytrefilet og gjennomsnittsprisen for hele dyret er det samme for rein som for storfe, kan vi altså regne ut marginene på reinkjøtt på samme måte som NILF har gjort det for svin, storfe og blandede kjøtt produkter (Tabell 4). Vi innhentet priser på ytrefilet av rein i juli 2002 fra fire kjedeforretninger i Oslo-området og i Tønsberg-distriktet. Prisene var 395 kroner (Meny Nøtterøy), 419 kroner (Centra Mat Høvik), 449 kroner (Meny City-Mat Tønsberg) og 520 kroner (Jacob's på Holtet, som isteden spontant anbefalte flatbiff for 350 kroner). I den billigste av disse butikken har vi, til tross for at det ellers er en utmerket butikk, funnet varer merket 'reinsdyrfilet' stemplet av kjøttkontrollen på New Zealand, altså hjort. Vår gjennomsnittspris for ytrefilet av rein fremkommer av gjennomsnittet på disse 4 prisene, kr. 445,75. Uten moms utgjør denne prisen 398 kroner/kg. Lar vi prisen på ytrefiletene veie like meget i totalen for reinkjøttet som den gjør for storfekjøttet får vi en veiet *utsalgspris* for hele reinen på 163,18 kroner/kg. ($398 \times 0,41$).

Hva sier så disse kalkylene oss? For det første må det sies at dette ikke er fasitsvar man kan sette to streker under, det dreier seg om beregninger basert på endel forutsetninger. Andre kan lage andre beregninger basert på andre forutsetninger. Likevel synes vi tabellen gir et interessant bilde:

Våre kalkyler viser at reieneieren i forhold til engrosprisen sitter igjen med 48 % av utsalgsprisen for hele dyret. Dette er mindre enn storfebonden (53%), men mer enn svineprodusenten (42%). Reinkjøttet er en knapp, økologisk og naturprodusert råvare der man – sammenlignet med fjøsproduksjon – vil kunne vente at råvareprisen er relativt høyere enn bearbeidelseskostnadene. Det koster tross alt ikke mer å skjære ned en kilo dyrt kjøtt enn en kilo billig kjøtt. Sett fra denne vinkelen får reieneier mindre igjen enn vi skulle trodd. På den annen side er slakt og nedskjæring av reinkjøtt innebygget dyrere enn for de to fjøsdirene, fordi det ikke er helårskontinuitet. Når det gjelder rein snakker vi også om to ulike verdikjeder i sekvens, slakteri/nedskjæring + Norsk Kjøtt, mens Norsk Kjøtt dekker hele verdikjeden for storfe og svin (forutsatt at det her virkelig er stordriftsfordeler ved å ha hele verdikjeden i ett firma).

Den virkelig store forskjellen finner vi imidlertid i handelens marginer. Vår kalkyle viser at handelens margin for reinkjøtt er 55 % av engrosprisen, mens den for storfekjøtt er 19 %, for svinekjøtt 22 % og for blandede kjøttprodukter 25 % av engrosprisen. De høye marginene på blandede kjøttprodukter (grillpølser, kjøttpudding, medisterpølse, salami, etc) i forhold til oksekjøtt er i utgangspunktet noe forbausende, men det er mulig at kjedene bruker de dyre delene av storfe som 'loss leaders', det vil si varer de selger med lite marginer for å få folk inn i akkurat deres butikk med håp om at de da også kjøper andre ting.

Kalkulerer vi handelens margin på finnbiff, er denne på 63 % av Norsk Kjøtt samvirkes engrosprisliste. Vi vet ikke hvor stor rabatt kjedene får på denne, men Norsk Kjøtt hevder at

prosenten er lav. I motsetning til oss, har NILF fått oppgitt rabattene, så her ligger det en mulig feilkilde som gjør at handelens marginer for reinkjøtt ser litt større ut enn de er i virkeligheten. Det ser likevel ut til at handelen over hele linjen har langt høyere marginer på reinkjøtt enn på annet kjøtt. Dette er ikke overraskende, nettopp fordi reinkjøttet er et luksusprodukt. Men fordi det er et luksusprodukt burde det etter vårt syn ut av billigkjedene.

Vi har kjøpt frosset reinsdyrfilet i Finnmark for 120 kroner kiloen. Dette er en uvanlig stor prisforskjell i forhold til Oslo. I forhold til den dyreste prisen i Oslo har man betalt en fullpris flybillett fra Oslo til Finnmark (ca. 7.000 kroner) på det man sparer på å ta med seg 20 kg. reinsdyrfilet i kofferten. Høye marginer behøver ikke automatisk bety høy fortjeneste. Det siste årsregnskapet for den dyreste butikken i Oslo, Jacob's, viser at butikken så vidt tjener penger. Her er det imidlertid helt mulig at høye marginer på frosset reinkjøtt 'subsidiere' dyre ferskvaredeisker internt i bedriften.

Konklusjonen på sammenligningene, som ikke kan være bastant, er at det ser ut til at handelens marginer på reinkjøtt er langt større og mer 'unormale' enn nedskjæringsbedriftenes. Som ellers i Norge er 'kremmerånd', evnen til å se muligheter til å handle med slike marginer vi her ser, antagelig mer fraværene enn i andre land.

7. Landbruksbasert reindriftspolitik: Hvorledes oppstod logikken?

Landbrukspolitikken som er blitt ført overfor reindriften i Norge siden Reindriftsavtalen kom i 1976, har vært basert på en logikk som etter vårt syn en gang var helt korrekt for landbruket ellers, men nå er avleggs. Vi tror det er av betydning at vi setter oss inn i denne logikken og hvorfor den oppstod.

Harvard-økonomen John Kenneth Galbraith (Galbraith 1994) illustrerer på en meget effektiv måte hvor forskjellig jordbruket er fra industrien, gjennom å vise til hvordan depresjonen i 1930-årene slo totalt forskjellig ut i jordbruket fra i industrien i USA. Industrien, beskyttet av sin imperfekte konkurranse, tok ut depresjonen ved stort sett å holde prisene og kompensere for fallet i volum ved å si opp folk. I industrien var arbeidsløsheten det mest synlige problem, og de som beholdt jobben klarte seg bra. I jordbruket falt prisnivået enormt over hele linjen: Forholdet mellom priser og kostnader i jordbruket var for årene 1909 til 1914 blitt gitt indekstallet 100 - det såkalte 'parity price relationship.' I 1918 var dette forholdstallet blitt 200 - jordbruksprisene var, i stor grad som et resultat av 1. Verdenskrig, doblet i forhold til kostnadene. I 1929 var dette forholdstallet sunket til 138, og i 1932 var det sunket til 57 - **prisen på jordbruksprodukter var sunket med over 70 % i forhold til bondens kostnader.** De som har lest Steinbeck's 'Vredens Druer' har fått med seg noe av tidsånden fra den gang.

Jordbrukets asymmetriske ulikhet til resten av næringslivet kan, fra et økonomisk tilbuds- og etterspørsels-synspunkt, uttrykkes i form av en *elastisk* tilbudsside og en *inelastisk* etterspørselsside. (i en verden sett som kjøp og salg). I en produksjonsfokuseret teori har dette sin parallell i jordbrukets *perfekte* konkurranse (bulkvarer) i produksjonen av det de selger, mens varene de kjøper (industrivarer) er preget av *imperfekt* konkurranse.

Den politiske løsningen på landbrukets dilemma har vært a) å beskytte det fra markedets ødeleggende virkning, og b) å søke industriens stordriftsfordeler. Et eksempel på dette er også det faktum at i USA er alle landbruksorganisasjoner blitt unntatt fra antitrustlovgivningen. En

hovedtese i denne utredningen er at disse to i og for seg logiske løsningene på jordbrukets problemer nå er kommet inn i en kontraproduktiv fase, slik at hele strategien bør taes opp til revurdering. For reindriften har denne strategien vært enda mer uheldig enn for norsk landbruk ellers.

Da norsk landbrukspolitikk ble til, var produksjonslogikken preget av en annen type tenkning enn i dag. Vi sier at produksjonen foregikk under *et annet tekno-økonomisk paradigme*, under en annen produksjonslogikk. Verden har vært igjennom mange slike tekno-økonomiske paradigmer. Tradisjonelt deler vi opp menneskenes historie i epoker som vi gir navn etter de teknologier som dominerte epoken: f. eks. steinteknologien i steinalderen og jernteknologien i jernalderen. Overgangen mellom slike tidsepoker endret hver gang radikalt menneskenes levesett. Disse epokene kan sees på som **ulike måter å heve velstanden på**. Mot slutten av hver epoke blir det etterhvert klart at den tidligere teknologien er **'utbrukt'** og **'utbrent'**. Det finnes ikke mer rom for forbedringer, og man kommer ikke videre uten helt radikale endringer. Slike epoker har nær tilknytning til lange bølger i økonomien.

I moderne historie kan vi skille mellom fem slike måter å heve velstanden på, som alle dominerte en lang epoke. Her viser vi en skjematisk oversikt over disse:

Figur 4. Ulike tekno-økonomiske epoker og produksjonslogikk.

CA. ÅR TIL - FRA	BETEGNELSE PÅ EPOKEN	VIKTIGE NÆRINGER	NY BILLIG RESSURS	INFRA- STRUKTUR
1. 1770- 1840	Tidlig mekanisering	Tekstiler Maskiner	Vannkraft Bomull	Kanaler, Veier
2. 1830-1890	Damp og jernbane	Jern Transport	Damp Kull	Jernbane Dampskip
3. 1880-1940	Elektrisitet og tungindustri	Elektr. maskin Kjemi	Stål Elektrisitet	Skip Veier
4. 1930-1990	Fordistisk masseproduksjon	Biler Syntetisk mater.	Olje	Veier, Fly, Kabler
5. 1990- ?	Informasjon og kommunikasjon	Data/ Software Bioteknologi	Mikro- elektronikk	Digital telekom. Satellitter

Et skifte i et slikt tekno-økonomisk paradigme er en innovasjon som er så dyptgripende at den endrer verdikjedene i så godt som alle næringer. Den skaper nye næringer med horder av nye produkter, gjør at andre og veletablerte næringer forsvinner på grunn av et totalt endret etterspørselsmønster, og skaper gjennomgripende endringer i produksjonsprosesser i så godt som alle andre næringer. Den økonomiske utviklingen endrer seg fra å være stadig mer av en type produkter, f.eks. hestedrosjer, til å være stadig mer av noe nytt, f.eks. biler. Måten man produserer på endrer seg, som fra hjemmeproduksjon til fabrikkproduksjon. Det spesielle ved tekno-økonomiske paradigmeskifter er imidlertid at disse store innovasjonsbølgene også forandrer samfunnet langt utover den sfære som man vanligvis ser på som 'økonomien'. Disse

epokeskiftene endrer også vårt forhold f.eks. til geografi. Det forrige tekno-økonomiske paradigmeskiftet endret de fleste menneskers forhold til sitt arbeide: Industrialismen gjorde at de fleste måtte ut i fabrikker og kontorer, noe som satte kraftige spor etter seg i landets bosetningsmønster. Den endrede produksjonslogikken sprer seg også til resten av samfunnet; før Fordismen ble folk flest født og døde hjemme, nå tok store sentraliserte 'fabrikker' også over livets begynnelse og slutt. Denne samme industrialismen endret vår politiske struktur, og skapte aksen Høyre - Arbeiderpartiet.

Det paradigmeskiftet vi nå opplever manifesterer seg på flere ulike plan, som alle er del av den samme sirkel av årsaksmekanismer: For det første som en trend **fra en nasjons-basert økonomi til en global økonomi**. For det andre som overgangen **fra industrisamfunnet (masseproduksjon/'Fordisme') til informasjonssamfunnet**.

Under det forrige tekno-økonomiske paradigmet - Fordismen - var det en naturlig løsning at jordbruket jaktet på de samme stordriftsfordelene som karakteriserte industrien. Planøkonomiens løsning på jordbrukets problemer var i tillegg å frita landbruket fra konkurranse. Det nye kunnskapsbaserte tekno-økonomiske paradigme krever etter vår oppfatning at hele norsk landbruk fundamentalt revurderer dagens strategi, som er basert på *jakt på stordriftsfordeler i et marked uten konkurranse*. Det nye tekno-økonomiske paradigmet krever i langt større grad enn før ***mangfold produsert av nettverksbaserte nisjeprodusenter*** - ikke ***standardiserte produkter produsert av stordriftsbaserte hierarkier***. Vår grunnleggende kritikk av norsk reindriftspolitik er at den fremdeles i dag – når slike strukturer ellers for lengst er gått av mote – drives ved at man opprettholder en struktur som søker stordriftsfordeler i store hierarkeier med minimal konkurranse. Man holder kunstig liv i Fordismen og dens hierarkier og manglende konkurranse, mens man isteden burde søke å skape en større arbeidsdeling i verdikjeden og skape nisjeprodukter i et nettverk av spesialiserte bedrifter av ulik størrelse, størrelser som er skapt av et marked og ikke av politiske og administrative beslutninger.

Som nevnt er det helt spesielle ved det paradigmeskiftet vi er inne i - sett i forhold til forgjengerne - at for første gang siden den industrielle revolusjon er det neste paradigmet ***desentraliserende*** i forhold til det forrige. Denne problemstillingen blir tatt nærmere opp i siste del av dette prosjektet, men noen hovedtrekk skal skisseres her.

I det paradigmet vi er på vei inn i forandres igjen vårt forhold til geografien. Her vil **samdriftsfordeler i nettverk** i stor grad erstatte **stordriftsfordelene i hierarkier**. Dette paradigmeskiftet fører dermed med seg en tendens til desentralisering og spesialiserte initiativ. Overgangen fra damp til elektrisitet som drivkraft førte med seg en lignende desentraliseringsmulighet - slik som det nåværende paradigmet gjør i bedriftenes organisasjon - når det gjaldt drivkraften i industriell produksjon. En dampdrevet fabrikk hadde gjerne flere etasjer der en sentral dampmaskin var forbundet med alle fabrikkens maskiner med et sinnrikt system av drivremmer. Da elektromotoren kom, kopierte man først det gamle systemet slavisk: en sentral elektromotor gav drivkraft til alle maskinene i fabrikk.

En slik endringsprosess kommer ikke av seg selv, den er helt avhengig av personlig initiativ og entreprenørskap. Slike endringer krever entreprenører som er *notoriske rutinebrytere* - en mennesketype som vanligvis ikke finnes i store organisasjoner. Etter vår oppfatning har **den måten jordbruket i Norge er blitt beskyttet på** bidratt til nettopp å redusere 'produksjonen' av slikt entreprenørskap i Norge - særlig på markedssiden. Man har gitt **passiviserende** insentiver, et problem som er velferdsstatens store dilemma. På mange måter står norske

distrikter – ikke bare reindriften – overfor en mildere versjon av det problemet det tidligere Øst-Tyskland fikk ved overgangen til markedsøkonomien: de nye spillereglene krever et entreprenørskap som var blitt 'avlært' under den forrige kulturen.

Landbrukdepartementets reindriftspolitik har vært basert på en maksimalisering av kjøttproduksjonen etter Fordismens landbruksmodell fra Sentral-Europa. Reindriften selv omtaler treffende lovendingene som kom i forbindelse med Reindriftsavtalen i 1976 som 'fjøsloven' (se Reinert 2001 for en nærmere diskusjon).

Landbruksdepartementets reindriftspolitik ble i stor grad styrt av de teoretiske arbeidene til Dag Lenvik, først som ansatt i Reindriftsforvaltningen (den gang Reindriftsadministrasjonen) og siden som ansvarlig for reindriften i Landbruksdepartementet. Det er ikke vår hensikt å kritisere enkeltpersoner, men Dag Lenvik stod for en tilnærming som var svært typisk for hele kulturen i Landbruksdepartementet, en kultur som etter vårt syn fremdeles er sterkt preget av Fordismens tro på masseproduksjon. Under en konferanse på Gardermoen den 14. februar 2002 kritiserte landbruksminister Lars Sponheim denne kulturen som han mente var skapt og ble vedlikeholdt av den han kalte 'Talibanregimet på Ås' som han mente arbeidet under slagordet 'En nasjon, et produkt, et varemerke'. Når vi trekker frem Lenviks arbeider, er det kun fordi han, når det gjeldt reindriften, var den mest fremtredende representant for denne utbredte filosofien.

Lenviks publikasjoner viser i hvilken grad man ville påtvinge reindriften 'moderne' landbruks masseproduksjonsfilosofi (Lenvik 1988, 1990). 'Innen vanlig sauehold er kjøttproduksjon på gamle graværer uhørt. Ingen saueholder vil bruke vinterforet, - den marginale faktor -, på en flokk handyr som gjennom sommeren produserer mindre kjøtt enn det søyene kan produsere ved avdrott på lam. I dag bør tankegangen være den samme i reindriften. Handyr som er overflødige utfra et parringssynspunkt beslaglegger beite som har alternativt anvendelse for simler... En bukkeflokk større enn det som er nødvendig for et godt drektighetsresultat bør i tilfelle være motivert utfra andre forhold enn kjøttproduksjon... for eksempel turisme eller spesiell driftsteknikk' (Lenvik 1990, side 31-32).

I denne sentrale artikkelen nevner Lenvik overhodet ikke variasjoner i naturforhold eller klimatiske forhold, bortsett fra når han utelukker disse som en faktor som kan forklare forskjeller i utviklingen mellom reindrift i Finnmark og Trøndelag/Rørosvidda: 'Dette skyldes ikke rovdyr eller andre naturgitte forhold' (side 34). Lenvik hadde gjort sine undersøkelser i de sørlige reindriftsområdene, med langt mindre klimatiske variasjoner og langt mindre rovdyrproblemer. Lenvik vurderer ikke i sin 'fjøsmodell' bukkenes betydning i reinflokk. En flokk med få bukker er langt mer 'nervøs' og langt mer utsatt for rovdyr enn en tradisjonell flokk. Bukkene, særlig kastratene som 'viddas gentlemen', spiller også en stor rolle i å grave opp mat til kalver og simler. De eldste bukken er de som starter brunsten, og de er viktige for å holde rovdyr unna. Noen lokale reieierne hevder idag at Lenvik ikke var klar over at det distriktet han studerte fikk mange bukker fra nabolandsdistriktet Essand, andre peker på store problemer med veiemetodene.

Med denne typen forskning oppstod det en rekke konflikter mellom Forvaltningen og reindriften om hvorledes produksjonen av reinkjøtt skulle organiseres. Her møttes samisk kunnskap og skolekunnskap fra Landbrukshøyskolen på Ås, og over mer enn ett tiår ble den samiske forståelsen av egen produksjon av reinkjøtt fullstendig overkjørt. 'Det er som om det vi vet, ikke er noe verdt' uttrykte en samekvinne det til meg sommeren 2001. Norsk reindriften

'konfrontasjonsmodell' gjør at forvaltningen produserer en mengde meget detaljerte og stadig skiftende forskrifter i forhold til 'selvstyremodellen' i svensk og finsk reindrift.

En annen klassiker i kunnskapskrigen mellom Ås og samisk kunnskap, er de store simlenes rolle i kjøttproduksjonen. Lenvik viser et klart forhold mellom simlers vekt og dyrets reproduksjonsevne (1988, Tabell 4). Reindriften har hele tiden påstått at simler ble store fordi de ikke fikk kalv første året, og at store simler er *mindre* fruktbare, ikke *mer* fruktbare, som Lenvik hevdet. Etter at Landbruksdepartementet har brukt tiår på aktivt å påvirke flokkstrukturen etter Lenviks prinsipper, viser det seg nå så vidt undertegnede har forstått at reindriften egentlig hadde rett. Store simler er mindre fruktbare enn små.

8. Importvernet for reinkjøtt.

8.1 Prinsipper for toll på kjøtt, og tollene på reinkjøtt i forhold til annet kjøtt.

Norsk landbrukspolitik har, som alle rike lands landbrukspolitik, vært basert på et utstrakt importvern. Importvernet er også helt utslagsgivende for økonomien i norsk reindrift. Det er i prinsippet fullt forståelig at en nasjon med ugunstig klima og høy levestandard må beskytte sitt landbruk. I tillegg til toll, bruker EU årlig 40 milliarder Euro i subsidier for å opprettholde virksomheten i 7 millioner produksjonseenheter i landbruket. Dette utgjør 5.700 Euro pr produksjonseinheit i EUs landbruk. USA på sin side subsidierer sitt landbruk med 31 milliarder Euro årlig. Disse subsidiene fordeles bare på 1,9 millioner produksjonseenheter, slik at subsidiene pr. produksjonseinheit utgjør hele 16.316 Euro. (Corriere de la Sera 2001). Til sammenligning er den norske jordbruksavtalen på ca. 12 milliarder kroner, dvs rundt 1,6 milliarder Euro.

Fordeler vi disse jordbrukssubsidiene årlig på antall innbyggere, koster disse omtrent hver innbygger i EU 788 kroner pr år, hver amerikaner 833 kroner pr. år og hver nordmann 2.500 kroner årlig over skatteseddelen. Disse tallene gir ikke totalbildet, fordi toll og importrestriksjoner til dels er vesentlig høyere i Norge enn i EU og USA. Vi har tidligere (Reinert 1997) hevdet at norsk landbruk ville være langt mer motstandsdyktig i det økende presset mot friere handel dersom disse subsidiene hadde vært brukt til å bygge merkevarer med kvalitetsstempel, istedenfor å produsere bulkvarer som er dømt til å konkurrere på pris og tape. Norske landbruksprodukter faller i stor grad mellom to stoler: ikke er de billige nok til å kunne konkurrere på pris, og ikke har de den kvalitet som skal til for å konkurrere på kvalitet. Også markedet for reinkjøtt i Norge lider under denne problematikken, som vi har døpt 'bulksyndromet'.

Etter vårt syn er det i dette større perspektivet norsk politikk overfor reindriften må sees. Vi er i en situasjon der en akseptabel levestandard i primærproduksjonen i et velstående land på en eller annen måte må beskyttes for å overleve. De fattige land vil heller ikke kunne bli velstående av å selge sin mat til oss, vi vil bare oppleve en katastrofal økning av det mønsteret vi allerede ser tilløp til i dag, at fattige mennesker ikke har råd til å spise den maten de produserer fordi den skal sendes til rike land. På samme måte som nordmenn i dag med sin større kjøpekraft 'jager' og overbyr svenskene vekk fra hyttemarkedet i Strømstad i Sverige, vil et industrialisert jordbruk i utviklingsland for eksport til rike land kunne føre til at de fattige ikke vil ha råd til å spise den maten de produserer. Dette var et problem som oppstod for innbyggerne på Påskeøya i forhold til sauefarmene der allerede på 1800-tallet.

Min konklusjon etter å ha arbeidet med disse spørsmålene siden 1968, er at verden ikke egentlig lider av mangel på mat, bare av mangel på kjøpekraft hos de fattige. Studier viser at selv med moderat produktivitet, slik som i USA på 1970-tallet, vil jorden kunne få 40 milliarder mennesker (Reinert 1994 : 105). Fattige land må bli velstående på samme måte som de nåværende velstående land ble: ved å beskytte sin industri- og tjenesteproduksjon (Reinert 1998). Det moralsk gale i dagens handelspolitikk og i Verdensbankens politikk er at de rike landene beskytter sitt landbruk, mens de fattige ikke får lov å beskytte sin industri, slik som absolutt alle dagens rike land gjorde over lengre perioder før frihandel ble introdusert.

Selv om reinkjøttet er et unikt produkt, er det andre produkter som til en viss grad kan erstatte det. Slike alternative produkter som kan brukes som erstatninger kalles substitutter. Norsk reinkjøtt er i konkurranse med farmet hjortekjøtt fra New Zealand som et substitutt, og i fremtiden etter all sannsynlighet også med en økende mengde norsk farmet rådyr- og hjortekjøtt. Det er bekymringsverdig at den person som antagelig bedre enn noen andre kjenner verdensmarkedet for reinkjøtt, Tommy Innala ved Norrfrys/Polarica i Haparanda, mener at det tyske marked er så prisbevisst at de uten problemer bytter ut reinkjøtt med hjortekjøtt. Nesten alle produkter har potensielle substitutter slik som hjortekjøtt for reinkjøtt: margarin og smør, melk og juice, øl og vin. Den relative prisutviklingen mellom slike substituerbare produkter vil føre til 'lekkasjer' til substituttet. En konstant og god kvalitet og en solid merkevarebygging er det beste bolverket man kan bygge som forsvar mot substitutter. Som vi skal komme tilbake til siden, har man på begge disse områdene gjort en særlig slett jobb med reinkjøttet i Norge over de siste tiår.

Arild Sæter i Norsk Kjøtt forteller på et møte den 25. juni i år at Norsk Kjøtt ser import av 'eksotisk' kjøtt som en trussel mot storfekjøtt og andre kjøttarter produsert av norske bønder. Dette er en meget naturlig strategi som man ikke kan kritisere Norsk Kjøtt for. Som vi skal se er toll på eksotisk kjøtt av krokodiller og andre krypdyr på hele 119 kroner pr. kg. I dag selges kvoter for import av filet av hjortekjøtt fra New Zealand for 50 kroner pr. kg. I dette tilfelle har altså Norsk Kjøtt og norsk reindrift sammenfallende interesser i å sørge for at billige substitutter ikke danner ut norsk kjøttproduksjon.

Etter at det siden 1995 ikke lenger er forbudt å importere kjøtt til Norge, opererer importvernet med to virkemidler: toll og kvoter. Importkvotene selges årlig av Statens Landbruksforvaltning til høystbydende på auksjoner. Bruker vi hjortekjøtt som et eksempel, betyr dette at en importør for 50 kroner pr kg hjortefilet har kjøpt rettigheten til å importere et visst kvantum kjøtt. I tillegg til prisen på hjortekjøtt fra New Zealand og frakt må importøren også betale 50 kroner pr. kilo til den norske stat.

I Russland finnes det anslagsvis 4 millioner rein³. Det eneste som i dag hindrer en enorm mengde russisk kjøtt fra å komme på markedet i Norge med en importpris på rundt 15 kroner kiloen, er at russerne ikke er organisert nok til å ha fått i gang slakterier som tilfredsstiller våre krav. Det eneste EU-godkjente reinslakteriet i Russland ligger i Lovosero, ca. 8 mil fra Murmansk . Dette eies av Norrfrys/Polarica, som har forhindret at dette kjøttet kom på det nordiske markedet til lav pris. Norrfrys/Polarica har på en måte 'privatisert' toll, ved at de tar prisforskjellen ut som fortjeneste. (Firmaet har selvfølgelig også store utgifter ved å opprettholde et EU-godkjent slakteri i Russland). Tommy Innala i Norrfrys forteller at firmaet også gikk ut til norske reinslakterier med tilbud om å kjøpe det russiske slakteriet sammen,

³ Estimert fra Dr. Nicholas Tyler, Universitetet i Tromsø.

men diss av slo. Se for øvrig mer om russisk reinkjøtt under diskusjonen av tilbudssiden i markedet (Punkt 11.1)

Ser man på det norske tollregimet for kjøtt i dag, viser det seg imidlertid at norsk reinkjøtt, produsert av urbefolkningen, har et langt dårligere grensevern enn det kjøttet som er produsert av norske bønder. Vi skal her forsøke å forklare hvorfor det er blitt slik.

Inntil 1995 var det som nevnt importforbud for kjøtt i Norge. Som et resultat av det generelle internasjonale presset for friere handel ble dette forbudet opphevet, og følgende tollsats, som fremdeles gjelder i dag, ble etablert, i kroner/kg for hele og halve skrotter, kjølte: 24,15 for fårekjøtt, 24,64 for svine-, kanin- og harekjøtt, 32,28 for rein-, storfe- og hvalkjøtt, 32,49 for lammekjøtt, 37,21 for geitekjøtt, 48,40 for kylling og annet fjærfe, 71,98 for hestekjøtt, og 119,01 for kjøtt av slanger og skilpadder. At tollen på froskelår bare er 60 øre pr. kg er et kuriosum på denne listen.

Disse tollsatsene kom man frem til ved at man sammenlignet prisene i Norge i 1986-88 med markedsprisene utenlands, og de er et resultat av Norges forhandlinger med GATT/WTO. Vi kan lese av denne tabellen at man har søkt å tilfredsstille minst to typer interesser; den norske produksjonen av disse kjøttartene, og Norsk Kjøtt's forsøk på å unngå 'lekkasjer' fra eksotiske substitutter. Det ser ut som om man anser slangekjøtt som et mulig substitutt for norskprodusert kjøtt (kr. 119,01/kg. i toll), men altså ikke froskelår (kr. 0,60/kg i toll).

Disse tollsatsene er i praksis nesten prohibitivt høye, slik at de har mest teoretisk betydning. Skulle imidlertid billig russisk reinkjøtt komme på markedet, ville det kunne bli lønnsomt å importere selv til denne høye tollsatsen. Nesten all import av kjøtt til Norge skjer imidlertid under anvendelse av de såkalte **administrative tollnedsettelse for landbruksvarer**, gitt med hjemmel i paragraf 5 i tolltariffens innledende bestemmelser. Et svært viktig poeng er imidlertid at slik 'administrert' import i praksis kun skjer med storefekjøtt og reinkjøtt. For reinkjøtt var den administrerte tollsatsen i 2001/2001 kr. 5,50/kg. For storfe er den kr. 13,55/kg, i begge tilfelle for hele og halve skrotter.

Tollen på kjøtt stiger raskt med foredlingsgraden. Mens den nedsatte tollen på hele og halve skrotter er 13,55 kr/kg, er tollen på storefekjøtt med bein kr. 27,88 kr/kg og på biff og fileter 49,98 kr/kg. Denne utregningen er altså ikke aktuell for reinkjøtt, fordi det her kun er lov å importere hele og halve skrotter. For alle andre kjøttarter enn rein er det lov å importere stykningsdeler. Norske **reinslakterier** har med andre ord sikret seg et helt **unikgt godt** importvern som beskytter hele verdikjeden. Som vi skal se nedenfor står dette i sterk kontrast til det **unikgt dårlige** importvern **produsentene av reinkjøtt** har fått i forhold til alt annet kjøtt.

Siden det bare er storfe og rein som kan importeres med de lavere tollsatsene, er de tollsatsene **som i praksis gjelder** for kjøtt som skal importeres til Norge som følger:

Tabell 5. Importtoll til Norge for ulike kjøttslag, hele og halve skrotter, kjølte. I kroner pr. kg og i prosent av tollen på reinkjøtt.

Reinkjøtt	5,50	100 %
Storfekjøtt	13,55	246 %
Fårekjøtt	24,15	439 %
Svinekjøtt	24,64	448 %
Hvalkjøtt	32,28	587 %
Lammekjøtt	32,49	591 %
Geitekjøtt	37,21	677 %
Kylling og fjærfe	48,40	880 %
Hestekjøtt	71,98	1.309 %
Slange- og skilpaddekjøtt	119,01	2.164 %

Ser vi på tollene i forhold til produksjonsverdien på kjøttet blir bildet ikke bedre:

Tabell 6. Toll på ulike kjøttslag i prosent *ad valorem*, etter målpris.

Dyreslag	Toll pr. kg.	Målpris pr. kg.	Prosentvis tollbeskyttelse
Rein	5,50	58,00	9 %
Storfe	13,55	34,20	40 %
Lam	32,49	42,24	77 %
Gris	24,64	26,55	93 %

Kilde for målpris (2001-2002): Norsk Kjøtt. For okse og gris er det kalkulert gjennomsnittet av de to målprisene som gjelder til forskjellige tider av året.

Vi kan altså konstatere at norske bønder har et utrolig meget sterkere grensevern enn den norske urbefolkningen. Med den store importavhengigheten Norge i dag har når det gjelder reinkjøtt, vil importprisen i svært høy grad bestemme prisen på det innenlandske marked. Skulle reinkjøttet få samme tollbeskyttelse som saueavl, en annen utmarksnæring, der tollene på lammekjøtt ligger 27 kroner høyere pr. kilo, ville prisen på norsk reinkjøtt stige dramatisk. Dersom dette skjedde, ville reieierne endelig kunne få en kompensasjon på det volumtapet – på over 50 prosent – som de opplevde gjennom 1990-årene mens målprisen periodevis stod stille over flere år.

Det melder seg altså noen svært vesentlige spørsmål i forbindelse med den lave tollene på reinkjøtt. Norsk Kjøtt har fra ca. 1980 inntil 2002 vært markedsregulator for reinkjøtt, og fått betalt for dette av reindriftens midler over reindrifftsavtalen. Det er for det første helt klart at reindriften har fått svært dårlig valuta for disse pengene, men det er nok også klart at Norsk Kjøtt ble tvunget inn i denne posisjonen gjennom politiske vedtak som siden har vist seg å være svært uheldige for reindriften.

Videre synes det objektivt helt urimelig at en annen utmarksnæring, som produksjonen av lammekjøtt, skal ha en tollbeskyttelse som ligger 27 kroner høyere pr. kg enn reinkjøttet. Neste spørsmål er hvorfor Norsk Kjøtt – som med god grunn slåss så sterkt mot

konkurrerende kjøtt – tillater at reinkjøttet kommer inn så billig? Hvorfor slåss man med nebb og klør mot alt kjøtt som kan virke som substitutter for norskprodusert kjøtt, men bare ikke når det gjelder reinkjøtt? En forklaring er selvfølgelig at reinkjøttet er det eneste kjøttet i Norge som ikke produseres av Norsk Kjøtt's egne eiere. Men dette forklarer etter vårt syn ikke alt. Dette a) har historiske årsaker som vi kommer tilbake til i under punkt 9.1, og b) kan ha oppstått som en del av de vellykkede 'fredsforhandlingene' mellom Norsk Kjøtt og de private reinslakteriene (organisert i PRL, Private Reinsdyrslakteriers Landforbund) som foregikk på den tid det ble åpnet for import av reinkjøtt. Dette kommer vi nærmere inn på under punkt 9.2.

8.2. Administrasjonen av reinkjøttets importvern.

Statens Landbruksforvaltning administrerer tollnedsettelsene. Når det gjelder reinkjøtt, foretas disse tollnedsettelsene i samarbeide med Forum for Administrasjon av Tollsatter for Reinkjøtt. For tiden består dette forumet av følgende firmaer, organisasjoner og personer:

Varanger laks og vilt, A. Abrahamsen
O.M. Abrahamsen, Oskar Abrahamsen
Stensaas Reinsdyrslakteri, A. Stensaas
Aage Pedersen, T.A. Pedersen
HedOpp, A. Lien
Norsk Kjøtt, A. Sæter
Neiden Rein, Odd Erling Smuk
Mydland, Hans Mydland,
Reindriftsforvaltningen, Hans Kristiansen
Norske Reindriftssamers Landsforbund, Erik S.Reinert
Statens Dyrehelsetilsyn, Ulf Harvold
Statens Næringsmiddeltilsyn, Magnus Valland

Utvalget holder to til tre møter årlig i Oslo, og ellers telefonmøter ca. en gang i måneden i den aktuelle importsesongen fra september til mars. Reisekostnadene til møtene i Oslo må dekkes av organisasjonene selv, og fra Finnmark er disse store.

Som tidligere nevnt ble det åpnet for import av reinkjøtt i 1994, da den norske produksjonen hadde begynt å falle fra 1991 av. Undertegnede har nå i over et år sittet i dette forumet som NRLs representant, og har hatt anledning til å observere hvorledes systemet fungerer. Målsetningen for importen av reinkjøtt er å skape balanse i det norske markedet, og også hensynet til å holde sysselsetting og produksjon oppe i de norske slakteriene har vært høyt prioritert. Priseffekten denne importen uvegerlig har på reinkjøttprisene i det norske markedet har i svært liten grad vært diskutert, og en slik betraktning ser også ut til å ligge utenfor Statens Landbruksforvaltnings mandat.

I motsetning til andre kjøttslag, er det som nevnt ikke lov å importere stykningsdeler av rein, kun hele og halve skrotter. Dette er en regel som i utgangspunktet kun beskytter nedskjæringsbedriftene og ikke reieneiere. Denne reglen forhindrer at handelsbedrifter deltar i importmarkedet for reinkjøtt på samme måte som de deltar i import av andre kjøttvarer. På denne måten forhindrer regelen en større grad av konkurranse i markedet for reinkjøtt, og bedrar derfor til å holde prisene nede samtidig som den beskytter de største slakterienes store markedsandeler. I et møte i Forumet for Administrasjon av Tollsatter i Statens

Landbruksforvaltning i Oslo torsdag 10. januar 2002 uttalte Arnstein Stensaas at etter hans syn ville en import av stykningsdeler føre til at norske nedskjæringsbedrifter ville bli utkonkurrert. Det er grunn til å tro at Stensaas har rett i dette. Skulle man fjerne den regelen vil man antagelig rasere de norske nedskjæringsbedriftene for reinkjøtt, noe som egentlig ikke ville være spesielt i reieneiernes interesse. Reieneierne har interesse av at det finnes en livskraftig nedskjæringsindustri i Norge, bare med en annen bedriftsøkonomisk strategi enn dagens store slakterier har. Vi kommer tilbake til dette punktet.

Undertegnede opplever at Statens Landbruksforvaltning administrer disse tollnedsettelsene profesjonelt og effektivt etter sitt mandat. Ved å slippe inn import søker man å unngå at nedskjæringsbedriftene skal gå tomme for reinskjøtt, slik at de til enhver tid eksisterende markedskanalene skal bli forsynt. Dette er i og for seg et sunt resonnement: dersom en varekjede eller en restaurant ikke får tilgang på det kjøttet de vanligvis får, vil reinkjøttet miste hylleplassen i butikken eller plassen på menyen i restauranten. Det er imidlertid grunn til å se på hvorledes dagens praksis synes å fungere på en måte som gir de to store etablerte importørene spesielle fordeler, noe som hjelper til å 'låse' reinkjøttet inn i dagens kanaler og å gjøre det vanskelig, ikke bare for nykommere men også for de mindre av de etablerte importørene å få inn kjøtt. Importregimet fungerer som nok et element som holder prisen på reinkjøtt kunstig nede i forhold til annet kjøtt i Norge.

Det finnes over 200 private kjøttbedrifter i Norge som er potensielle importører av hele og halve skrotter reinkjøtt. Hvorfor starter ikke flere med import? Spørsmålet er spesielt aktuelt når nedskjæringsbedrifter forteller at når de henvender seg til de to store reinslakteriene i Norge, får de som oftest beskjed om at det ikke finnes reinkjøtt å få kjøpt. Grunnen til at flere ikke forsøker å importere er antagelig at det – spesielt i forhold til det lille volumet – er etablert en del barrierer mot reinkjøttimportører som er nybegynnere. Det åpnes for import med nedsatt toll av reinkjøtt på relativt kort varsel, og i korte perioder på noen uker. Dette betyr at man nesten må ha dyrene klare på den andre siden av grensen for å kunne foreta import. Man kan også forestille seg at kjøp og salg av store mengder rein og reinkjøtt baserer seg på tillitsforhold som er bygget opp over lang tid. Kunnskap om transporttilskudd og andre støtteordninger over reindriftavtalen er heller ikke allemannseie. I Finland blir alle rein fra hvert reinbeitedistrikt som skal slaktes solgt under ett av én person, som i noen tilfeller også kan selge for mer enn ett distrikt. Vi må også anta at finsk er forhandlingssproget. Alt dette bidrar til å bygge 'barrierer' som gjør det vanskelig for nye aktører å komme inn i den norske verdikjeden for reinkjøtt.

To reinslakterier basert i Finnmark, som begge er medlemmer av Forumet for Administrasjon av Tollsats for Reinkjøtt, har både i telefonmøte og i samtale med undertegnede klaget over at systemet er konstruert på en måte som gjør at det er vanskelig for andre enn de to store aktørene å importere. Et medlem av forumet bemerket at det finske slakteriet han var avhengig av for import alltid slaktet i desember, og av en eller annen grunn åpner ikke Forumet for import i desember måned.

Som nevnt utgjør den administrerte tollsatsen for ferskt/kjølt storfe pr i dag 13,55 kr/kg for hele og halve skrotter.⁴ Til sammenligning var tollene på reinkjøtt i sesongen 2001/2002 på 5,50 kr/kg, også for hele og halve skrotter. Norske bønders tollbeskyttelse på storfekjøtt er altså 246 prosent høyere enn urbefolkningens tollbeskyttelse på reinkjøtt. Dette forklarer

⁴ Rundskriv fra Statens Landbruksforvaltning datert 8. juli 2002.

hvorfor reinkjøtt i Norge er relativt så mye billigere enn i Sverige og Finland, til tross for at reinkjøttet i langt større grad er et luksusprodukt i Norge enn i våre naboland.

Et interessant spørsmål blir da: Hva ville kjøttprisen til norsk reineier vært dersom samisk kjøttproduksjon hadde fått samme tollbeskyttelse som den norske bønderes kjøttproduksjon har fått? Norsk produksjon av reinkjøtt ble mer enn halvert i løpet av 1990-årene, og det er uten tvil kombinasjonen av at målprisutviklingen ikke reflekterte den økende knappheten på reinkjøtt, og alt det kjøtt slakteribedriftene ville importere ble importert med en meget lav toll, som forårsaket at et så stort fall i volum ikke førte til større prisøkning. Her hadde markedet overlatt til seg selv gjort en meget bedre jobb for reineierne enn det Landbruksdepartementet gjorde.

Sammenligner vi reinkjøtt med storfekjøtt er forskjellen i toll er $13,55 - 5,50 = 8,05$ kr/kg. I begge tilfeller dreier dette seg om de lavere administrerte tollsatsene. Det enkle svaret på spørsmålet ovenfor er at en lik tollbehandling av reinkjøtt og storfekjøtt i dag ville tilsvart en økning av 'målprisen' på reinkjøtt på 8,05 kr/kg, dvs. på 14 prosent. Med det store importvolumet Norge har i dag, skulle man to at prisen ville øke tilnærmet med de samme 14 prosent. For mange reineiere ville en slik prisøkning – som i dagens marked ville skje nesten automatisk dersom man bestemte seg for å gi rein og storfe samme importvern – bety at man kunne drive sin næring uavhengig av statsstøtte. En slik prisøkning ville imidlertid kreve at man bygget opp en alternativ verdikjede der man la ned en god del midler til markedsføring. Det markedet som nå tar unna mesteparten av reinkjøttet – billigkjedene og Joikabollene – tåler ikke svært stor prisøkning.

Sammenligner vi derimot med sauehold, som liksom reindriften er en utmarksnæring, er tollene på lammekjøtt 27 kroner høyere enn tollene på reinkjøtt. Det norske prisnivået på lammekjøtt er dermed svært meget høyere enn både i våre naboland og på verdensmarkedet. Likevel ser vi i tabell 1 i dette dokumentet at den gjennomsnittlige nordmann spiser 9 ganger så meget lammekjøtt som den gjennomsnittlige svenske, og 30 ganger så meget lammekjøtt som den gjennomsnittlige finne. Dette viser at dersom et produkt er godt kulturelt forankret, og backet opp av en solid tollbeskyttelse og av en god markedsføring (som for fårrikål), tåles det ganske store prisforskjeller uten at det skjer substitusjon til andre produkter. Dette er en observasjon som reinnæringen må merke seg til bruk når det blir hevdet at reinkjøttet ikke tåler en høyere pris. Hvor stor prisoppgang som tåles er helt avhengig av den markedsføringsinnsats som gjøres, og pr. i dag i Norge er denne lik null. Markedet for reinkjøtt ville imidlertid i dag helt klart ikke tåle det prissjokk på 27 kroner pr kg. som ville oppstå dersom utmarksnæringene reindrift og sauehold plutselig ble behandlet tollmessig med en næringsnøytralitet man egentlig burde kunne forlange.

Vi vil gjøre det klart at vi i og for seg ikke har noe imot en høy toll på et produkt som lammekjøtt inn til Norge. Dagens sauebønder i Norge får en lavere tollbeskyttelse enn for eksempel stål magnaten Andrew Carnegie fikk i USA da den teknologiske utviklingen i stål var som den vi opplevde i databransjen i 1990-årene. USAs stålindustri ble bygget opp med tollbarrierer med opp til 100 prosent i 1870-årene. Slik det har skjedd tidligere, tror vi det vil vise seg at dagens klokkertro på at frihandel er et prinsipp som vil tjene alle nasjoner vil måtte vike for et mer pragmatisk syn.

Problemenene ligger ikke i høy toll, de ligger i så store forskjeller i behandling av to ulike dyreslag som konkurrerer både om de samme naturressursene og om de samme kundene. Legger vi 27 kroner pr kg. – forskjellen på tollbeskyttelsen av rein og lammekjøtt – på forrige

sesongs målpris på rein, kommer vi til en pris på mellom 80 og 85 kroner pr kg. til reieneier. Går vi tilbake til Figur 2 i dette dokumentet, som viser prisutviklingen på reinkjøtt i Norge i faste år 2000-kroner, viser det seg at før reindriftavtalen lå faktisk prisen til reieneier på dette nivået, mellom 80 og 85 faste år-2000 kroner. Det er ikke utenkelig at med en bedre politikk, en tollbeskyttelse på linje med lammekjøttet, og en bedre markedsføring, kunne reinkjøttet ha opprettholdt den høye prisen det hadde før 1976. Som 'pasient' i norsk forvaltning har reindriften lidd store økonomiske tap, og det er etter mitt syn myndighetenes plikt å yte pasienten skadeerstatning for å bote på denne skaden gjennom massive investeringer.

Hvorledes har denne situasjonen oppstått? Etter vårt syn ikke direkte av bevisst design, men det er klart at det store antall beregninger og kalkyler som hvert år foretas omkring reindriften økonomiske situasjon har vært begrenset til nærsynte og byråkratiske analyser som i liten grad har tatt hensyn til næringens helhetssituasjon. Samtidig har reindriften egen organisasjon – NRL – som inntil nylig hadde 1 ½ ansatte, ikke på noen måte hatt kapasitet til å følge opp det enorme spekteret av saker som akutt angår reindriften.

Landbruksdepartementets manglende helhetssyn når det gjelder næringens økonomi og reindriften manglende lobbymakt i forhold til de to bondeorganisasjonene må ta på seg skylden for denne forskjellsbehandlingen som i høy grad synes urettferdig. Vi vet at en kultur som ikke produserer er en død kultur. Den eneste måten å holde den samiske kultur levende på på sikt, er å opprettholde en samisk basert produksjon. Hvorfor denne samisk baserte produksjonen i Norge skal få vesentlig dårligere rammebetingelser enn norsk kjøttproduksjon ellers, er svært vanskelig å forstå.

Det er derimot ikke vanskelig å rekonstruere hvorledes denne situasjonen er oppstått rent teknisk. Landbruksforvaltningens mandat er å pålegge en toll som skal bringe prisene på nabolandets kjøttvarer opp til norsk nivå når disse varene importeres til Norge. Målprisen ble årlig etablert i hva undertegnede, som deltager, opplever som en ritualisert maktkamp mellom Landbruksdepartementet, de andre departementene og Sametinget på den ene siden, og Norske Reindriftssamers Landsforbund på den andre. Det er helt utrolig at ingen i Landbruksdepartementet så behovet for kraftig å øke målprisen på reinkjøtt – i praksis, men ikke i teorien, et pristak – ettersom produksjonen av reinkjøtt ble mer enn halvert i Norge gjennom 1990-tallet. Her fikk den enkelte reieneier halvert sin inntekt, mens prisen på hans produkter kun økte helt marginalt. I mellomtiden fokuserte Landbruksdepartementet på situasjonen for reinslakteriene som mistet volum, men ikke på reieneierne som var i en mye verre situasjon fordi de ikke kunne kompensere tapet av volum ved å importere, slik slakteriene gjorde. En tankemodell skapt for å bedømme stabile fjøsforhold uten klimatiske svingninger, slik Landbruksdepartementets byråkrater er utdannet, ble svært skadelig når den ble overført til en naturlig produksjon med store innebygde svingninger slik som i reindriften.

Fordi prisen på reinkjøtt i Norge under perioden etter reindrifftsavtalen politisk og administrativt er blitt satt så lavt, måtte Landbruksforvaltningen ta utgangspunkt i dette lave prisnivået når tollsatsene ble etablert. Statens Landbruksforvaltning henter inn informasjon om prisnivået i Sverige og Finland, og etablerer den administrerte tollsatsen som det beløpet som skal bringe importprisen opp til det norske prisnivået. For storfe finnes det her relativt velkjente markedspriser fra Norsk Kjøtt som er markedsregulator. Når det gjelder reinkjøtt er forvaltningen i stor grad avhengig av prisinformasjon fra reinslakteriene. Dersom svenske og finske reinkjøttpriser blir overvurdert når tollsatsen beregnes, ligger det her svært store fortjenestemarginer for importørene. Dersom Landbruksforvaltningen estimerer prisnivået i Sverige og Finland til for eksempel å være tre kroner høyere enn det i virkeligheten er, blir

disse tre kronene ren nettofortjeneste for importørene. Dersom norsk målpris for eksempel er 58 kr/kg og det svensk/finske prisnivået ligger på 52,50 pr. kg. i norsk valuta, vil Landbruksforvaltningen sette den administrerte tollsatsen til kr. 5,50 pr. kg. ($52,50 + 5,50 = 58$). Dersom det reelle prisnivået bare skulle være 49,50, kanskje også på grunn av valutasvingninger, vil importørene få en fortjeneste som er 3 kroner pr. kilo større enn det de egentlig var tiltenkt.

I dette systemet ligger det dermed i kortene at det lett kan bli større marginer på importert reinkjøtt enn på norsk, noe som er uheldig. Undertegnede har innhentet informasjon i form av fakturaer og tollpapirer fra en liten importør som ikke er med i Forumet for Administrasjon av Tollsatter for Reinkjøtt, og disse viser at det i år var fullt mulig å importere kjøtt til godt under det prisnivå som forvaltningen hadde lagt til grunn for importtollen. Statens Landbruksforvaltning uttrykker i en samtale at de er klar over at disse rutinene må forbedres når et nytt importregime tas i bruk fra høsten 2002.

I Reindriftsavtalen for 2002/2003 ble det forhandlet frem et nytt prisregime for reinkjøtt, der minsteprisen for import inn til Norge ble satt til 60 kr/kg for hel og halv skrott (fremdeles det eneste som kan importeres). Dette er tenkt som et 'prisgulv'. Den store importavhengigheten for reinkjøtt gjør at prisen ikke bør synke under dette nivået. Denne prisen på 60 kr/kg kommer som en erstatning for målprisen som – selv om den i teorien ikke var det – i praksis ble et pristak hvorfra innkjøperne beveget seg nedover. Hvorledes dette systemet skal virke i praksis vil bli avgjort høsten 2002.

Et meget naturlig krav fra norsk reindriftsnæring vil være å forlange at norsk reinkjøtt får en tollbeskyttelse som nærmer seg den tollbeskyttelse norske bønder får for sitt kjøtt. På sikt tror vi likevel at tollene på kjøtt til Norge vil måtte falle, men det må være et mål at den diskriminerende behandlingen reinkjøttet får må stoppe. Det ligger også i kortene at det på grunn av ILO-konvensjonen vil være langt lettere for Norge under WTO-forhandlingene å forsvare toll på en urbefolknings produksjon enn på norske bønders produksjon.

9. Epoker og skiftende allianser i norsk reinkjøtt, 1976-2002.

Mens fornorskningsprosessen av samisk kultur som nevnt gikk for seg i over 200 år, blant annet med forbud mot bruk av samisk språk i alle skoler, fikk reindriften lov å beholde sin produksjonsform nokså uforstyrret frem til 1976. I dette året ble reindriften brakt inn under det som vi i kapittel 7 har beskrevet som Fordistisk planøkonomi.

Verdikjeden fra før 1976 bestod av at oppkjøpere – ofte 10-15 ulike – møtte opp ved reingjerdene der slaktingen skulle foregå, og det oppstod et marked. Det er neppe til å undervurdere at dette markedet ofte var preget av at oppkjøperne ikke bare betalte med penger, men også med brennevin, men hovedsaken var at den enkelte reineier hadde flere alternative oppkjøpere, og **at den oppkjøper som gjorde den beste jobben med å selge og markedsføre reinkjøttet videre, hadde muligheter til å betale mest for kjøttet**. Denne mekanismen – at oppkjøperen tvinges til å gjøre en god jobb med kjøttet – er en stor fordel med markedsmekanismen i forhold til den planøkonomiske løsningen som oppstod etter 1976.

9.1. 1976: Planøkonomien kommer.

I 1976 nådde den planøkonomiske tenkningen reindriften med et brak. En som var tilstede forteller hvorledes menn i hvite frakker fra samvirket inntok slakteplassene rundt Røros for å overta slakten. Gruppen av oppkjøpere som tradisjonelt samlet seg rundt slakteplassene for rein og dannet det markedet reindriften hadde holdt seg til, forsvant og ble erstattet av en målpris som ble forhandlet frem i en forhandlingssituasjon med staten. Denne forhandlingssituasjonen var preget av et uhyre ujevnt maktforhold, og må ha vært svært fremmed for reindriften.

En viktig del av den nye reindriftpolitikken var en utjevningsspolitikk der store reieneiere gjennom tvangsslakting ble tvunget til kraftig å redusere antall dyr. Samtidig ble det opprettet mange nye driftsenheter med svært dårlig økonomisk grunnlag og med små flokker. Dermed mistet reindriften de mest ressurssterke reieneierne. Prof. dr. juris. Kirsti Strøm Bull, som er det største ekspertene på reindriftsrett i Norge, uttaler at hun tviler på at noen annen næring ville funnet seg i en slik radikal inngripen og omkalfaltring av sin næring. Reieneiere kaller loven fra 1976 for 'fjøsloven', et meget passende navn. Reindriften skulle heretter styres av de samme vitenskapelige Fordistiske prinsipper som landbruket var drevet under, der det industrialiserte landbruket i Mellom-Europa var standarden reindriften ble holdt opp mot.

Reindriftens tradisjonelle kunnskap skulle etter hvert erstattes av 'vitenskap': "I 1976-77 måtte man 'synse' om mange sentrale spørsmål under reindriftsforhandlingene og ved reindriftslovgivningen. I dag, tolv år senere, er fagene biologi, økologi, produksjonsteori, økonomi og politikk langt mer utviklet for reindriften. 'Synsing' lar seg derfor i stor grad avløse av faglighet" (Lenvik 1990, side 34). Reindriftsforvaltningen skulle også bli den institusjon som skulle sikre seg at reindriften i praksis virkelig fulgte den vitenskapelige 'rette lære'. Gjennom svært hyppige, og for reieneiere svært uoversiktlige, endringer i regelverket kunne forvaltningen belønne de reieneiere som valgte den rette vei – for eksempel når det gjaldt flokkstruktur og kalveslakt – og straffe dem som ikke gjorde det. Under en reise på 6.200 kilometer sommeren 2001 med møter i alle distriktsforeningene i NRL, fant jeg at bitterheten var stor nettopp hos de reieneiere som jeg opplevde hadde det største potensialet som selvstendige næringsdrivende.

Også som et resultat av nedslaktingskravene for de store reieneiere og etableringen av de mange små og økonomisk svake, er det skapt et system som belønner lydige trygdemottakere, men som 'straffer' reieneiere med entreprenørånd. Anklagene om at 'ulydighet' mot forvaltningen blir straffet også på områder som ikke hadde noe med denne ulydigheten å gjøre, for eksempel ved lavere erstatninger ved rovdyr tap, var på min rundreise i reindrifts-Norge for mange til å kunne feies vekk som grunnløse.

'Hobby-bønder' synes å være et skjellord blant bønder, og kampen for heltidsbonden har vært en merkesak for Norges Bondelags krav til landbrukspolitikken i en årrekke. I norsk reindrift synes man å føre den motsatte politikk, der man fremfor alt støtter de små enhetene hvor reindrift vanskelig kan opprettholde en tilstrekkelig familieinntekt. Mens man i Finland stadig **justerer opp** det minimum reintall som kreves for å få støtte i et system der man får mer støtte jo mer rein man har, gjør man det i Norge omvendt. Her får man bare støtte hvis man har **under** 600 rein.

9.2. 1980-1990: Økende volum og fallende pris. Krig mellom Samvirke og Private Slakterier (PRL).

Rundt 1980 hadde målprisen skapt ubalanse i et marked som tidligere hadde regulert seg selv. Vi må anta at tapet av de tidligere distribusjonsleddene og bortfallet av slakt for lokalt salg bidro til den overproduksjonen som oppstod på denne tiden. Da man måtte starte å fryse inn reinkjøtt som ikke var blitt solgt, grep politikerne inn og gjorde Norsk Kjøtt (daværende Norges Kjøtt og Fleskesentral) til markedsregulator også for reinkjøtt. I ettertid har dette vist seg å være en svært uheldig avgjørelse for reinkjøttmarkedet.

Norsk Kjøtt hadde på denne tiden sine egne problemer å stri med. I perioden etter folkeavstemningen om EU i 1972 var det et bredt politisk ønske om å trappe opp bøndenes inntekter. Ulike 'Kleppe-pakker' bragte med seg en momskompensasjon for landbruket: utenfor jordbruksavtalen fikk norske bønder et tilskudd på mellom 1 og 5 kroner for hver kilo kjøtt produsert. Den store prisforskjellen mellom Norge på den ene siden og Sverige og Finland på den annen side gjorde imidlertid at omfanget av privat import av kjøtt økte voldsomt. Norsk Kjøtt anslo at denne full lovlige private importen økte fra 5 millioner kilo til 20 millioner kilo på ett år. (Er det noen som sier at historien ikke gjentar seg?) Noe måtte gjøres, og den lovlige kvoten for privat kjøttimport ble senket fra 10 kg pr. person til 3 kg. pr. person. Norsk Kjøtt tapte store penger, og måtte fryse inn store mengder kjøtt.

I denne situasjonen får altså Norsk Kjøtt av politikerne også reinkjøttets problemer i fanget. Det var to gode grunner til at reinkjøttet passet så dårlig inn i Norsk Kjøtt. For det første var det et kjøtt som ikke var produsert av deres egne eiere, som de var forpliktet til å ha størst loyalitet til. For det andre var ikke Norsk Kjøtt strukturert til å håndtere en nisjeprodukt som reinkjøtt på en tilfredsstillende måte. De var (og er) spesialisert på bulkproduksjon, noe som innebærer en organisasjon og et tenkesett som er svært forskjellig fra det som kreves for reinkjøtt.

Utover 1980-tallet fikk dette store konsekvenser ettersom det 20 århundres fjerde 'bølge' av reinkjøttproduksjon vokste seg større. Figur 5 og 6, under punkt 11, viser denne bølgen og hvorledes slaktevolumet holder følge i Norge, Sverige og Finland fra slutten av 1970-tallet til i dag. Nyere forskning viser også at reintallet i Russland synes å følge samme bølgemønster (Johan Mattis Turi). Vi kan anta med en ganske stor grad av sikkerhet at reinbestanden også tidligere har beveget seg i takt over hele det samiske Norden.

Produksjonsmengden av reinkjøtt vokste sterkt utover 1980-tallet (se Figur 1). Under normale forhold ville prisen på reinkjøtt ha sunket, men etter reindriftavtalen var denne mekanismen koblet ut og målprisen gjaldt. Dette viser hvor uegnet et system skapt for stabil fjøsproduksjon er for et produkt som har naturlige produksjonssykluser som rein og fisk. Når det gjelder rein og fisk eksisterer det heller ikke noe egentlig overskuddsproblem, den øvre produksjonsgrensen – som i landbruket er temmelig ubegrenset – er her fastsatt av Vårherre. Det regimet reindriften er satt under passer svært dårlig til produktets natur. Fiskeridepartementet så relativt raskt at dette også gjaldt for fisk, og – i motsetning til hva som skjedde i i reindriften – tok de konsekvensene av det og nedla i praksis Fiskeriavtalen som institusjon. Fiskeriavtalen er i dag bare noen ubetydelige velferdsordninger.

Da Norsk Kjøtt skulle overta omsetningen av reinkjøtt, samtidig som kravene til slakteplasser ble større, oppstod det en 'krig' mellom Norsk Kjøtt og samvirket og de tidligere oppkjøpere og slakterier. På Røros forsøkte de tidligere oppkjøperne å benytte det gamle slakteriet i byen,

men dette var lite egnet til reinslakt. Av de gamle oppkjøperne er dagens reinslakterier de få overlevende. På Røros fremstår Stensaas som den ene private bedriften som vant slaget mot statens forsøk på å fjerne alle private bedrifter fra verdikjeden i reinkjøtt.

Den personen som antagelig har størst erfaring med reinkjøtt- og viltmarkedet i Norge er grosserer Asbjørn Ekse, innehaver av firmaet W. Køltzow. Ekse forteller at han var instrumental i etableringen av Private Reinslakteriers Forening (PRL) på et tidspunkt da det – helt med rette etter undertegnedes syn – så ut som ut som at all privat virksomhet i forbindelse med reinkjøtt var truet av statens planer om å overføre all forvaltning av reinkjøtt til samvirket.

Et punkt som skapte bitter strid og trussel om søksmål mellom Norsk Kjøtt og PRL var det faktum at Norsk Kjøtt en tid var markedsregulator bare for kjøtt fra den nordlige landsdelen. Dette må ha ført til svært vanskelige situasjoner både for Norsk Kjøtt og for Stensaas, hvis produksjon falt utenfor de statlige ordningene.

Vi spurte tidligere hvorfor Norsk Kjøtt synes å ha en så diametralt motsatt holdning til reinkjøtt i forhold til annet kjøtt som konkurrerer med deres eget. Etter vårt syn er det dette tvisynet som gjennom årene har ført til at krokodillekjøtt har en toll på 119 kroner pr. kg, mens reinkjøtt bare har en toll på 5,50 pr. kg. Hvorfor er det viktig at alt konkurrerende kjøtt skal være så dyrt som mulig, unntatt reinkjøttet, som skal være så billig som mulig? Vi tror roten til dette ligger i at reinkjøttet fra begynnelsen av ikke passet i organisasjonen, det var en politisk avgjørelse som ga Norsk Kjøtt en oppgave de i utgangspunktet ikke ønsket, det var et kjøtt som var organisasjonen relativt uvedkommende. Gjennom 1980-tallet oppstod det et stort press på Norsk Kjøtt for å selge unna de enorme fryseleragere som etter hvert oppstod. Ubekreftede tall sier at bare de årlige innfrysingskostnadene som ble finansiert over Reindrifftsavtalen var oppe i 8,5 millioner kroner. Reinkjøtt var altså noe man hadde fått en politisk orde om å selge, og ettersom kjøttet tårnet seg opp var det logisk for en bulkprodusent som Norsk Kjøtt at den beste måten å løse problemet på var å selge det så billig som mulig.

Etter vårt syn er dette den logisk forklaringen på Norsk Kjøtts tvisyn når det gjelder reinkjøtt i forhold til andre konkurrerende kjøttslag, og også begynnelsen på en forklaring på hvorfor tollsatsene ble så lave da importen ble tillatt.

9.3. 1990-2002. Sterkt fallende volum og relativt stabile priser. Samvirket og PRL finner sammen.

Som vi ser av Figur 1, toppet slaktevolumet seg i 1990. Dette året slaktet Kautokeino-slakteriet alene 57.000 rein, mens det i sesongen 2001/2002 ble slaktet under 40.000 rein i hele landet.

Når krybben er tom, bites hestene, het det. Når det gjelder overskuddslagere på kjøtt og det prispress som oppstår, gjelder det motsatte. Når lagerene er fulle, og prisen fallende bites hestene, slik Norsk Kjøtt og PRLs medlemmer gjorde det på 1980-tallet. Da produksjonsvolumet sank, og importen ble nødvendig – rundt 1993-95 – sluttet PRL og Norsk Kjøtt fred. Sammen har de siden hatt makt og innflytelse nok til å kunne styre importmengden av rein på en måte som gjør at alle parter kan få en rimelig fortjeneste.

I dag er situasjonen snudd til et meget tett samarbeide. Samvirket, representert ved Arvid Lien fra Hed-Opp, sitter til og med i styret hos sin leverandør Stensaas Reinslakterier. Det er Hed-Opp som slakter for tamreinlagene. I fjor ble alt kjøttet fra Lom Tamreinlag sendt til nedskjæring hele den lange veien til Finnmark til Aage Pedersen i Tana. Dette til tross for at det er hos konkurrenten Stensaas at Hed-Op er representert i styret. Kort sagt: mønsteret i transaksjonene i dette markedet tyder på et meget nært samarbeide mellom aktørene. At ingen konkurrerer om kjøttet, som det i utgangspunktet er knapphet på, gjør at det prispresset som normalt ville oppstå for å øke prisene, ikke inntreffer. Viktig er det også å bemerke at alle produsentene som deltar i Forumet for Administrasjon av Tollsats for Rein sier seg meget fornøyd med dagens balanse i markedet, et marked der det ikke brukes noe til markedsføring, mens konkurrerende kjøttslag bruker store midler på markedsføring.

Etter vårt syn må det bringes andre og nye aktører, aktører som har en annerledes markedsføringsstrategi, inn i reinkjøttmarkedet for å øke prisene til reineier.

10. Hva slags konkurranse vil vi ha?

Økonomiske modeller opererer med 'perfekt konkurranse' både som målsetning og som standard. I standard økonomisk teori - slik den blir undervist på norske universiteter og høyskoler - konkurrerer firmaer på *pris*. Enhver som har hatt noen undervisning i økonomifaget kjenner til den sentrale posisjon som utgjøres av krysningspunktet mellom tilbuds- og etterspørselskurvene - av de statiske *likevektsmodellene* som økonomifaget hentet fra 1880-årenes klassiske fysikk.

I en slik verden, drevet kun av priskonkurranse, kommer - naturlig nok - jakten på lavere kostnader i produksjon og distribusjon i fokus. Tilbudskurven er skjebnegitt av 'markedet', og det eneste produsenten kan gjøre for å tjene penger er å senke sine kostnader. I en slik verden blir i praksis jakten på *stordriftsfordelene* et viktig middel for å senke kostnadene. Dette til tross for at stordriftsfordelene er en av de meget viktige faktorer som er holdt utenfor sentrale deler av økonomisk teori - som f.eks. handelsteorien. Etter vårt syn er norsk næringspolitikk i reindriftsnæringen – standardisering av flokkene og jakt på stordriftsfordeler i slakteriene – helt på linje med tankegangen i norsk landbrukspolitikk generelt. Her er kontrasten til reinnæringspolitikken i Sverige og Finland stor.

Av sosialistiske planøkonomer ble stordriftsfordelene – helt korrekt – sett på som sentrale drivkrefter i den kapitalistiske økonomien man konkurrerte med. Imidlertid har de målbare stordriftsfordelene i produksjonen sitt motstykke i ikke-målbare stordriftsulempere i form av byråkratisering, manglende respons til endring av etterspørsel, manglende spesialisering, etc. I en situasjon med kun én tilbyder i markedet - slik som i en planøkonomi eller for de fleste viktige norske landbruksvarer - blir de ikke-kvantifiserbare stordriftsulempene hverken fanget opp i kostnadsberegningene eller korrigert ved hjelp av at andre aktører i markedet med alternative strategier får vise at det går an å tjene gode penger også på mindre produksjonsheter. Etter vårt syn er også verdikjeden i norsk reindrift preget av Norsk Kjøttets rolle i markedet. En bulkprodusent er i utgangspunktet ikke egnet til å omsette et nisjeprodukt som reinkjøtt. .

Et vesentlig problem med dagens økonomiske teori at den mangler en sentral motor - en drivkraft - som skaper endring i økonomien og driver historien fremover. Den nye menneskelige kunnskap som gjennom innovasjoner av produkter og prosesser skaper nye investeringsmuligheter kommer i dagens økonomiske standardteori 'som manna fra

himmelen' som treffer alle likt. I evolusjonær - eller Schumpeteriansk - økonomi er disse innovasjonene selve den økonomiske drivkraften. Menneskehetens stadige utvidelse av sin kunnskapshorisonnt manifesterer seg på det økonomiske plan som innovasjoner. Innovasjonene skaper stadig nye investeringsmuligheter som igjen skaper den dynamiske imperfekte konkurranse som opprettholder verdien av kapital. Uten innovasjonene ville etterhvert kapitalbehovet begrense seg til det som blir dekket av avskrivningene, og investeringsmulighetene ville dermed tørke ut. Det er derfor innovasjonene som holder markedsøkonomien oppe - som forhindrer at vi når en tilstand der kapitalen mister sin verdi.

Vi skal forsøke å illustrere forskjellen på priskonkurranse og Schumpeteriansk konkurranse ved hjelp av et eksempel: Dersom man definerer en personbil som et noenlunde pålitelig fremkomstmiddel for å frakte personer, og av og til litt bagasje, på en rimelig behagelig måte fra punkt A til punkt B, gjør en Lada denne jobben for en pris av kr. 100.000 for en splitter ny bil. Spørsmålet blir da: Hvorfor kjøper så få mennesker Lada, og hvorfor forsøker ikke de store bilfabrikkene å lage en billigere bil enn Lada klarer? Sannheten er jo at verdens store bilfabrikker ikke forsøker å konkurrere med Lada. Ladas konkurrenter konkurrerer *ikke på pris*, men på *kvalitet* og på *produkt differensiering* - de driver med andre ord **Schumpeteriansk konkurranse**. De andre bilfabrikkene ignorerer fullstendig etterspørselskurven etter Ladaer, og skaper seg isteden - gjennom å satse på kvalitet, produkt differensiering og markedsføring - en egen etterspørselskurve etter sitt eget bilmerke. Etter vårt syn er kvalitetsproduktet reinkjøtt i Norge en Rolls Royce som i stor grad er solgt som om den var en Lada. Dette er også et bilde som Arne Brimi syntes passet for reinkjøttets stilling i Norge.

I det hele tatt blir metaforen om en etterspørselskurve som svever over markedet - en metafor som står helt sentralt i nyklassisk teori - temmelig meningsløs i denne sammenhengen. Ladaen var et produkt av planøkonomiens forsøk på å kopiere kapitalismens stordriftsfordeler. Så lenge Fordismens stordriftsfordeler, symbolisert av Chaplins samlebåndsarbeider, dominerte det økonomiske bildet, holdt planøkonomien heller ikke så verst følge med Vesten. Planøkonomien ble liggende alvorlig etter da Vestens bedrifter arbeidet seg videre mot et nytt tekno-økonomisk paradigme som oppstod gjennom et uttall av eksperimenter i et utall av nye industrier. Her var markedets seleksjonsmekanisme en ubønhørlig dommer som bare lot noen få ideer overleve. Det samme skjedde i begynnelsen av Fordismen, da nesten 200 bilfabrikker i USA ble redusert til 3 i løpet av en 50-års periode. I denne intense perioden med fundamentale innovasjoner, som markerer inngangen til en ny tekno-økonomisk epoke, er den Schumpeterianske konkurransen helt dominerende. I begge tilfeller var *mangfoldet* - antallet ulike tilnærminger - av nye ideer hvor markedets seleksjonsmekanisme fikk gjennomføre sin utvelgelse helt sentralt for det nye paradigmet gjennombrudd.

Det virker som om norske bønder heller ikke kjøper de billigste traktorene av Lada-typen, men satser på kvalitetsprodukter. Likevel synes det som om det norske landbruksamvirket - i stor grad fordi det har fått få korrekser fra markedet - følger planøkonomiens sentraliserende produksjonsstrategi. I Norge reduseres antall meierier til en håndfull, mens Emilia-Romagnas kvalitetsost produseres på 650 små meierier i et område med en befolkning som Norges. Under planøkonomiens dyrkning av stordriftsfordeler - reelle og imaginære - ble det en vedtatt sannhet at det var en fundamental konflikt mellom smådrift og effektivitet. Her viste case-studiene fra tre forskjellige land i Reinert (1997) noe som for reindriften er et meget vesentlig poeng: denne konflikten mellom småskala og lønnsomhet *synes ikke å eksistere* når landbruksproduktene 'oppgraderes' gjennom Schumpeteriansk konkurranse. Dette forsterker

ytterlige vår konklusjon at den planøkonomiske arven i norsk jordbrukspolitikk sannsynligvis i meget stor og helt unødvendig grad har utarmet mange norske distrikter gjennom nedleggelse av produksjonsenheter både når det gjelder slakteplasser for rein og meierier. Vår påstand er at den uheldige arven fra planøkonomien har ført til at norsk landbruksproduksjon har nedlagt et alt for stort antall produksjonsenheter - og dermed utarmet de bygdene landbrukspolitikken i utgangspunktet skulle hjelpe - i et forsøk på å produsere billige Ladaer i forskjellige farver.

En alternativ politikk med tollbeskyttelse sammen med en konkurranse mellom norske aktører på markedet ville antagelig ha forberedt næringen langt bedre på fremtidens markedssituasjon. En tollbeskyttelse (istedenfor importforbud) ville sørget for et større mangfold på tilbudssiden, og ville 'oppdratt' den norske forbrukeren til kvalitetsprodukter som den norske produsenten - til tross for det mindre markedet og for en mindre gavmild natur - ville kunnet produsere til en konkurransedyktig pris bak en tollbeskyttelse. Dette ville også hatt en stor psykologisk fordel overfor de forbrukere som idag - jeg siterer her en fremstående person fra industrien - føler seg 'tvunget til å spise det de norske bøndene finner det for godt å produsere.'

Også i reindriften ser vi at den planøkonomiske tilnærmingen, og fraværet av reelle markeder, har forhindret en naturlig oppdeling og arbeidsdeling av ulike aktører i verdikjeden. En sammenligning med reindriften i Sverige og Finland og med case-studiene i Reinert (1997) viser at markedet naturlig vil bryte opp verdikjeden og skape mangfold og desentralisering i noen aktiviteter, mens det på den annen side vil føre til konsentrasjon og sentralisering der de *reelle* stordriftsfordelene finnes. Dette ville for reindriftens vedkommende minsket konsentrasjonsgraden i slaktevirksomheten.

Dagens situasjon i Norge er preget av at få aktører med liten grad av innovasjon, uten utgifter til markedsføring selger reinkjøttet i prissensitive kanaler. Her trengs det helt klart flere aktører som konkurrerer om reinkjøttet, slik at den bedrift som gjør den beste jobben i markedet vil kunne betale best for kjøttet. Slik det er nå får ikke de nedskjæringsbedriftene som vil konkurrere med de store kombinerte slakteri- og nedskjæringsbedriftene tak i kjøtt. De blir fortalt at det ikke er kjøtt å få kjøpt. Dermed mangler norsk reinkjøtt den markedsmekanismen Sverige og Finland har ved at reinslakteriene der selger til høystbydende. Den 'primitive' verdikjeden i Norge hjelper etter vårt syn til å hindre Schumpeteriansk konkurranse på reinkjøttmarkedet. Da vil konkurransen forårsake at de som gjør den beste jobben med reinkjøttet i markedet vil kunne betale en høyere pris. Som Arne Brimi sier: 'Reineierne må velge hvem som skal være så heldige å få kjøpe kjøttet deres'. Brimis egen erfaring er at det ikke er mulig å få kjøpt reinkjøtt fra tamreinlagene der han bor, fordi alt selges til Norsk Kjøtt for nedskjæring i Finnmark.

Målet må være å skape en Schumpeteriansk konkurranse, basert på kvalitet og innovasjoner, i markedet for reinkjøtt. Etter vårt syn må næringspolitikken overfor reinnæringen da bevisst styre unna to grøftekanter, som vi kan kalle for henholdsvis 'statiske oligopoler' og 'distriktpolitiske overetableringssykluser'. Det siste fenomenet er skapt av statlig støtte som fører til overkapasitet og prispress:

Markedet for reinkjøtt i Norge i dag er preget av statiske oligopoler, og ligger i den ene grøftekanten. Dagens situasjon i Sverige og Finland er, som vi så under punkt 5, svært forskjellig fra den i Norge. Den svenske og finske situasjonen er delvis preget av det vi kan kalle velmenende 'distriktpolitiske overetableringssykluser'. Vi har sett dette i Norge innen

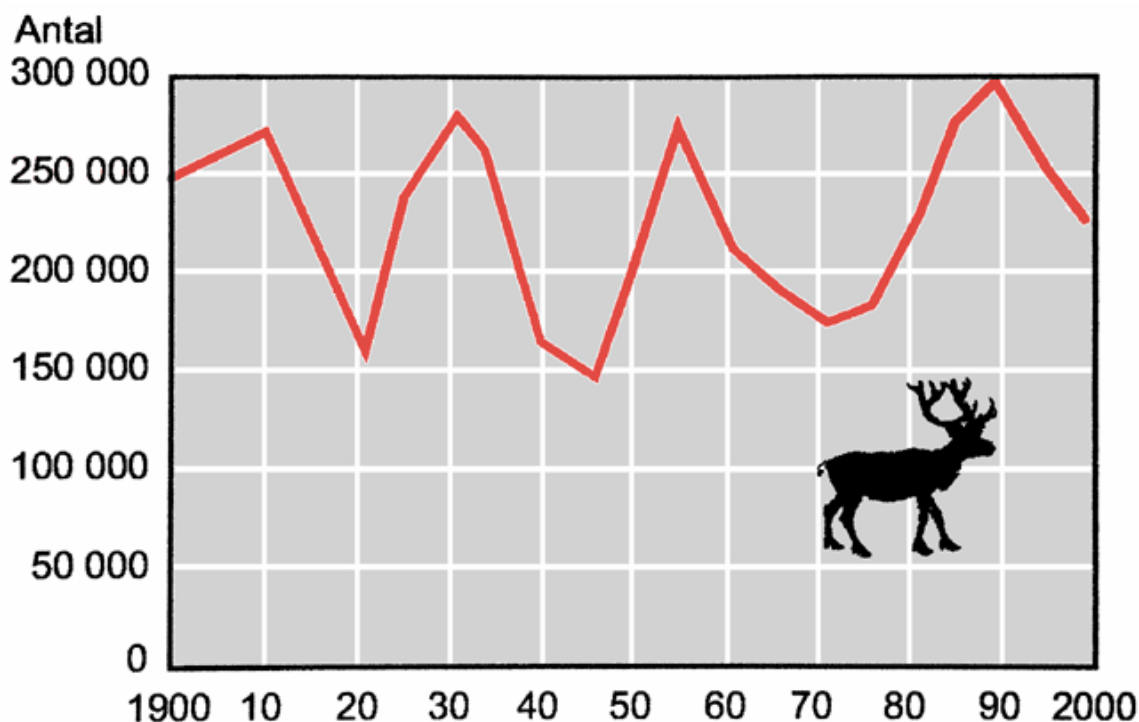
fiskeriene, der høy grad av statlig finansiering er blitt gitt til nye fiskebåter, hvorefter det har oppstått en overetablering, og staten har igjen måttet gå inn med subsidier for å hugge opp de samme fiskebåtene. Det pussige er at dette ikke har oppstått også i reindriften i Norge, slik det har i Sverige og Finland. I våre naboland kan man vise seg å ha for mange små bedrifter som konkurrer på pris. I Norge i dag er vi klart for nær den ene grøfttekanten, oligopolene, og for langt fra den andre, preget av et mangfold av aktører, som altså kan bli for mange. I økonomisk terminologi kan man uttrykke det slik at man skal ha en 'passe imperfekt konkurranse', og at denne skal være basert på Schumpeteriansk konkurranse, det vil si en konkurranse basert på innovasjoner og på produktkvalitet. Vi kommer tilbake til dette under punkt 16.

11. Markedet for reinkjøtt.

11.1. Tilbudssiden; naturens sykluser.

Tilbudssiden av reinkjøtt bestemmes hovedsakelig globalt av naturgitte sykluser, og lokalt i Norge – etter 1993/94 – av grensevernpolitikken. Før 1994 var det norske markedet lukket for import.

Figur 5. Reinantall i Sverige, 1900-2000.

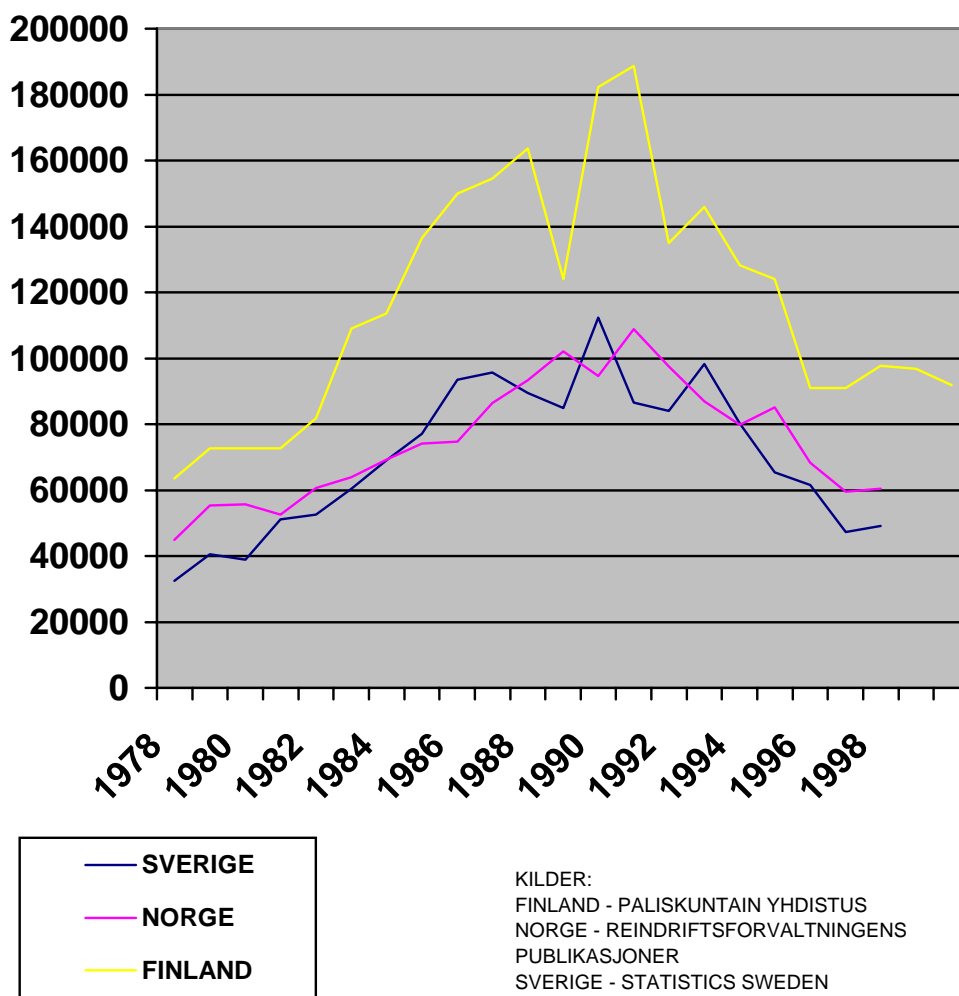

Kilde: Statistics Sweden (Sveriges statistiske sentralbyrå)

Som allerede nevnt viser data fra Statstiska Centralbyrån i Sverige (Figur 5) at det gjennom det 20. århundre var fire 'bølger' av reinkjøttproduksjon som vokste seg større og deretter gikk ned til sitt tidligere nivå. Disse svingningene i reinbestanden er svært store: på sitt høyeste er bestanden omkring 100 % større enn på sitt laveste. I Sverige har bestanden fluktuert mellom topper på rundt 300.000 dyr og bunner på rundt 150.000 dyr. Toppene på rundt 300.000 dyr finner vi i 1910, 1931, 1954 og rundt år 1990, bunnivåene rundt 1920, 1947 og under første halvdel av 1970-tallet.

Figur 6 nedenfor viser hvorledes slaktevolumet holder følge i Norge, Sverige og Finland fra slutten av 1970-tallet til i dag. Også reintallet i Russland også synes å følge samme bølgemønster, selv om man der har sett på det store fallet fra 1990 i sammenheng med kommunismens fall.

Figur 6. Antall rein slaktet i Finland, Norge og Sverige, 1978-1998.

Figur 6 er, når det gjelder Finland, basert på samme gjennomsnittsvekt på dyrene gjennom hele tidsserien. En økende mengde kalveslakt er derfor ikke tatt hensyn til, uten at dette ville endre totalbildet i vesentlig grad.

Figur 6 viser altså et nærbilde av den siste av de fire 'bølgene' av reinkjøttproduksjon i det 20. århundre, det vil si den siste bølgen i Figur 5 i form av rein slaktet. I en næring med så store fluktuasjoner i produksjonen har det vært uhelding å ha et system med politisk styrt 'målpris' som i liten grad – hvis overhodet – har hatt et bevisst forhold til de naturlige svingningene på tilbudssiden. Målprissystemet passer for fjøsproduksjon under stabile forhold, der naturen heller ikke setter et tak på produksjonen som ved produksjon av rein og villfisk. Et politisk basert system, der man ikke synes å ha tatt hensyn til de naturgitte svingningene, vil vise en langt større treghet i justeringene. Hadde markedet fått lov å bestemme prisen da

produksjonen falt over hele Norden gjennom 1990-tallet, ville prisen til reineier i Norge uten tvil steget langt raskere enn den gjorde.

Tall fra de sørlige reindriftsområdene i Norge, som har et meget mer stabilt klima enn de nordlige områdene, viser interessant nok at selv om **antall dyr** i dette området ikke varierer i takt med de svenske tallene, varierer **kjøttproduksjonen** med samme syklus som reinantallet i Sverige siden midten av 1980-årene. Også i Sør-Norge har man en topp rundt 1990, og siden et fall i totalproduksjonen på mellom 25 og 30%. (Reindriftsforvaltningen Sør-Trøndelag/Hedmark 1999). Typisk nok forklarer Reindriftsforvaltningens rapport produksjonsøkningen i 1980-årene med en vellykket norsk reindriftspolitik (’økt simleandel og økt andel av kalveslakt’) – ikke med naturlige sykluser – mens man ikke har noen forklaring på det store produksjonsfallet som fant sted etter 1990, til tross for at den samme politikken ble videreført (’Med dagens andel av simler i reinflokken burde produktiviteten ligge på minimum 16 kg pr. rein, mens den har ligget på 11-12 kg i gjennomsnitt i de to siste driftsårene’, side 13). **Det kan altså se ut til at den utviklingen i 1980-årene som man i Landbruksdepartementet anser som et resultat av en vellykket ressurspolitikk, i virkeligheten i stor grad var en naturlig syklisk økning i produktiviteten.** At produksjonen i Sør-Norge siden også sank i takt med slaktevolumet ellers – til tross for at den samme politikken fra 1980-årene ble intensivert – er en meget kraftig indikator på nettopp dette.

Det er i det hele tatt vårt inntrykk at den landbruksbaserte vitenskapen som har styrt forvaltningen av reindriften i Norge i svært liten grad har forstått naturens fluktusjoner i reinproduksjonen, og heller ikke reindriften institusjonaliserte tradisjoner for å håndtere endringene som forårsaker disse svingningene. Slike tradisjoner vil ha i seg en innebygget overlevelsesstrategi under et bredt spektrum av svært usikre og svært ekstreme klimatiske endringer.

Vi skal forklare dette ved et eksempel hentet fra den andre siden av kloden: Klimaet i Andesfjellene over 3.000 meter representerer et klima med like store variasjoner og like ekstreme forhold som Norges nordligste reindrift arbeider under. Det finnes en rekke eksempler herfra på at ’vitenskapelig kunnskap’ fra de mest kjente europeiske forskningsmiljøer har skapt helt katastrofale resultater når de er blitt implementert i en annen klimatisk sammenheng enn der kunnskapen var blitt til. Et tradisjonelt potetjorde på 3.000 meters høyde i Andesfjellene inneholder opptil 20 arter poteter, av et antall av 200 arter som er i bruk. Utvalget av potetarter på hvert jorde i hvert spesielle mikroklima, er produkt av århundrers erfaring. En art tåler tidlig frost og sen tørke, en annen varme og tørke gjennom hele vekstsesongen, en tredje mye regn, etc. etc. Sammensetningen utgjør en ’forsikringspolise’ som gjør at man vil få tilstrekkelig mat under ethvert klima.

Utsetter vi den vitenskapelige praksis som har vært anbefalt for reindriften – for eksempel i forhold til flokkstrukturen – for en analyse av de reelle risikofaktorene i reindriften, vil det antagelig også her vise seg at norsk ’faglighet’ og ’vitenskapelig rasjonalitet’ i virkeligheten kan være langt mindre rasjonell enn det som til nå har vært feiet unna som uvitenskapelig ’synsing’ (Lenvik 1990 : s. 34) fra reindriften side. Dette maktforholdet mellom tradisjonell reindriftskunnskap og ’vestlig vitenskap’ er diskutert i H. Reinert (2002)

Prisfallet på reinkjøtt gjennom 1980-årene gjorde at reineierne ble avhengige av statsstøtte. Denne er ofte bundet opp i antall dyr slaktet, og med insentiver til å slakte tidlig, til å slakte kalv, etc. Dokumentasjonene fra slakteriet fikk derfor stor økonomisk betydning, og

forvaltningen har bestemt at man ikke kunne stole på dokumentasjon fra den veterinæren som er tilstede. For å få støtte, og for at de dyrene man skulle slakte, skulle telle mot de slaktekravene Reindriftsforvaltningen hadde satt, måtte man etter hvert levere reinen inn til såkalte 'listeførte slakterier', nå 'registrerte slakterier'. Dokumentasjon fra annet hold ble ikke godkjent. Dette var – i tillegg til forvaltningenes øvrige politikk og til næringsmiddeltilsynets og Miljøverndepartementets krav (se punkt 18.1.) – en sterk medvirkende faktor til at mange slakteplasser gikk ut av bruk. Dette systemet ga også stor makt til de slakteriene som var listeført, de ble et monopsoni, et innkjøposmonopol.

Prisen på reinkjøtt i et uoffisielt parallelt marked er idag på over 70 kroner kiloen for hele og halve skrotter. For å kvalifisere til statlige støtteordninger tvinges imidlertid samene til å levere til listeførte/reistrerte slakterier for ca. 50 kroner per kilo. Reindriften er altså organisert på en måte som i praksis hindrer næringen i å oppnå de priser de ville oppnådd i et fritt marked.

Den norske reinkjøttproduksjonen i reindriftsåret 2001/2002 lå på rundt 40.000 rein, dvs. ca. 800 tonn. Også i Norge finnes det substitutter for reinkjøtt. Høsten 2001 ble det i Norge felt anslagsvis 37.000 elg og 23.000 hjort i Norge. En bekymring hos norske reinslakterier er at – dersom reieneierne får slakte selv – vil det skje med reinkjøttet som med elgkjøttet: en stor del av kjøttet omsettes privat. Etter vårt syn bør Landbruksdepartementets her kun prioritere hva som er best for reieneierne.

Sverige.

Ser man på reindriftens utbredelse i Norge og Sverige samlet, deler statsgrensen mellom de landende dette området to langs størstedelen av den lange grensen. Dette området har i uminnelige tiden vært drevet under ett, og det er ofte sterke familiebånd i reindriften på tvers av riksgrensen. Det ble en stor endring for svensk reindrift da de ikke lenger kunne ta sine dyr til sommerbeite i Norge.

Som vi ser av figur 6, er produksjonen av reinkjøtt i Sverige og Norge tilnærmedesvis like stor. Det faktum at tollbeskyttelse og prisnivå på alt annet kjøtt enn reinkjøtt er så meget høyere i Norge enn i Sverige, gjør – som vi allerede har sett i Tabell 2 – at reinkjøttet relativt sett er langt dyrere i Sverige enn i Norge. Det norske markedet for reinkjøtt virker prisdrivende i Sverige. Vi snakket med innehaveren av et firma i Norrland som hadde fått en stor ordre på reinkjøtt fra Tyskland, men som ikke klarte å levere fordi det norske markedet betalte så godt at de trakk til seg alt kjøttet. Dette firmaet gikk i vinter konkurs for annen gang på grunn av at råvaretilgangen sviktet.

Svensk reindrift ble hardere truffet av Tjernobyli-ulykken enn finsk og norsk. I 1986/87 ble 78 % av all slaktet rein i Sverige – 73.340 dyr av totalt 93.554 – kassert på grunn av for høyt innhold av det radioaktive stoffet cesium-137.

Svensk rein blir fôret i større grad enn norsk rein. Prisen på kraftfôr i Norge er langt høyere enn i Sverige og Finland (på grunn av at norsk produksjon tollbeskyttes). Det er derfor langt billigere for svenske og finske reieneiere å bruke dette fôret enn det er for norske reieneiere, som får en meget høy toll når de importerer kraftfôr.

Finland.

Som vi ser av Figur 6 er produksjonen av reinkjøtt større i Finland enn i nabolandene. Her er heller ikke reindriften forbeholdt den samiske urbefolkningen slik som i Sverige og Norge. Finland har skogsrein mer enn fjellrein, og reinbeiteområdene i Finland har gjennomgått store endringer på grunn av snauhogst av store landområder til tømmer og papirproduksjon. Dette har skapt områder som egner seg for høyproduksjon og en driftsform som nærmer seg oppdrett eller 'farming'. Dett kan være årsaken til at produksjonskurven i Finland synes å ha flatet ut før den gjorde det i Sverige og Norge. (Figur 6)

Det anslås at over 90 prosent av all rein i Finland blir føret i perioder. Denne prosenten er klart høyere enn i Sverige, uten at vi kan kvantifisere bruken av fôr i Sverige. De forskjellige produksjonsmåtene gjør at man bør satse på merking av norsk uføret og 'økologisk' reinkjøtt.

De 56 finske reinbeitedistriktene selger sin produksjon samlet, slik at det bare er 56 tilbydere på markedet. Liksom i Sverige, er reinkjøtt – i forhold til i Norge – relativt dyrere enn annet kjøtt, og av samme årsak. Liksom for svenske reineiere, er det norske markedet godt å ha for å sikre at prisene holder seg oppe.

Russland.

Biologen Nicholas Tyler ved Universitetet in Tromsø estimerer at det i dag finnes 4 millioner rein i Russland. Anslagsvis 30 prosent av disse er tamrein, mens 70 prosent er villrein og 'forvillet' rein. De store politiske og administrative omveltningene i Russland siden murens fall har ført til at mange tamrein er blitt 'ville' igjen.

Den eneste eksporten fra Russland til Norden i dag kommer fra anlegget i Lovosero, ikke langt fra Murmansk, som er eiet av Polarica/Norrfrys. På dette anlegget ble det siste sesong slaktet 8.000 dyr. *Helsingin Saanomat*, Finlands største dagsavis, kunne imidlertid for noen måneder siden melde at et finsk firma hadde bygget 19 reinslakterier i Russland. Produksjonspotensialet i Russland er svært stort. Dersom vi tar utgangspunkt i et totalt antall dyr på 4 Millioner i Russland, og antar at 1/3 av bestanden kan høstes gjennom jakt eller slaktes hvert år, vil Russland helt teoretisk kunne forsyne verdensmarkedet med over 1,2 millioner. På det meste (1990) produserte Norge, Sverige og Finland rundt 400.000 dyr til slakt, slik at dette totalt teoretiske maksimumstallet fra Russland er tre ganger så høyt som totalproduksjonen i Norden.

Norsk reindriftspolitikkk må ta høyde for at det antagelig bare er et tidsspørsmål – selv om det kan gå en del år ennå – før et svært billig reinkjøtt fra Russland når verdensmarkedene. I siste års Reindriftsforhandlinger ble det lagt inn et nytt prinsipp for grensevernet, nemlig en minimumspris som importert reinkjøtt vil få på grensen, uansett pris i opprinnelseslandet. Dette anser vi som et meget klokt prinsipp under disse omstendighetene.

Da vi spurte Tommy Innala, som har ansvaret for reinkjøtt hos Polarica/Norrfrys, hva hans syn var på den potensielt store mengden reinkjøtt fra Russland, viste det seg at bedriften allerede hadde et vel gjennomtenkt svar: Han svarte raskt at for Polarica var strategien å bygge opp et marked for reinkjøtt på samme måte som de hadde hjulpet til å gjøre i Sverige, nemlig gjennom intens markedsføring og et samarbeide med servering av vilt på IKEA som de har gjort i flere deler av verden. Dette viser etter mitt syn nytten av at det også finnes en profesjonell, stor og langsiktig aktør i reinkjøttmarkedet.

11.2. Etterspørselssiden.

Geografisk segmenterer markedet seg naturlig i tre:

1. **'Kortreist Mat'**, dvs lokalt salg i produksjonsområdet. Dette salget har meget viktige funksjoner både som kontaktskaper mellom reinsamene og det norske storsamfunnet og for kvaliteten av turistopplevelsen i Nord-Norge. Dette gjelder både for servering av mer lokalbasert mat i turistnæringen og for salg av produkter av samisk kultur direkte til turistene. Tørket kjøtt vil være et viktig produkt i turistmarkedet.
2. **Det norske markedet.** Dette består igjen av storkjøkkenet og konsummarkedet. Vårt store pilotprosjekt satser på en produktgruppe/varemerke for et middelklasse-marked og ett for et top-of-the-line marked.
3. **Det europeiske markedet.** Etter vår oppfatning er det et visst potensiale for å posisjonere reinkjøtt som et utpreget luksuspreget nisjeprodukt i Sør-Europa, både i storkjøkkenet og til konsument. Man kan tenke seg kampanjer rundt temaet 'Midnattssolens Kjøkken' der oppdrettslaks fra Finnmark brukes som plattform for også å presentere andre produkter fra landsdelen som reinkjøtt, villaks, ferskvannsfisk, kongekrabbe og bærprodukter.

For Oslo-borgere av tidligere generasjoner står reinstek – tradisjonelt kalt 'dyrestek' – som toppen av kulinarisk luksus. Fordi kjøttet var så magert, forteller tradisjonen og de gamle kokebøkene at reinsteken skulle spekes med svinespekk. Etter vårt syn lider nå etterspørselen etter reinkjøtt av en langvarig mangel på markedsføring. Asbjørn Ekse, daglig leder av W. Køltzow, Norges største viltgrossist, uttrykker bekymring over at forbrukere av vilt i Norge synes å være en liten og urban gruppe som ikke vokser. Vi får anta at distrikts-Norge dekker sitt behov for vilt gjennom de store mengdene elg og hjort som skytes.

Norsk Kjøtt omsetter årlig totalt 400 tonn ferdig bearbeidet reinkjøtt levert av Aage Pedersen og Stensaas, pluss 125 tonn (4.000 rein) fra tamreinlagene. Av dette totale kvantumet kjøper Termex 120 tonn produksjonskjøtt til Joikaboller. Gjør vi om til hele skrotter utgjør Norsk Kjøttets volum ca. 700 tonn av et totalt norsk konsum (med import) på rundt 1.300 tonn. Dette kvantum varierer noe fra år til år.

Tommy Innala ver Norrfrys/Polarica i Haparanda forteller at reinkjøttet hadde liten prestisje i Sverige for 20 år siden, det var 'hundemat'. I en svensk forbrukerundersøkelse i 1999 fikk likevel reinkjøtt topp gradering i 'Eksklusivitet' på 4,4 på en skala fra 1 til 5 over alle andre produkter som oksefilet, elg, piggvar, laks og rådyr (Svenska Samernas Riksförbund 1999). Etter vårt syn er en god og langsiktig markedsføring et viktig forklaring på at reinkjøtt i dag er Sveriges dyreste kjøtt.

Reinsdyrkjøtt er i utgangspunktet et ideelt produkt for det 'drømmesamfunnet' (Jensen 1999) mange ser for seg vil prege vår fremtid: det er et produkt som er stint av 'opplevelser': assosiasjoner til villmark, midnattssol og spennende og fremmed kultur. Interessen for 'etnisk mat' er stor i hele den vestlige verden. Det er derfor all grunn til å tro at den 'sviktende etterspørsel og overproduksjon' som ble diagnostisert i et notat fra Referansegruppen til 'Verdiskapningsprogrammet for Landbruket' i 2000 bent frem er et resultat av selve forvaltingsmodellen som har skapt et oligopol som ikke driver med markedsføring. I utgangspunktet burde overproduksjon av reinkjøtt i dag være like lite sannsynlig som overproduksjon av torsk på verdensmarkedet.

De to hovedmarkedsegmentene bør etter vårt syn ha ulike strategier:

Når det gjelder **kortreist mat** må det bygges ut noen – men ikke for mange – nedskjæringsbedrifter som med høy kvalitet betjener det lokale markedet. Det Nils Tonny Bransfjell og hans kones bedrift representerer i lokalk markedet på Røros, kan stå som et eksempel på hva man må forsøke å skape andre steder. Ved å muliggjøre større grad av lokal slakting, vil det tradisjonelle salget direkte fra reineier til konsument kunne ta seg opp. Dette er en viktig del av strategien ved etableringen av Reineiernes Slakteri BA i Kautokeino. I Finland regner man med at så meget som 15 % av alt reinkjøtt selges direkte fra reineiere til konsumenter, og sammen med de 15 % som reineiernes familie selv forbruker. Dette vil si at rundt 1/3 av alt reinkjøtt i Finland omsettes og konsumeres uten mellommenn.

Nor det gjelder det **nasjonale marked** trenger man etter vårt syn en profesjonell aktør på produsentsiden som kan kombinere produktutvikling, særlig på storkjøkkensiden, med en massiv bruk av markedsføring. Her er det klart ikke tilstrekkelig at SND fungerer som en postboks for ideer, man må etter mitt syn gripe aktivt inn for å starte et prosjekt der flere deltagere – private og halvstatlige – kan komme sammen for å skape en slik strategi, et *joint venture*.

12. Stykningsdeler, produktutvikling og strategi.

En strategi for en kjøttnering må være en strategi som effektivt utnytter hele dyret. Et sørgelig eksempel fra lammekjøttbransjen illustrerer dette. En bedrift med varemerket Hallingskarvet kom for noen år siden på markedet med en del førsteklasses produkter av lammekjøtt. Selv om produktene var en suksess i markedet, gikk bedriften konkurs fordi man ikke klarte å selge alle delene av dyret med en fortjeneste som i gjennomsnitt var tilstrekkelig til å gå i balanse.

Vedlegg 5 viser standardstykingene for reinkjøtt i Norge. Filetene utgjør bare ca. 4 prosent av vekten, slik at selv om man skulle klare å selge disse for 1.000 kroner pr. kilo til konsument, ville ikke dette trekke opp gjennomsnittsprisen i tilstrekkelig grad. Tradisjonelt har småkjøttet/produksjonskjøttet vært de delene det har vært vanskeligst å få avsetning på. Slik som situasjonen er i dag, sommeren 2002, er det imidlertid kun ytrefilet man ikke øyeblikkelig går tom for, får jeg beskjed om fra ulike aktører. Slike ubalanser burde man kunne jevne ut ved hyppigere prisendringer på de ulike produktene.

Prisene på de ulike stykningsdelene er også forskjellig i de ulike markedene. I Finland er for eksempel fileten billigere enn finnbiffen, i Sverige er det omvendt, forteller Norrfrys/Polarica.

Det burde også investeres mer i produktutvikling for reinkjøttet. Markeds- og Kvalitetsutvalget for Reinkjøtt, der undertegnende er aktiv, har i samarbeide med slakteriene og med Arne Brimi plukket ut noen produktideer som man ønsker å arbeide videre med. Disse er:

- *Bresaola*, et tradisjonell produkt i Alpene som produseres av kjøtt som er tørket i mer eller mindre grad i de forskjellige områder, og tilført en hvitmuggkultur (i slekt med den man bruker på salami i Italia). På tysk kalles produktet *Bündnerfleisch*. I Sveits er produktet hardere tørket enn i Italia. Dette produktet tåler en relativt høy pris, fordi

det serveres i tynne skiver som en forrett. Den opprinnelige råvaren var hestekjøtt; i dag lages det meste av *bresaola* av storfekjøtt, men også av hjort og gemse. Joachim Förster, pølsemakeren i Kautokeino, forteller at da han på matmessen *Grüne Woche* serverte finskåret tørket reinkjøtt til produsentene av Parma-skinke, var de unisont enige om at dette smakte *bresaola*. Siden *bresaola* og Bündlerfleisch er godt innarbeidede varer i folkerike markeder, skulle det være mulig å eksportere reinsdyrbresaola.

- Luksusskav (som i Sverige), produsert av bog. Dette kan muligens serveres som *carpaccio*, et produkt som tradisjonelt serveres i skiver så tynne at man omtrent kan lese avisen gjennom dem. Dette er også et produkt som vil kunne tåle en høy kilopris.
- Pinnekjøtt av rein. Dette er et produkt som vil bruke av de billigste delene av dyret. Pinnekjøtt av får – opprinnelig et lokalt produkt i Bergen – er blitt moderne i resten av landet. En prøveproduksjon hos Are Brimi av ulike varianter ga gode resultater.
- Et produkt av farse.

13. En presentasjon av de store aktørene: Norsk Kjøtt & PRL.

Norsk Kjøtt er samvirkets paraplyorganisasjon når det gjelder kjøtt, med en omsetning på over 10 milliarder kroner. Hed-Opp er den enheten innen dette systemet som bearbeider rein. I tillegg arbeider Hed-Opp også med sau. Som nevnt under punkt 9, var konkurransen mellom Hed-Opp og de private reinslakteriene stor frem til 1993/94, da man bestemte seg til å slutte fred. Spesielt hadde konkurransen mellom Stensaas og Hed-Opp vært intens, da disse i stor grad konkurrerte om rein fra det samme geografiske område. Fredsforhandlingene resulterte i at Hed-Opp nå ikke slakter annen rein enn de som slaktes for tamreinlagene (se under punkt 14).

Hed-Opp holder til på Rudshøgda, men har også andre produksjonsenheter. På Tynset (Gilde) produseres også reinkjøttprodukter. Anlegget på Otta foretar vinterslakten for Lom tamreinlag, og driver også nedskjæring av reinkjøtt.

Norsk Kjøttts bakgrunn som markedsregulator for reinkjøtt er forklart under punkt 9. Organisasjonen kjøper årlig 400 tonn bearbeidet vare fra Stensaas og Aage Pedersen, som er produsert med Norsk Kjøttts varemerker. Et poeng her er at Norsk Kjøtt kjøper en mengde bearbeidet vare som tilsvarer et antall hele dyr. På denne måten er Stensaas og Pedersen sikret at de ikke sitter igjen med en bestemt type stykningsdeler som Norsk Kjøtt ikke vil ha. I tillegg kjøper Norsk Kjøtt ca. 125 tonn kjøtt fra tamreinlagene.

Den største enkeltavtager av reinkjøtt fra Norsk Kjøtt er Termex/Trøndermat – et datterselskap – som årlig kjøper 120 tonn produksjonskjøtt til Joikaboller.

Dette gjør Norsk Kjøtt til den klart viktigste aktøren på reinkjøttmarkedet. Dersom vi regner ferdig vare som 70 % av hel vekt, utgjør de 400 tonnene som kjøpes fra de store slakteriene/nedskjæringsbedriftene rundt 580 tonn slaktevekt. Legger vi til de 125 tonnene fra tamreinlagene, kommer Norsk Kjøtt opp i et volum på ca. 700 tonn. Dette tilsvarer nær 100 % av den norske produksjonen de siste årene. Det betyr ikke at alt norsk kjøtt går hit. En ukjent mengde finsk kjøtt fra Aage Pedersen og svensk kjøtt fra Stensaas inngår i de 400 tonn bearbeidet vare som Norsk Kjøtt kjøper fra disse leverandørene. Norsk Kjøttts norkhetsgaranti gjelder ikke for rein.

De øvrige aktørene vi presenterer i dette avsnittet, er medlemmene av Private Reinsdyrslakteriers Landsforening (PRL). Den historiske bakgrunnen for PRL har vi omtalt under punkt 9. Sekretariatet for PRL ligger hos Stensaas reinsdyrslakteri på Røros.

Stensaas Reinsdyrslakteri AS, 7374 Røros. Stensaas har i de siste to årene vært Norges største reinsdyrslakteri. Bedriften holder til i moderne lokaler like øst for Røros, og er – som tidligere nevnt – den eneste av de gamle oppkjøperfirmaene for reinkjøtt i dette området som klarte omstillingen som kom etter Reindriftsavtalen i 1976. I slaktesesongen forsyner Stensaas Oslo-markedet med fersk reinfilet gjennom grossistfirmaet W. Køltzow. Stensaas forhandler årlig om prisene samlet med sine hovedleverandører blant reieierne.

Aage Pedersen AS, 9845 Tana (& Karasjok). Aage Pedersen har de to siste årene vært Norges nest største reinslakteri. Den opprinnelige bedriften i Tana driver nå bare nedskjæring, slakterivirksomheten er overført til Karasjok. På dette anlegget i Karasjok overtar nå Aage Pedersen slaktingen for samvirket i Finnmark (Nord-Norges Salgslag). Dette virker som en god strategi for å oppnå en bedre kapital- og kapasitetsutnyttelse i et reinslakteri som ellers står uvirksomt store deler av året. Det er vårt inntrykk at Aage Pedersens anlegg har en større mekaniseringsgrad enn førstnevnte slakteri.

Varanger Laks og Vilt, Arne Abrahamsen, 9935 Bugøyenes. Dette er et moderne anlegg, og – så vidt vi vet – det eneste reinslakteriet som har fått merket 'Godt Norsk'. Så vidt vi kan bedømme etter å ha besøkt alle de største aktørene i Norge står landets mest mekaniserte maskin for produksjon av finnbiff hos Abrahamsen-familien på Bjugøyenes.

Midt-Norsk Mobilslakt, 7884 Sørli. Mobilslakteriet, basert i Lierne, fyller en meget nyttig funksjon etter at de gamle slakteplassene for rein ikke lenger var godkjente. Slakteriet har en meget høy produksjonstakt, og reiser rundt i de sørlige reinområdene og i Sverige. Mobilslakteriet er i stor grad selvforsynt, og man kan benytte gjerdeanleggene for de gamle slakteplassene som standplasser. Slaktebussen har kun i en sesong operert i Finnmark, og det hevdes at dette eksperimentet ikke vil bli gjentatt. Kostnadene for en ny slaktebuss er beregnet til ca. 5 millioner kroner, noe som forklarer hvorfor denne i utgangspunktet meget praktiske løsningen ikke er mer utbredt.

De øvrige medlemmene i PRL er:

Slakterier:

Meråker Kjøtt, 7530 Meråker (slaktet 1430 rein i 2001)

Solbrekke Kjøtt AS, 1890 Rakkestad (ukjent antall slaktet, det er langt til reinen i Østfold)

Reinbeitedistrikt:

Essand Reinbeitedistrikt, 7370 Brekkebygd

Grossister:

Røros Slakteri AS, 7374 Røros

W. Køltzow AS, 1008 Oslo

Norsk Polar AS, 5095 Ulset.

Sekretær er Anne-Berit Selliseth, Djupsjølia, 7374 Røros.

Forholdet mellom PRL og deres leverandører (reineierne) er dessverre ikke godt pr. i dag. Markeds- og Kvalitetsutvalget for Reinkjøtt, en organisasjon som er underlagt Norske Reindriftsamers Landsforbund, søker å samarbeide med PRL for å drive produktutvikling og markedsføring. I den forbindelse var det avtalt en konferanse med Arne Brimi i Lom. I et brev forklarer PRL hvorfor man ikke lenger vil samarbeide med reineierne om dette. Brevet finnes som vedlegg 3 til dette dokumentet (egen fil).

14. Slakterier og andre aktører utenfor PRL.

14.1 Felt- og sesongslakterier.

Slakteriene har utviklet seg over tid fra de gamle slakteplassene: Disse var ulike for høstslakt og for slakt på vinterbeitene. I Finland var det tidligere 200 av dem, og antallet i Norge har kanskje ikke vært så meget mindre. De fire tamreinlagene i Sør-Norge – Lom Tamreinlag, Vågå Tamreinlag, Fram Reinlag og Filefjell Reinlag – har sine slakteplasser i behold i Lom, Vågå og Filefjell, der HedOpp slakter for dem og også kjøper det kjøttet reineierne ikke tar ut selv eller selger lokalt. At disse 'norskeide' slakteplassene fremdeles er godkjent, mens de samiske slakteplassene nesten alle ikke er godkjent, er symptomatisk for den 'asymmetri' vi stadig observerer som resultatet av norsk reindriftspolitik.

Når det gjelder tamreinlagene ellers, foretar Midt-Norsk Mobilslakt vinterslakten for Filefjell og Vågå. For Filefjells del foregikk denne tidligere på Gol.

I Norge ellers har 'massetøden' av slike tradisjonelle slakteplasser vært svært rask og dramatisk. En grunn til dette, de 'listeførte slakteriene', er nevnt under punkt 11.1. Her har også Næringsmiddeltilsynet og – spesielt i Finnmark – miljøvernkontoret hos Fylkesmannen vært store pådrivere gjennom en mer restriktiv holdning til det som i utgangspunktet er det samme regelverket i alle tre land (se under punktene 5 og 18 i denne rapporten).

Den store kontrasten mellom Norge på den ene siden og Sverige og Finland på den annen side er at norsk politikk har vært langt mer 'Fordistisk' i slakteleddet enn våre naboers. Man har som med Gilde og Tine hatt en modell i hodet der det har vært store besparelser å høste inn ved å sentralisere slaktingen i noen få store slakterier. Dette har a) ført til en lenger transport til slakterier for norsk rein enn for svensk og finsk rein, og b) ført til at norske reineiere i de siste årene hatt langt færre alternative kjøpere for sin rein enn svenske og finske reineiere. Som vi har sett slaktes 80 prosent av all rein i Sverige og Finland på slakterier som er eiet av reindriften selv, mens det i Norge nå bare finnes ett slikt slakteri av noen størrelse (i Varangerbotn) i tillegg til noen mindre vi skal se på under punkt 14.2. Reindriftens Utviklingsfond trakk, etter klage fra Reindriftsjefen til Landbruksdepartementet, sin finansiering til slakteriet i Varangerbotn, slik at det eneste samiske eide helårsslakteriet av noen størrelse står der mot forvaltningens vilje. Dette gjør kontrasten til svensk og finsk politikk ennå større. Dette har ført til at c) det er svært vanskelig for norske reineiere å få slaktet kjøttet uten å også selge dyret. Alle disse faktorene bidrar til at maktforholdet mellom reineier og reinslakteri er sterkt forskjøvet i Norge i forhold til i Sverige og Finland.

I Reinert (1997) hevder vi at norsk landbrukspolitisk tenkning i for stor grad baserer seg på finkalkulering av potensielle stordriftsfordeler, uten at man tar hensyn til de stordriftsulempene som alltid følger med, men som er vanskelige å kalkulere. Stordriftsulempene kan være lenger frakt, større administrasjonskostnader og større byråkratisering, tap av tradisjonelle lokale

produkter, tap av kontakt med lokale markeder, og en generell industrialisering av produksjonen som kanskje ville fått en bedre pris dersom den var håndverkspreget. Vi mener at denne kritikken også er relevant for reindriften. Med den korte sesongen som er, er det neppe tvil om at en oppgradering av noen av de tradisjonelle slakteplassene til de krav som stilles i Sverige og Finland ville gitt de laveste slaktekostnadene. Slik det var i 1990-årene, syntes Landbruksdepartementets politikk å være svært fokusert på å holde en høy kapasitetsutnyttelse i slakteriene.

Stordriftsfordeler skaper kostnadsfordeler som gjør at dersom de finnes, vil man i et marked overlatt til seg selv kunne 'lese' gjennom de ulike konsentrasjonene i markedet (se punkt 15) hvor disse finnes. At de 'friere' markedene i Sverige og Finland viser en liten grad av konsentrasjon på slakterileddet, er en meget sterk indikator på at den norske politikken med å satse på få og store slakterier er en jakt på 'falske' stordriftsfordeler. Etter vårt syn gjelder dette også spesielt norske ysterier, som liksom reindriften har en 'kunstig' konsentrert og i bunn og grunn distriktsfiendtlig struktur. Verdens dyreste ost, Parmesanosten, produseres på 650 små ysterier i et område på størrelse med Oppland fylke.

Når det gjelder reinslakterier er problemene rundt kapasitetsutnyttelse litt spesielle, og har en del til felles med kapasitetsutnyttelsen av juletrefføtter i de norske hjem: 11 måneder i året er det stor ledig kapasitet av juletrefføtter, men når man trenger dem, trenger man dem alle på en gang. Men selv om man tenker at alle dyr skal slaktes på et kort tidsrom, er den installerte kapasiteten stor. Ser vi på slakteriet i Kautokeino alene, slaktet man der på det meste 100 dyr i timen. Tenker man seg en drift over to skift, vil man slakte 1.500 dyr om dagen. Dette ene slakteriet ville da kunne foreta hele fjorårets slakt av norske dyr på én måned. Selv med en moderat hastighet på 60 dyr i timen ville teoretisk dette ene slakteriet på to skift dekke behovet i Norge. De store slakteriene ser ut til å slakte med litt redusert hastighet i forhold til før, nå 40-60 dyr i timen.

Det er stor konkurranse om kjøttet. Nedskjæringsbedrifter som vil kjøpe reinkjøtt hos de store slakteriene får oftest beskjed om det ikke er noe å få kjøpt. Det som er vanskelig å forstå er hvorfor denne store konkurransen om kjøttet ikke fører til at prisene på kjøttet stiger mer. Etter vårt syn er dette et resultat av den oligopolistiske slakteristrukturen, av måten importregimet fungerer på, og av det faktum at en så stor mengde kjøtt er låst inn i langsiktige avtaler med Norsk Kjøtt og billigkjedene.

Finnmark:

Følgende slakteplasser var godkjent av Fylkesveterinæren pr. september 1998:

Vest-Finnmark:

Mieron

Stornes

Beskades

Laksefjell

Gourbavuobmi

Stuorraoaivi I og II

Vuggeneselv

Breivikbotn

Ramfjordbotn

Vi har fått opplyst at etter at denne listen ble laget i 1998 er følgende også godkjent (2002):
Fanasroavvi
Fourosorda (ved E6 mot finskegrensen)
Cohkouat/Raisduottar (Økseidet).

Øst-Finnmark:
Gjesvær fjellet
Mádárjávri
Smørfjordeidet
Myreng, Sjuosjøjavre
Corvosrohhtu
Vesterelvnes; Varangerbotn.

I tillegg til denne listen:
Krampenes (aktiv 2001/2002)

En godkjennelse av Fylkesveterinæren er ikke tilstrekkelig for å kunne slakte; også det kommunale næringsmiddeltilsynet må godkjenne disse etter reinslakteriforskriften. Vi tror de fleste slakteplassen på denne listen har falt fra siden, men har ikke den helt detaljerte oversikten i dette fylket.

Finnmark hadde pr. november 1998 ingen godkjente sesongslakterier.

Helårsslakterier:

Myreng v/Sjuosjøjavre, Klubbukt v/Gearretnjarga, og Vesterelvnes v/Varangebotten var i 1998 godkjente som helårsslakterier etter reinslakteriforskriften.

Troms.

Troms har to godkjente sesongslakterier:

Kågen. Dette slakteriet kan etter vårt syn benyttes som en **prototyp** på hvorledes et tidligere feltanlegg kan bygges om til å bli godkjent med dagens krav. Her er ikke vegger, men ellers vann og steriliseringsutstyr for kniver, samt en hytte som kan varmes opp. Etter vårt syn må arbeidet med å få NMT til å godkjenne visse prototyper på anlegg prioriteres. Usikkerheten og dermed den økonomiske risikoen for reieierne er derfor unødig stor.

Goulasjavri/Skarfvaggi er også godkjent som sesongslakteri.

Saltfjellet. Her drives det slakt på en tradisjonell slakteplass. Til Saltfjellet og Lifjell kommer det også en svensk slaktebuss.

I tillegg finnes det feltanlegg på Kvaløya og Bukkemyra som, så vidt vi har forstått, er godkjent pr. dags dato.

H. Mydland i Tromsø, Nord-Norges største nedskjæringsbedrift, rapporterer inn til Reindrifftsforvaltningen det slaktet bedriften kjøper fra Kvaløya, Haldi/Kåfjord og Kågen. Mydland har altså fungert som et 'listeført slakteri' for Reindrifftsforvaltningen, selv om bedriften ikke slakter selv. På denne måten har de reieierne som leverer til Mydland fått

godkjent sitt slakt mot slaktekravene selv om Reindrifftsforvaltningen ikke godkjente slakteplassene deres som 'listeført'.

Mydland er også medeier i Neiden Rein, og kjøper mye av reinen herfra. Denne skjæres ned hos MT-Slakt (Mikkel Triumf) i det gamle slakteribygget i Kautokeino. Dette er en interessant ny verdikjede som tilsynelatende danner det eneste alternativet til koalisjonen PRL/Norsk Kjøtt.

Reineiere i Troms slakter ofte på slakterier på svensk side, for eksempel ved Rensjön og Sopporo. Vi har diskutert – ikke uten alvor – at det ideelle ville være å bygge et slakteri på grensen mellom Norge og Sverige, slik at veterinærens plass ville være på svensk side ('riktigere' tolkning av EUs slaktereglement), avfallet ville komme ut på svensk side (kan graves ned), mens kjøttet skulle komme ut på norsk side (bedre pris).

Nordland.

Her finnes det et feltslakteanlegg ved Ildgruben.

Et anlegg ved Lille Rødvatn ble sist brukt ca. 1999.

Lenger sørover tar Slaktebussen, basert i Sørli i Lierne, over det meste av slaktingen. Denne foregår ofte ved de tidligere slakteplassene, der reingjerdene fremdeles benyttes.

14.2 De samiske helårsslakteriene.

Vi har besøkt 7 samisk eide slakterier som burde kunne kvalifisere som helårsslakterier, selv om alle ikke er kommet i gang. Vi kan ikke garantere at listen er komplett. Disse slakteriene er bygget opp med stor innsatsvilje, stort sett med dårlig finansiering, og delvis på dugnad. Folk som er flinke til å bygge opp ting på dugnad er ofte ikke like flinke til å fylle ut søknadsskjemaer. Byråkratiet rundt søknader 'vrir' disse søknadene over til en viss type mennesker som er vant til å omgå byråkratier. Her har SND etter vårt syn et stort ansvar for å hjelpe en del riktige entreprenører som bør belønnes etter mange år med stor egeninnsats og lite støtte. Her bør man kunne drive 'oppsøkende virksomhet'.

Disse slakteriene befinner seg:

Finnmark:

Varangerbotn

Klubbukt

Stabbursdalen.

Nordland:

Kåringen (Vestre Hinnøy/Lødingen),

Rølielva (Strandtindene utenfor Mo i Rana)

Holtan Reinslakteri (Fauske)

Tverrvatnet (nær Umbukta Fjellstue).

Lenger sør er det Midt-Norsk Mobilslakt som tar seg av det meste av slaktingen, før vi kommer inn i Stensaas' territorium.

I tillegg til slakteriene nevnt hittil under punktene 13 og 14, har Reindriftsforvaltningen registrert følgende slakteoperasjoner i Norge i 2001: Trollheimen Kjøtt (53 rein), Haldi AS/Skarfvaggi (83 rein. Leverandør til Mydland), Storskog/Sjunkfjell (162 rein) og 131 rein på slakterikodenummer 121 som vi ikke vet hvem er.

14.3. Et aksjonsprogram for å oppgradere slakteplasser og samiske helårsslakterier.

Etter mitt syn bør man nå gjøre et krafttak for å hjelpe de samiske entreprenører som har investert mye tid, penger og energi. Mitt forslag er at NRL og SND sammen henter inn opplysninger fra de slakteplasser og slakterier som har hatt problemer med å få godkjenning (dette gjelder hele landet), og som gjerne vil ha hjelp til å komme i gang. Deretter ser vi på hvilke investeringer som trengs for å få anleggene i godkjent stand. Her bør man når det gjelder feltslakteriene som nevnt kunne bruke Kågen som prototyp. Tiltakene vil være ulike for de ulike slakteriene og slakteplassene På Krampenes kunne dette være investering i en blodtank som graves ned og en liten hytte + et strømaggregat (+ eventuelt borehull eller tankbil er det beste). I Stabbursdalen trengs det en vifte i gavlen, etc, etc.

- Ved å få en liste over interessenter vil man kunne inspisere alle anleggene og få en 'kalibrert' godkjenning over samme mal. Distriktsveterinæren i Mo bør også involveres som den som har størst erfaring med reinslakt i Norge. Når det gjelder avfall finnes det et begynnende forskningsprosjekt for kompostering, Jordforsk er her med i et forprosjekt.
- Gjennom en felles aksjon av de av NRLs medlemmer som er interessert vil 'samhold kunne gjøre sterk'.
- Gjennom en koordinering av søknader til SND/VSP vil vi få 'stordriftsfordeler' i behandlingen.
- Mens Landbruksdepartementet og forvaltningen har 'premiert' de svake i næringen, gir dette en **etterlengtet støtte til de reineiere som har vist eget initiativ**. Dermed kan man til en viss grad bote og bøte på en politikk som – i forhold til Sverige og Finland – er spekket med 'gamle synder' overfor samisk verdiskapning.
- Man vil få **svært god valuta for pengene**; med relativt små midler vil man kunne få i gang mange slakteplasser på kort tid. Dersom kultur = produksjon (slik vi hevder) vil dette hjelpe den samiske kultur meget på en rimelig måte.

Denne strategien ville også ha den fordel at man følger opp et markedsinitiativ som i alle tilfeller har eksistert en stund, og man vil unngå overetableringer.

15. Produksjonsstruktur i reinslaktning 1988-2001.

Med struktur i en gren av næringslivet menes beskrivelsen av en nærings kjennetegn, bedriftenes størrelse, størrelsesfordeling og markedsrett. Markedsrett måles gjerne etter hvor stor markedsandel for eksempel de ti største bedriftene har. Endringer i disse tallene som viser graden av konsentrasjon viser om næringen er i ferd med å bli mer oligopolistisk (konsentrasjonsrate og markedsrett øker) eller at den blir mer preget av konkurranse (konsentrasjonsraten synker). I reindriften vil vi se at konsentrasjonsraten på slakteriledet, og dermed slakterienes markedsrett, har økt meget sterkt i perioden. Enkelt sagt kan vi si at jo større konsentrasjonsraten er i slakteriledet, desto mindre valgmuligheter har reineier til hvor han kan selge kjøttet.

Vi har brukt Reinforvaltningens data, som går tilbake til 1988. Slakting av rein foregår fra september til mars, slik at det mest praktiske ville være å arrangere data etter 'reindriftsåret', 1. juli til 30. juni. Frem til 1999 er imidlertid bare data tilgjengelig etter kalenderår, og for å få sammenlignbare verdier over en så lang periode som mulig har vi valgt å rapportere alle år etter kalenderår. Slakteriene regner en standardvekt på rein på 23 eller 24 kg pr. dyr.

15.1. Antall aktive slakterier redusert med 46 % i perioden 1988-2001.

Tilsammen har 50 slakterier vært aktive i perioden. I disse er medregnet Nord-Norges Salgslag og Hed-Opp A/L som er registrert med tre produksjonssteder hver. Dette gjør at antall ulike firmaer som har deltatt er 46. Antallet slakterier som har vært aktive i samme år har i perioden variert mellom 26 (1988) og 14 (2001) (av en total på 50). Antall slakterier har altså vært sterkt fallende i perioden, der det første året representerte det største antall aktive slakterier (26 produserende slakterier) og det siste året det minste antall aktive slakterier (14 produserende slakterier).

Det største antall rein som er registrert slaktet i ett kalenderår i samme slakteri er 56.110 rein (1.156.807 kg) hos Reinprodukter A/S i Kautokeino i 1990. Produksjonen i sesongen 2001/2002 har ligget i underkant av 40.000 norsk rein.

15.2. Markedsandeler slakting.

Ved å studere utviklingen av markedsandelene i en bransje får man et bilde av hvorledes næringens struktur utvikler seg. I bransjer der noen få aktører har svært store markedsandeler mens de samtidig skaffer seg sine råvarer fra et større antall aktører, vil bedriftene få en meget stor markedsrett. En fragmentert næring (som reindriften med mange reieneiere) som har stor markedsrett både på leverandørsiden (få slakterier) og på markedssiden (Norsk Kjøtt) vil bestandig oppleve et stort press på fortjenestemarginene.

Kunne man organisere et slakteri der reieneiernes salg til private teller i forhold til slaktekrav og produksjonsstøtte (overfor Reindriftsforvaltningen), ville man øke reieneiernes egen markedsrett betydelig. Dette er tanken bak planene om det nye Siida-slakteriet i slakteribygningen i Kautokeino.

Det største reinslakteriet har i perioden 1988-2001 alene hatt en markedsandel (basert på slaktevekt) som har variert mellom 20 prosent (1998) og 50 prosent (1990).

De tre største slakteriene har gjennom perioden tilsammen hatt en markedsandel som har variert mellom 56 prosent (1998) og 73 prosent (1990).

De seks største slakteriene har gjennom perioden tilsammen hatt en markedsandel som har variert mellom 83 prosent (1992) og 92 prosent (2001). Det var i 2001 14 slakterier i drift, noe som betyr at de 8 minste slakteriene hadde en markedsandel på 8 prosent.

Både den økende konsentrasjonen og den fallende norske produksjonen har ført til at 'mellomstore' slakterier har blitt mindre. I 1992 produserte det 6. største slakteriet 153 tonn, mens det 6. største slakteriet i 1999 og 2000 bare produserte 45 tonn. De mellomstore slakteriene er blitt svært meget mindre, mens et stort antall av de små er forsvunnet.

15.3. Kautokeinoslakteriets fallende markedsandel siden 1990.

Tabell 7: Det største reinslakteriets markedsandel og totalproduksjon 1988-2001.

1988	36 %	Reinprodukter, Kautokeino	772 tonn
1989	48 %	samme	933 tonn
1990	50 %	samme	1.157 tonn
1991	37 %	samme	765 tonn
1992	34 %	samme	638 tonn
1993	28 %	samme	497 tonn
1994	31 %	samme	483 tonn
1995	32 %	samme	559 tonn
1996	26 %	samme	349 tonn
1997	24 %	samme	254 tonn
1998	20 %	samme	214 tonn
1999	22 %	samme	275 tonn
2000	22 %	Stensaas Reinsdyrslakteri, Røros	207 tonn
2001	29 %	samme	278 tonn

Vi er vitne til Reinprodukters tap av markedsandel fra 1990, året bedriften hadde sitt største produksjonsvolum noen gang. At Stensaas på Røros overtok som det største slakteri i 2000 og 2001 har to årsaker: for det første steg den relative vekten av produksjonen i Sør-Norge i totalproduksjonen fordi det ble slaktet lite i Finnmark, men for det andre nådde også Stensaas reinslakterier sitt absolutt største produksjonsvolum i perioden i 2001 med 11.004 rein.

Slakteriet i Kautokeino hadde i 2000 en minimal produksjon (157 dyr) og i 2001 ingen produksjon.

15.4. Utvikling av slakteristrukturen 1988-2001.

Tabell 8. De tre største reinslakterienes markedsandel 1988-2001.

1988	65 %	Reinprodukter, Karasjok Slakteri, Aage Pedersen Tana.
1989	66 %	Reinprodukter, Aage Pedersen, Hed-Opp Hamar.
1990	73 %	samme
1991	65 %	Reinprodukter, Aage Pedersen, Meråker Kjøtt
1992	59 %	Reinprodukter, Aage Pedersen, Stensaas Reinsdyrslakteri Røros
1993	61 %	samme
1994	65 %	samme
1995	62 %	samme
1996	59 %	samme
1997	57 %	samme
1998	56 %	samme
1999	57 %	samme
2000	59 %	Stensaas, Aage Pedersen, Varanger Laks og Vilt
2001	68 %	Stensaas, Aage Pedersen, Midt-Norsk Mobilslakt.

Tabell 9. De seks største reinslakterienes markedsandel 1988-2001.

1988	80 %
1989	84 %
1990	86 %
1991	83 %
1992	84 %
1993	91 %
1994	85 %
1995	90 %
1996	84 %
1997	85 %
1998	88 %
1999	88 %
2000	90 %
2001	92 %

Dette viser klart hvorledes konsentrasjonsratioen øker: reinslakting i Norge kommer stadig på færre hender.

16. De store utfordringene for samisk reindrift fremover.

Samisk reindrift står overfor store utfordringer både på produksjonssiden og på markedssiden. I omverdenen ellers har 'Fordismen' – den sentraliserte og standardiserte masseproduksjonen i store vertikalt integrerte hierarkier – måttet vike for mer fleksible organisasjoner med en større grad av spesialisering. I norsk landbruk, både på produksjonssiden og på markedssiden, står 'Fordismen' – representert ved det landbruksminister Sponheim kaller 'Talibanregimet' – fremdeles langt sterkere enn de fleste andre steder i verden. Det er en utfordring for den lille samiske reindriften å 'navigere' blant disse store aktørene – departementer, administrasjonen, de store slakteriene, og kjedene – i dette bildet.

De kanskje største utfordringene for den samiske reindriften ligger utenfor mandatet til dette notatet, nemlig problematikken omkring de store tapene til rovdyr og samenes rettigheter i forhold til dette (Uggerud 2001) og de økende inngrepene i reindriften tradisjonelle driftsområder.

Reinkjøtt representerer under en halv prosent av norsk kjøttproduksjon, og det er helt klart mulig å organisere produksjon og marked for dette lille nisjeproduktet – som i utgangspunktet er et luksusprodukt – på en måte som gir næringen et bedre økonomisk resultat enn den har nå. Det finnes imidlertid ingen 'usynlig hånd' som optimaliserer samisk reindriften struktur og posisjon i dette kompliserte bildet, som også er preget av bruk av politisk og økonomisk makt. Det kreves etter vår oppfatning 'synlige hender': en strategisk plan med klare ideer både når det gjelder produksjonsstruktur og markedsstrategi. Et SND som en 'postkasse' for å samle inn gode ideer er ikke nok til å rette opp situasjonen. Dette spesielt sett i forhold til de mange år man ikke har oppmuntret til entreprenørskap i reindriften.

17. Sammendrag: Norsk næringspolitikk overfor utbefolkningen.

‘Hanno guerreggiato lungamente co i Noruegi’ sier Giovanni Botero på sitt gammelmodige italiensk i 1591 om den Samiske Nasjon (Botero 1622 : 97): ‘De har kriget lenge mot nordmennene’. Etter å ha arbeidet ganske intensivt med reindriftnæringens problemer i de to siste årene, er det blitt mitt syn at denne konflikten fortsetter på det økonomiske og det maktpolitiske plan. Da jeg som rådgiver for NRL var med på min første Reindrifftsforhandling for snart to år siden, slo det meg at dette var en slags rituell konfliktmodell. På den ene siden av forhandlingsbordet under Reindrifftsforhandlingene sitter den Norske Stat, representert ved de mange departementer som er involvert, i tillegg til Reindrifftsforvaltningen og Sametinget. På den andre siden sitter motparten, Norske Reindrifftsamers Landsforbund, som på den tiden hadde to ansatte. En svært ujevn forhandlingssituasjon som ble gjort ubehageligere ved det undertegnede oppfattet som en maktarroganse som ble utvist fra statens side⁵. Endel år tidligere hadde Staten avbrutt forhandlingene ved å meddele at reindriftens forhandlingsdelegasjon hadde valget mellom å hoppe ut av vinduet eller bruke døren for å forlate møtelokalet.

Omtrent på denne tiden diskuterte jeg reindriftnæringen rundt et lunsjbord der to tidligere statssekretærer var blant de tilstedeværende. Unisont og spontant erklærte de to – fra to helt forskjellige politiske grupperinger – at samer og reindrift var et uløselig problem, den eneste løsningen var å kaste penger etter problemet. Det er nettopp det som har vært gjort. Reindrifftsavtalen har fungert som en institusjon der man bevilget penger for å mildne de økonomiske skadevirkningene av dagens reindriftpolitikk, men uten å stille spørsmålsteget ved den politikken som har skapt problemene i utgangspunktet.

Et resultat av dette er at Reindrifftsavtalen som institusjon har bygget seg opp til at de årlige bevilgningene til reindriften, sammen med bevilgningene over Miljøverndepartementet, til over 150 millioner kroner. Dette representerer over det dobbelte av verdiskapningen i næringen (Reinert 2000). Dette er ikke en bærekraftig forvaltning under noen definisjon, og selv ikke med disse store overføringer har man klart å sikre reindriften eksistens. I Finland klarer man å administrere samme antall rein for tilnærmet en fjerdedel av de årlige kostnadene, og dette med det selvstyre for reindriften som totalt mangler i Norge. Administrasjon av reindriften utgjør det dobbelte – 208 % – av verdiskapningen i næringen. Til tross for dette ligger inntektsnivået hos reindriftsamene på under 100.000 kroner pr. år.

Det er altså ikke det at Norge ikke bruker store midler på reindriften, men disse midlene blir i stor grad brukt til å administrere et lappeteppes av en næringspolitikk som er blitt til uten at noen tilsynelatende har løftet blikket for å se på den helheten man har skapt gjennom flere tiårs kumulative politiske og administrative avgjørelser. Helhetsbildet er et lite vakkert bilde.

Som vi har nevnt under punkt 3 oppviser den samiske reindriften ubehagelige likhetstrekk med en ‘koloniøkonomi’:

- Når en norsk sauebonde og en samisk reineier delvis konkurrerer om de samme ressursene i det samme geografiske området og også om det samme markedet for kjøtt, er den norske bonden beskyttet og subsidiert av en toll på 32,49/kg for sine produkter,

⁵ I årets forhandlinger var det kommet to nye hovedpersoner på statens side, og ikke bare var tonen en helt annen, Staten viste også en helt annen vilje til å søke løsninger på problemer istedenfor bare å kaste penger etter dem.

men den samiske reineier bare har en beskyttelse på kr. 5,50/kg. Tar vi hensyn til den relative verdien på deres to produkter blir bildet ennå verre, tollbeskyttelsen er rundt 80 prosent på lammekjøtt, mens den for reindriften er rundt 10 prosent *ad valorem*. Det er hevet over enhver tvil at denne subsidiering av 'norsk' aktivitet i forhold til 'samisk' aktivitet fører til at reindriften fordrives fra områder der den under like rammebetingelser ville kunnet være økonomisk konkurransedyktig. Etter vårt syn er denne diskrimineringen av samisk produksjon i forhold til norsk produksjon i samme område ikke forenlig med Grunnlovens paragraf 110a og ILO-Konvensjonen som Norge har ratifisert.

- Mens 'høyeste reintall' er helt bestemmende for reintallet i et område, finnes det intet 'høyeste sauetall' i de samme områdene. Selv om sau og rein antagelig bare i liten grad konkurrerer om samme mat, finnes det helt klart en 'crowding out' effekt som fordriver reinen fra sitt tradisjonelle område til fordel for sau.
- Mens reindriften selv både i Sverige og Finland står for mer enn 80 prosent av det årlige slaktevolum, er denne prosenten i Norge rundt 15. Slakteriene, som altså i all hovedsak ikke er samisk-eide, har også det privilegium at det – i motsetning til annet kjøtt – ikke er lov å importere stykningsdeler av reinkjøtt, bare hele og halve skrotter.

I konklusjon: vi opplever altså igjen, som med målprisindeutviklingen gjennom 1990-årene, at reindriften relativt sett ville vært langt bedre stillet dersom den hadde kunnet operere i et fritt marked uten statlige intervensjoner. Dette er et meget stort og vesentlig paradoks: næringspolitikken som helhet har stillet reindriften i en vanskelig økonomisk situasjon enn de hadde vært dersom de hadde vært overlatt markedskreftene uten politiske inngrep. En større fallitterklæring kan en næringspolitikk vanskelig stå overfor.

Et annet 'kolonitrekk' ved reindriftnæringen i Norge er blitt meg fortalt av flere reineiere. Reindriftenes årlige kontantstrøm er vanskelig, med utgiftene spredt gjennom hele året og inntektene sterkt konsentrert på høsten. Et av de store reinsdyrslakteriene utnytter dette ved å utbetale 'uoffisielle' forskudd til reineierne gjennom året, slik praksis var overfor indianerne i USA og i de gamle 'company towns' (Noen husker kanskje teksten 'Jeg skylder min sjel til 'the company store' fra sangen *Sixteen Tons*). På denne måten oppstår det et avhengighetsforhold som sterkt reduserer, om ikke helt fjerner, reineiernes frihet til å selge sine dyr til den som under slakten betaler best. De reineierne jeg har snakket med om dette anser det for en skammelig praksis. I landbruket ellers finnes det kredittordninger som løser slike problemer. Her bør Landbruksdepartementet ta et initiativ til å skape en slik ordning også for reindriften, en ordning som bør kunne legges inn under en allerede eksisterende institusjon.

18. Anbefalinger for fremtidig politikk.

18.1. Flaskehalser som hindrer verdiskapning i reindriften i dag.

Det er mange flaskehalser i det nåværende system, mange av dem er blitt skapt over lang tid og vil kreve lang tid for å endres igjen.

Entreprenørskap. Reineierne var tidligere selvstendige næringsdrivende som hadde ansvaret for en verdikjede fra selve reindriften, til slakting, partering, salg av kjøtt til ulike kundegrupper, og bearbeidelse av biproduktene. I dag slutter verdiskapningen når reinen blir

jaget opp på lasteplanet, som oftest solgt levende til et ikke-samisk eiet slakteri. Denne endringen i verdikjeden har spesielt rammet kvinnenens arbeidsplasser innen reindriften.

Målet må være å gjøre det mulig for de reineiere som vil, å kunne gjenskape den gamle komplette verdikjeden. Det er et problem at her er gammel kunnskap og gamle holdninger i stor grad gått tapt. På samme måte som bonden, har de fleste reineierne mistet tradisjonen for å kommersialisere sine egne produkter. Dette er en situasjon som ikke er ulik den man kunne observere i Øst-Tyskland etter murens fall, 'kremmerkunnskapen' var i stor grad gått tapt. Tapet av store og toneangivende reineiere etter at de største reinflokkene ble tvangsslaktet rundt 1980 har også gjort sitt til at den kommersielle kunnskapen er svekket.

De kurs som i løpet av 2002 holdes i Finnmark når det gjelder småskala matvareproduksjon er et skritt i riktig retning for å kunne gjenskape gamle tradisjoner i moderne utgave.

Kapital. Reindriften har svært lite kapital, slik at en videreføring av RUFs støtteregler er en nødvendighet. Likevel er det ikke kapitalen som er kapitalismens egentlige drivkraft, men kunnskap og entreprenørskap. Vi tror det er nødvendig å bringe inn større aktører i *joint ventures* med reindriften, se nedenfor under punkt 18.3.

Økonomiske insentiver og forvaltningen. Reindriften må i større grad ses på som en næring på linje med andre næringer. Finland krever et minimum antall rein i flokken for at en reineier skal få statlig støtte. I Norge er det omvendt; vi støtter bare reineiere som har **under** et visst antall rein. Etter vårt syn er dette uttrykk for to svært ulike filosofier i de to landene. I Finland er statens interessert i å bygge opp en næring, i Norge er det fordelingspolitiske kriterier som dominerer støtten til reindriften. Japansk næringspolitikk er det beste eksemplet på at det både går an å støtte potensielle vinnere og også å ta vare på taperne.

I motsetning til tradisjonelt landbruk, er fisk og reinkjøtt produkter der naturen setter en øvre grense for produksjonen. Det er derfor mye å lære for reindriften fra nedbyggingen av Fiskeriavtalen og av det planøkonomiske regimet i fiskerinæringen. Landbruksdepartementets og Reindriftsforvaltningens krav til næringen har skapt en insentivstruktur som ofte er helt annerledes enn markedets insentiver. Dette gjelder krav til en minimum mengde slakt for å få produksjonsstøtte, støtte for slakt av spesielle dyr, for eksempel kalver, støtte som begrenser seg til slakt før en bestemt dato, etc

Reindriften har i stor grad mistet kontakten med markedet for sine produkter. Prisen de får for kjøttet er blitt fastsatt under sentraliserte forhandlinger, og det skiller ikke mange ørene mellom oppkjøpernes priser. Reineierne har isteden fått insentiv til å bli 'regelentreprenører' som tilpasser seg et stadig skiftende regelverk istedenfor å tilpasse seg et marked. Målprisen er blitt en maksimumspris, noe den i teorien ikke er. I fiskeriene førte målprisordningen til fallende kvalitet, fordi den i praksis både var en maksimums- og en minimumspris. I reindriften ser det ut til at oppkjøperne generelt er i stand til å trekke for dårlig kvalitet.

Regelverket overfor reineierne synes unødig komplisert og unødig detaljert, og endringene kommer såpass ofte at det er vanskelig å holde seg oppdatert. En sammenligning med våre naboland også på dette området ville være interessant.

Grensevernet. Det faktum at norsk grensevern i så stor grad diskriminerer reinkjøttet i forhold til annet kjøtt gjør at reindriften kunstig fordrives både når det gjelder kampen om naturressursene og om markedet. Grensevernet gjør at reinkjøtt i Norge – sammenlignet med

våre naboland – er uforholdsmessig billig i forhold til annet kjøtt (se punktene 5 og 8). Etter vårt syn er ikke dagens økonomiske diskriminering av reinkjøtt i relasjon til annen norsk kjøttproduksjon forenlig med ILO-konvensjonen, som Norge har ratifisert, og Grunnlovens paragraf 110a.

Markedet. Markedet for reinkjøtt fungerer ikke som et vanlig marked. Tall fra Reindriftsforvaltningen viser at slaktevolumet ble halvert mellom 1999 og 2000. Likevel var det lite tegn til prisoppgang. En slik manglende elastisitet i markedet er selvfølgelig drepene for primærprodusentene, som ikke får noen priskompensasjon for at produksjonen ble halvert.

Reinkjøttet er i det norske markedet i altfor stor grad låst inne i en 'lavpris-verdikjede'. Selv om vi ikke har hatt adgang til kostnader i alle ledd, tydet en sammenligning mellom reinkjøtt og andre kjøttslag på at både når det gjelder marginer på foredlingsiden og når det gjelder marginer i handelen er marginene vesentlig større for reinkjøtt enn for andre kjøttslag. Det faktum at reinkjøtt er et lavvolumsprodukt som ikke slaktes kontinuerlig er en faktor som forklarer en forskjell til andre kjøttslag. Likevel er forskjellene etter vårt syn svært store.

Næringsmiddeltilsynet og avfallsproblematikken. En utløsende faktor når det gjelder nedlegningen av de samiske slakteplassene har vært Næringsmiddeltilsynet og problemene omkring avfall (som sorterer under Fylkesmennes miljøavdeling). De strenge kravene ble innført med kortere overgangsordninger i Norge enn i Sverige, der man fremdeles får dispensasjon til nedgraving av slakteavfall fra reindriften. Regelverket ble innstrammet uten at man hadde noen plan eller strategi for å hjelpe reindriften med de problemene som oppstod. Dette er igjen en politikk som fremmer de store ikke-samiske slakteriene på bekostning av verdiskapning hos reindriften selv. Når det gjelder de vanskelige forholdene for småskala slakt og matvareproduksjon har Bonde- og Småbrukarlaget og reindriften sammenfallende interesser.

Igjen er kontrasten mellom systemene i Norge og hos våre naboer. En veterinærapparat skrevet under veiledning av kommuneveterinæren i Kautokeino konkluderer med at de norske kravene til reinslakt er strengere enn kravene i Finland, dette til tross for at disse teoretisk har sitt utspring i det samme EU-regelverket. Det finske næringsmiddeltilsynet har meget stor selvstendighet innen hver enkelt kommune, og kan vanskelig overprøves fra noe sentralt hold. Den ujevne praksisen i finsk reinslakting har faktisk ført til en påpakning fra EU. I Sverige blir så vidt vi har forstått alle reinslakterier godkjent av samme person sentralt. Dette sikrer lik behandling av alle.

Endringer i rekrutteringsmønsteret for veterinærer synes å gi et sterkt bidrag til fornorskningen og sentraliseringen av reindriften uavhengig av hva regelverket sier. Tradisjonelt har veterinærer vært bondesønner som har vært vant til hjemmeslakt. Disse har sett reindriftens desentraliserte slaktemønster som en naturlig form for 'hjemmeslakt'. I dag rekrutteres veterinærer i stor grad fra urbane strøk blant personer som er interessert i hester og kjæledyr. Etter et besøk hos samtlige av NRLs lokallag, kan undertegnede konstatere en generell meget sterk trend til en langt mer restriktiv holdning til reinslakt hos yngre veterinærer enn hos de mer erfarne.

Vi spurte for en tid tilbake en erfaren aktør, som får forbli anonym, i en helt annen næring om hvilke råd han kunne gi reindriften i forhold til kulturen i Næringsmiddeltilsynet. Som i reindriften hadde vedkommende observert den manglende viljen til å utøve skjønn basert på 'sunt vett'. Deler av hans svar følger:

'Det som gjer det verre enn verst er at kulturelle faktorar og kompetanse avgjer kor det er vilje til å utøve ein løysingsorientert skjønn'.

'Eit anna poeng er sjølve den irrasjonelle systemmakta der systemet er bygt opp etter eit totalitært angiversystem. Ei sentralmakt i SNT som blokkerar mot uønskt kunnskap og lokale KNT som må foreta vurderingane. Det oppstår då den effekten at dersom det lokale KNT utøver eit reelt skjønn så vil dei kunne bli overprøvd sentralt eller enno verre bli syndebukk dersom noko skjer. Det er mykje tryggare å bruke paragrafene som slegge enn å bruke hovudet sjølv.

Ei erfaring vi har gjort som kan vera overførbart til reindriftnæringa...er at dersom det lokale KNT og næringa samarbeider ut frå gjensidig respekt for ulik ståsted og felles ansvar så kan dei oppnå å utøve stor påverknad på politikken i SNT sentralt. Og! det er fyrst og fremst det lokale næringsmiddeltilsyn som har nøkkelen til å oppnå ein slik dialog'.

Et møte mellom reindriften og veterinærene i de nordligste fylkene, i Sørkjosen i fjor, representerte en god begynnelse på en slik dialog.

Ulik praksis av regelverket i Norge.

Problematikken rundt veterinærer og næringsmiddeltilsyn er helt sentral når det gjelder å øke reindriften verdiskapning. Undertegnede feltarbeide sommeren 2001 på et stort antall eksisterende og tidligere reinslakterier i hele reindriftnorge avdekket en meget stor grad av vilkårlighet når det gjelder gjennomføring av slaktereglementer i reindriften. En stor del av disse problemene synes å bunne i manglende spesialiserte kunnskaper hos en del veterinærer. En gjennomgåelse av pensum på Veterinærhøyskolen viser at det er satt av svært liten tid til vilt og rein.

Overfor reinslakteriene kan det observeres at ulike veterinærer og ulike NMT praktiserer gjeldende regelverk på svært ulike måter. Dette representerer en konkurransevridning, og innebærer også en vilkårlighet som strider både mot norsk lov og mot sunne forvaltningsprinsipper. Det er, som en veterinær uttrykte det, et stort behov for å 'kalibrere' praksisen i Norge. Dette gjelder både små og store slakterier, men det synes som om belastningen er spesielt stor på de små slakteriene (se nedenfor). Som nevnt har vi har forstått at det er samme person som godkjenner alle reinslakteriene i Sverige, noe som forhindrer denne type problemer.

Skifte av veterinær fører ofte til skifte av pålegg om konstruksjoner, som for eksempel oppsetting og fjerning av vegger. I et tilfelle forlangte en veterinær at hengehallen skulle lukkes. Neste veterinær året etter forlangte at her skulle det åpnes for 'å få inn luft'. Det finnes også mange historier om krav som ikke synes rimelige under rådende forhold, som forsegling rundt dører ved lasteramper for å forhindre fluer i 40 kuldegrader om vinteren i Finnmark, kakerlakkfeller på vidda om vinteren, eller at forbudet mot bruk av tre utvides til at en ishakke med nylakkert skaft rett innenfor døren i en bedrift blir påpekt som et alvorlig brudd på reglementet. Selv om de fleste veterinærer viser seg hjelpsomme overfor næringsdrivende, er det endel eksempler på svært unødig maktbruk. Under slike forhold er den enkelte næringsdrivende der og da helt maktesløs.

Slike tilfeller av ulik praksis kan ofte være vanskelige å kvantifisere, men jeg har her valgt to eksempler, vannprøver og bruk av 'arrest', tilfeller som kan 'kvantifiseres' i stor grad.

Vannprøver:

Slakteriet på Kåringen har antagelig det reneste vannet av alle norske reinslakterier, fra et fjellvann. Da de leverte sin første vannprøve ble det antydning at de hadde kokt vannet fordi prøven var så ren. Likevel blir dette lille slakteriet pålagt å levere vannprøver ukentlig, til en kostnad på 550 kroner pr. uke. Stensaas, et av de to største reinslakteriene i Norge, har en vannkilde med overflatevann. Vi er blitt fortalt at bedriften har et system der kaldtvannssystemet med jevne mellomrom blir gjennomspylt med svært varmt vann for å bedre vannkvaliteten. Likevel må dette svært store slakteriet kun levere vannprøver 4 ganger pr. år. Et EU-godkjent slakteri vi besøkte i Sverige måtte bare levere vannprøver en gang pr. år.

Arrest:

Dyr som er kassert, skal plasseres i 'arrest' for at de ved et uhell ikke skal komme videre i produksjonen. Her er praksis uhyre forskjellig. I et EU-godkjent slakteri i Sverige hadde man ingen arrest, slike dyr ble brakt ut av produksjonslokalene. I norske slakterier varierer praksis fra at man har slike dyr bak et 'dusjforheng' til at man har avsperrert arresten med en treramme. Igjen var det det lille slakteriet på Kåringen som fikk de suverent strengeste kravene. Her var man blitt tvunget til å bygge et eget rom som 'arrest'. Antallet kasserte dyr er langt lavere i reindriften enn for vanlige husdyr.

Når det gjelder forholdet til næringsmiddeltilsynet er det positive forandringer. Møtet i Sørkjosen er allerede nevnt. Det nye Mattilsynet får et kontor i Kautokeino, og det er naturlig at det her bygges opp en spesiell kompetanse på reinslakt. Landbruksdepartementet bør imidlertid kraftig stramme inn kravene om at praksis i Norge må kalibreres på en langt bedre måte enn det som skjer i dag.

18.2. Overordnede anbefalinger.

En kultur som ikke produserer er en død kultur. Urbefolkningenes tragiske skjebner, som på Grønland og i Canadas Arktis, er nettopp grunnet i at deres produksjon forsvant. Skal vi kunne opprettholde en levende samisk kultur, er reindriften den viktigste kulturbæreren. Dette krever at man begynner å se på politikken overfor reindriften som **næringspolitikk**.

Blant urbefolkninger har reindriftssamene den unike fordel at de produserer et luksusprodukt som folk i utgangspunktet er villige til å betale godt for. Utfra dette synspunktet er det tragisk i hvor stor grad man i årtier har neglisjert selve *produktet* reinkjøtt. En altfor stor prosent av det tidligere luksusproduktet reinkjøtt lever en kummerlig og nedrimet tilværelse i billigkjedenes frysedisker, totalt uten markedsføring. Samtidig har prispresset fra kjedene gjort at det i mange tilfeller er inngått kvalitetskompromisser som skader reinkjøttets anseelse. (se Vedlegg 2 som etter vårt syn kan sees på som alternative styringsstrategier med og uten stort prispress, og derav følgende kvalitetsforskjeller).

Når man har investert i en reinstek som festmiddag, er det svært skadelig for reinkjøttets renommé når den surrede steken ved bordet viser seg å inneholde noe som mest ligner

lapskauskjøtt i store biter. Det produseres altfor meget av det Knut Jacobsen i gourmetforretningen Jacob's på Holtet utenfor Oslo kaller 'forundringspakker' med reinkjøtt.

Siden Reindrifftsavtalen kom i 1976 har reindriften vært preget av en feilslått næringspolitikk, der hensynet til en håndfull slakterier og til lavbestanden i praksis har veiet langt tyngre enn en unik menneskelig kulturs overlevelse. Inverteringen i veksten av reintallet skjedde samtidig, i 1990, i Norge som i Sverige, Finland og Russland, til tross for at disse landene har ført en helt ulik politikk overfor reindriften. Dersom man tror at Norges utsulting av samisk reindrift var et nødvendig onde for å 'redde lavbestanden' tar man derfor sannsynligvis grundig feil. Reinbestand og lavbestand synes i virkeligheten å være kontrasykliske i forhold til hverandre, som en del av naturens periodiske variasjoner i et system som av seg selv finner tilbake til en slags balanse. Lemenbestandens periodiske oppblomstring er et annet eksempel på slike periodiske sykluser.

Økonomer som har sett på reindriften (for eksempel Skonhøft 1995) har tatt som utgangspunkt Hardings teori om 'allmenningens tragedie' (Harding 1968). Deres analyse synes å ha tatt to feilaktige utgangspunkt:

- a) Økonomene går ut fra at kapitalismens forvaltningssystemer er de eneste mulige forvaltningssystemer, og har fullstendig neglisjert urbefolkningens tradisjonelle regulering gjennom 'bruksrett i sekvens' eller 'time sharing' (se Reinert 1990 for en nærmere analyse av urbefolkningers bruksrett i forhold til kapitalismens eiendomsrett)
- b) Økonomene har, i likhet med landbruksforskerne, tatt sitt utgangspunkt i fjøsproduksjon, og således systematisk utelukket naturlige sykluser som forklaring på de fenomener de studerer.

Mye av de vitenskapelige analysene som har vært gjort omkring reindriften i Norge har vært gjort med betydelige faglige skylapper som i stor grad har påvirket resultatene: Naturforskerne som har fotografert beitene fra luften har i liten grad snakket med reieneierne, og dermed ikke integrert deres helt vesentlige kunnskaper i de 'offisielle' analysene. Miljøet på Ås har, som tidligere nevnt under omtalen av Lenviks forskning, tatt utgangspunkt i fjøsbaserte modeller som skaper store problemer for reindriften fordi de ikke tar hensyn til urbefolkningers strategi der biologisk mangfold skaper en forsikringspolise mot klimabasert risiko. Da norske økonomer matematiserte Hardings teori omkring 'allmenningens tragedie', gjorde de dette uten å trekke inn den antropologiske forståelsen av urbefolkningers ressursforvaltning, og kom derfor stort sett til irrelevante konklusjoner.

Norsk reindrift, med sine minimale administrasjonsressurser, er dermed blitt 'bombardert' med negative forskningsrapporter som de har hatt liten mulighet til å forsvare seg mot. Fordi disse publikasjonene systematisk har unnlatt å ta i betraktning reindriftenes egen logikk og egne forvaltningssystemer, har de bidratt til en 'vitenskapeliggjørelse' av gamle etniske fordommer i det norske samfunnet. Den formen for 'kollisjon' mellom 'fordistisk' vitenskapelig forståelse og urbefolkningers produksjonssystemer er veldokumentert fra store deler av verden (for eksempel Scones & Thompson 1994, Warren, Slikkerveer & Brokensha 1995), men denne typen analyse er helt fraværende i Norge. Etter vårt syn har det norske samfunnet en soleklar plikt til å bevilge forskningsmidler til 'ethno-sciences', dvs vitenskaper som også er istand til å se verden innen urbefolkningers eget perspektiv.

Under første fase i utviklingen etter at Reindrifftsavtalen kom, frem til 1990, ble prisnivået på reinkjøtt så godt som halvert under en stigende produksjon og en planøkonomisk

markedsføring der markedsmekanismene i stor grad ble koblet ut. Under annen fase, fra 1990 til i dag, ble så produksjonen av reinkjøtt halvert mens det samme planøkonomiske regimet gjorde at prisnivået stort sett forble uendret. Denne kombinasjonen av en **halvering av prisnivået** og en derpå følgende **halvering av produksjonsvolumet** er hovedårsaken til at reindriften i dag, økonomisk sett, ligger med brukket rygg. Under annen fase av denne utviklingen ble importen, under press fra slakteriene, startet stadig tidligere i slaktesesongen, slik at knappheten på reinkjøtt i Norge aldri fikk skape et naturlig sug i markedet som ville høynet prisen. **En gjennomgang av importregimet, der man forskyver tidspunktet for sesongens første import til etter brunsttiden (etter 1. desember), vil være helt sentral for å skape en situasjon der markedets knapphet på reinkjøtt kan skape høyere priser til reineier.**

Etter vår oppfatning kreves det en radikal mentalitetsendring i norske myndigheters forhold til reindriften. En slik endring i virkelighetsforståelsen krever en annen faglig sammensetning av de kompetente organer i Landbruksdepartementet og i Kommunal- og Regionaldepartementet. Dagens landbrukskandidater og jurister må ispes antropologer og andre samfunnsvitere, samt en god dose av folk med erfaring i markedsføring av merkevarer fra markeder med reell konkurranse, altså ikke folk fra landbrukssektoren. Etter mitt syn er det nokså utrolig at norsk urbefolkningspolitikk drives uten at én eneste person i de to ansvarlige departementene eller i Reindriftsforvaltningen har antropologisk utdanning. Dette spesielt når Reindriftsforhandlingene inntil år 2002 var så sterkt preget som de var av at her møtes to kulturer som i stor grad snakker forbi hverandre.

I tabellen nedenfor er det forsøkt å beskrive den mentalitetsendringen som skal til for å skape en reindrift som både er økonomisk, økologisk og kulturelt bærekraftig.

Tabell 10. Reindrift som næring: Gammel og ny virkelighetsforståelse.

NÅVÆRENDE MENTAL RAMME	FREMTIDIG MENTAL RAMME
'Norsk' forståelse og kosmologi	'Samisk' forståelse og tilhørende kosmologi/reindrift som 'ethno-science'
Reindrift som biologi, bedriftsøkonomi perifert. Kultur som museal 'folklore'	Reindrift som næringsliv, der det er kulturens bedriftsøkonomi som vil bestemme om kulturen overlever
Et forvaltningssystem som støtter og skaper trygdemottakere	Et forvaltningssystem som også støtter, fremmer og belønner entreprenørskap
Fordistisk masseproduksjon	Lokalt tilpasset og tradisjonsbasert nisjeproduksjon
Standardisert produksjon i stabilt klima	Marginalt og labilt klima/utnyttelse av økologiske nisjer i sekvens
Planøkonomisk prissetting og stor markeds-makt til 'konkurrenten'. Norsk Kjøtt'/bulktenkning	Imperfekt Schumpeteriansk konkurranse basert på kvalitet og mangfold i et godt segmentert marked
Fragmentert forståelse etter tradisjonelle faglige båser. Samfunnsvitere så godt som fraværende	Helhetlig tverrfaglig forståelse som legger vekt på strukturelle sammenhenger. Samfunnsvitere integreres.
Markedet: Få og 'standardiserte' aktører i nært samarbeide	Markedet: Mangfold av aktører med et mangfold av ulike markedsstrategier
Finnmarksvidda som den siste villmark	Finnmarksvidda som det første kulturbeite
'Fjøsforståelse': Verden sett fra Ås og Adamstuen.	Nisjeproduksjon i dobbelt forstand: Nomadisk produksjon som utnytter økologiske nisjer i sekvens, og som produserer for nisjer i gourmet-markedet

18.3. Spesifikke anbefalinger.

Som nevnt er det et hovedpoeng at reindriften i langt større grad enn nå behandles som en næring. Dette krever altså at man igjen lytter til reindriften sin egen kunnskap, og bryter med de landbruks-industrielle prinsipper.

Ta vare på samisk kunnskap og mattradisjoner til nye produkter. Som et eksempel: I Nordland lagres tradisjonelt reinkjøtt i tretønner, der lungene blir lagt over. Disse får stå hele vinteren, tiner og fryser, og produserer et svært godt tørket kjøtt. Dette er i slekt med det tørkede kjøtt, på quechua-sproget kalt *charqui*, som produseres i Andesfjellene. Dette ble etter hvert et kommersielt produkt i USA og det indianske navnet ble til 'jerked beef'. Denne prosessen med reinsdyrkjøtt er imidlertid 'ukodifisert', man vet rett og slett ikke hvordan og hvorfor prosessen fungerer, og det vil derfor også bli vanskelig å få Næringsmiddeltilsynets godkjenning for et kommersielt produkt.

Et annet eksempel på en tradisjonell bruk av biproduktene av rein for å fremstille et førsteklasses produkt er Nils Tonny Bransfjells 'Fjellbiff'. Det haster med å samle inn og kodifisere slik tradisjonell matkunnskap, som vil kunne gi inspirasjon til mange nye

produkter. Man bør forsøke å skaffe 'koblingsbokser' der samisk mattradisjon og moderne kunnskap møtes.

Entreprenørskap. Et kjernepunkt i strategien må være å utvikle samisk entreprenørskap. Dette vil imidlertid ikke være tilstrekkelig, og vi foreslår derfor å trekke inn kompetanse utenfra. Det er naturlig at dette arbeidet også får en viss kontinuitet, og selv om undertegnede er part i saken, synes det naturlig at Markeds- og Kvalitetsutvalget for Reinkjøtt her blir en koordinerende enhet.

Importregimet. Som nevnt under forrige punkt må importregimet struktureres på en måte som ikke virker like pressende på norske priser som dagens system. Det norske importregimet har ført til en rask prisvekst i våre naboland, men har presset prisene på norsk reinkjøtt i en periode med sterkt synkende produksjon. For åtte år siden lå prisnivået på reinkjøtt i Sverige på halvparten av det norske, i dag skiller det bare ca. 10 prosent. En utsettelse av sesongens første import til etter reinens brunsttid vil være et første skritt i riktig retning. Likeledes bør man se på hele tollstrukturen som klart og systematisk diskriminerer samisk produsert kjøtt i forhold til alt norsk produsert kjøtt.

Innovasjon og produktutvikling. Den siste innovasjonen som fant sted med reinkjøtt var, så vidt vi forstår, finnbiffen for svært mange år siden. En Schumpeteriansk konkurransemodell, slik vi ønsker for reindriften (se punkt 10), krever at man legger ned ressurser i produktutvikling og markedsføring. De aktørene som i dag kontrollerer reinkjøttet er meget fornøyde med 'balansen' i markedet. Dersom man til denne balansen bruker en del midler til markedsføring og til produktutvikling, vil prisen på reinkjøtt gå opp. Målet er å ha en form for konkurranse der de firmaene som gjør den beste jobben med reinkjøttet kan betale mer til reineier. Bedriftsøkonomiske 'lover' tilsier at innovasjoner skaper høyere marginer, slik at dette er en strategi der hele verdikjeden kan tjene bedre enn idag: 'Tidevannet løfter alle båter' som de sier i USA.

Markedsføring. Den systematiske mangelen på markedsføring koblet med kvalitetsproblem som har oppstått under kjedenes prispress er en alvorlig trussel for næringen på sikt. Her bør VSP Rein engasjere seg. Etnisk mat er i dag i skuddet over hele verden. Reinkjøtt er etnisk, eksotisk, sunt, og det har i utgangspunktet høy prestisje i Norge som 'mat for konger'. Etter vårt syn bør markedsføringmidlene rettes mot butikkene (*point of sale*). Det er dyrt å drive generisk markedsføring i landsdekkende media for et lite nisjeprodukt. Med litt profesjonell innsats bør man, nettopp fordi reinkjøttet og måten det produseres på er så eksotisk, kunne sikre seg redaksjonell omtale.

Opprinnelsesmerking. All erfaring fra nisjeproduserte kvalitetsprodukter viser at en merkeordning er en helt nødvendig del av en slik strategi. 'Godt Norsk' er etter vår oppfatning for teknisk fokusert, og henger noe igjen i det gamle prinsippet at kvalitet på mat = fravær av giftstoffer. Dette taes i våre dager som en selvfølge, og kvalitet er langt mer forbundet med opprinnelighet, geografisk forankring, og opplevelser (Reinert 1997, Jensen 1999). Det vil bli viktig å skille norsk – i prinsippet økologisk – rein fra finsk og delvis svensk 'farmet' rein. Stortinget har allerede vedtatt en anbefaling om en merkeordning for fjellslaktet rein. Dette synes departementet ikke å ha fulgt opp.

En større grad av konkurranse om reinkjøttet. En målsetning for VSP-Rein må, i tråd med SNDs formålsparagraf, være å skape et fungerende marked for reinkjøtt.

Insentivsystemet er vesentlig. Den beste måten å fremme entreprenørskap på er å belønne det. I praksis vil dette si at de som har vist initiativ ved å bygge slakterier nå får den finansieringen som trengs for å bringe disse i forskriftsmessig stand. Dette krever en helt ny mentalitet i forhold til dagens forvaltning av reindriften, der det er de svake som støttes mens de 'uregjerlige' entreprenørene møter veggen i regelverket. Man må tydeliggjøre at det nå finnes en ny politikk som støtter og belønner det entreprenørskap som er gjort i de samiske slakterier som er bygget opp.

Sesongkredittordning for reindriften. Vi har beskrevet problematikken her under punkt 17.

Ta i bruk områder som ligger brakk. Produksjonen av reinkjøtt kan økes ved at man igjen tar i bruk gamle områder som ligger brakk, der reinlaven nå råtner. I nord gjelder dette først og fremst øyer der det tidligere var reindrift, i sør gjelder det private fjellområder. Den gamle jordloven hadde bestemmelser om at 'jorden skal holdes i hevd'. Et initiativ fra Landbruksdepartementet kunne sette i gang utleie av fjellområder til reindrift på områder der 'jorden ikke holdes i hevd'.

En næringsnøytral og etnisk nøytral utmarkspolitikk Man må i større grad være villige til å diskutere prinsipper og sammenhenger i den næringspolitikken som faktisk føres, selv om den føres under andre flagg. Næringspolitikken i de samiske områdene må ikke, slik den nå er, vris mot samenes interesser ved at 'norsk' kjøttproduksjon får langt større subsidier enn samisk kjøttproduksjon i samme områder. Det må kunne kreves en etnisk nøytral og næringsnøytral toll og avgiftsbehandling for norsk og samisk kjøttproduksjon.

Endret fokus for Landbruksdepartementet. Landbruksdepartementets fokus må vris fra å beskytte reinslakterier for å skape en høy grad av konsentrasjon der, til isteden å fokusere på samisk verdiskapning i alle ledd. I sammenligningene med Sverige og Finland har vi sett at den norske strukturen her er 'kunstig'.

Mot selvstyre. Det bør utredes en omorganisering til økonomisk og administrativt selvstyre for reindriften, etter den finske modellen. Dette vil kunne bringe ned de store kostnadene ved å forvalte reindriften i Norge, i dag over 200 prosent av verdien av reinkjøttet som blir produsert i næringen.

Etablere prototyper for ikke-kapitalintensiv slakting. Reinslakt har en meget kort sesong, som begynner først sydligst i landet. Det slaktes i en intens høstmåned før brunsten, så tar man en pause, og det slaktes deretter, men mindre intenst, fra desember og ut mars. Foretar man store kapitalinvesteringer i rene slakteanlegg, er disse vanskelige å gjøre lønnsomme. Alt tyder på at de tradisjonelle samiske slakteplassene er de bedriftsøkonomisk mest lønnsomme, spesielt for høstslakt. Man må derfor ha klare meldinger fra Næringsmiddeltilsynet om hvilken standard som kan godkjennes for slike slakterier. Slakteriet på Kågen i Troms er et eksempel på en vellykket oppgradering av en slik tradisjonell slakteplass.

Slike prototyper på helårsslakterier og sesongslakterier som er godkjent, vil redusere den enorme risiko som reineiere i dag står overfor.

Avfallsproblematikken. Det bør skapes prosjekter som har som mål å løse avfallsproblematikken ved reinslakteriene. Vi har observert tilfeller der samvirket har dispensasjon til å dumpe slikt avfall på en fylling, mens reindriften langt mindre volum må avvikles på en langt mer kostbar måte.

Mattilsynet. Det bør legges en spesialkompetanse for Reinslakt ved det nye Mattilsynets kontor i Kautokeino. Her bør distriktsveterinæren i Mo i Rana, antagelig den meste erfarne veterinær i Norge når det gjelder reinslakt, hentes inn som kontaktperson lenger syd. Landbruksdepartementet bør instruere NMT til å ta i bruk risikovurdering, slik EU nå legger sterkt økende vekt på, fremfor regelrytteri, når det gjelder reinslakt.

Reindrift og opplevelsesturisme. Det burde være fullt mulig å selge en pakke 'Én uke som reingjeter' i for eksempel Tyskland for en meget god pris. Her må imidlertid produktet – innkvartering, mat og sproglig assistanse – være på topp. Innen jakt og fiske finnes det slike produkter i Norge som man kan lære av. Maarud Gård er et eksempel på hvorledes man kan lykkes med tyske turister.

Strategi for reinkjøtt i dagligvarekjedene. Reinkjøttet må ut av billigkjedene som billigprodukter og i langt større grad inn i de dyre kjedene som Meny, Mega, Centra, etc. Dette skjer ikke dersom VSP Rein bare er en postkasse for søknader.

Storkjøkken. Firmaet Polarica/Norrfrys i Haparanda har utviklet produkter og konsepter for vilt og bær til storkjøkken. Dette blir backet opp med intensiv markedsføring, noe som er en stekt medvirkende årsak til at reinkjøttet er så meget dyrere enn storfekjøtt i Sverige. Polaricas hjemmeside www.polarica.se viser hvorledes de selger reinkjøtt som 'opplevelse', helt i tråd med moderne markedsføring (se Jensen 1999). Etter mitt syn bør man kunne trekke på denne bedriftens kompetanse i produktutvikling og markedsføring ved å etablere et *joint venture* for produksjon og markedsføring i Norge. Dette vil spare mye tid i forhold til å prøve å dyrke frem det nødvendige entreprenørskap lokalt i Norge.

Det nyopprettede Utviklingsselskapet for Indre Finnmark sammen med en reinsamisk organisasjon ville være mulige partnere i et slikt joint-venture. Andre naturlige partnere ville være H. Mydland på produksjonssiden og W. Køltzow som dekker distribusjonssiden. Slakteribygget i Kautokeino eller Mydlands lokaler i Tromsø peker seg ut som naturlige lokaliseringer for et slikt *joint venture*. Polarica/Norrfrys ville med meget små kostnader kunne tilpasse sine produkter og konsepter til det norske markedet. I dag tar restauranter i stor grad de dyreste stykningsdelene. På denne måten vil man kunne øke avsetningen av de rimeligere stykningsdelene på storkjøkkenmarkedet.

Bibliografi.

- Anderson, D.G., 2000, 'Rangifer and human interests' i *Rangifer*, No. 2-3
- Bjørklund, I. (1986), 'Samisk reindrift og norsk forståelse', i Erke & Høymo (74-82)
- Bjørklund, I., (1991), 'Samisk reindrift som pastoral tilpasningsform...', i Stenseth *et al.* (red.) (1991:181-188)
- Bjørklund, I. (1995), 'Når ressursene blir allmenning...', i Ludviksen (1995:13-24)
- Bjørklund, I. (1999a) (red.), *Norsk Ressursforvaltning og samiske rettighetsforhold*, Oslo: Ad Notam Gyldendal
- Bjørklund, I. (1999b) 'Den nasjonale integrasjon av det samiske reindriftssamfunn', i Bjørklund (red.) 1999:52-65
- Bjørklund, I. & Brantenberg, T., (1981), *Samisk Reindrift - Norske Inngrep*, Oslo, Universitetsforlaget.
- Botero, Giovanni (1622), *Le Relationi Universali, Diviso in sette parti*, Venezia, Alessandro Vecchi. 5. utgave. 1. utgave 1591.
- Eira, Anders J.H. (2001), *Analyse av konkurransesituasjonen og verdiskapningen i reinkjøttindustrien i Norge*, Norges Handelshøyskole.
- Gjessing, G., (1973), *Norge i Sápmi*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag
- Hardin, Garrett (1968), 'The Tragedy of the Commons', *Science*, 162, 1243-1248.
- Hoém, A., (1976), *Makt og Kunnskap*, Oslo : Universitetsforlaget
- Høgland, Karianna Kosmo (1997), *Reinslakteri i Nord-Trøndelag – vurdering av alternativer*, Reindriftsforvaltningen i Nord-Trøndelag.
- Ims, Anders Aa & Ansgar J. Kosmo (2001), *Høyeste reintall for distriktene i Vest-Finnmark*, Høringsdokument, Alta, Reindriftsforvaltningen.
- Jensen, Rolf (1999), *The Dream Society. How the coming shift from information to imagination will transform your business*, New York, MacGraw-Hill, 1999.
- Karlstad, S. & Lie, I., (1999), *Forskning i reindriften...* NIBR prosjektrapport 1999:8
- Kolden, Jon, (1976) *70 år med tamrein. Lom Tamreinlag 126-1996*, Lom, Lom Tamreinlag. Landbruksdepartementet, ulike forskrifter, ulike år.
- Landbruksdepartementet (1992), *En bærekraftig reindrift*, Stortingsmelding nr. 28 (1991-92), Oslo.
- Landbruksdepartementet (2002), *Om reindriftsavtalen 2002-2003*, Oslo.
- Lenvik, Dag (1988), 'Utvalgsstrategier i reinflokken', Alta, Reindriftsadministrasjonen.
- Lenvik, Dag (1990), 'Flokkstrukturering – tiltak for lønnsom og ressurstilpasset reindrift', *Rangifer*, Nr. 4, side 21-35.
- Livsmedelsverket (1996 og senere tillegg), *Livsmedelsverkets kungörelse om slakt av tamboskap och hägnad vilt*, Statens Livsmedelsverk, uten sted.
- Livsmedelsverket (1998 og senere tillegg), *Livsmedelverkets kungörelse om slakt av ren och annan hantering av renkött*, Statens Livsmedelsverk, uten sted.
- Lom Tamreinlag, *Reindriftskart*, uten år.
- Løyland, Jon et. al. (2001), *Kjøttpriser fra bonde til butikk*, NILF-rapport 2001/10. (NOU 1997: 4), 'Naturgrunnlaget for samisk kultur'.
- Oskal, N., (1995), *Det rette, det gode og reinlykken*, Tromsø, Universitetet i Tromsø
- Oskal, N. (2000), 'On nature and reindeer luck', i *Rangifer* 2-3, 2000
- Paine, Robert (1994), *Herds of the Tundra, A Portrait of Saami Reindeer Pastoralism*, Washington D.C., Smithsonian.
- Poromies*, ulike år, Rovaniemi, Paliskuntain Yhdistyksen.
- Reindriftsadministrasjonen (1994), 'Reindriften i Finnmark. Lovgivning og distriktsinndeling', Alta.
- Reindriftsforvaltningen, *Ressursregnskap for reindriftnæringen*, ulike år.

Reindriftsforvaltningen, *Totalregnskap for reindriftsnæringen*, ulike år.

Reindriftsforvaltningen, *Forskrifter til Reindriftsavtalen*, ulike år.

Reindriftsforvaltningen i Sør-Trøndelag/Hedmark (1999), 'Rapport om Produksjons- og tapsutviklingen i Sør-Trøndelag/Hedmark Reinbeiteområde', Røros.

Reinert, Erik S. & Espen Dietrichs (1994), 'Naturressurser, avtagende skalautbytte og økonomisk vekst', Oslo, STEP/KAD-Notat nr. 8/94.

Reinert, Erik S. (1994) 'Symptoms and causes of poverty: Underdevelopment in a Schumpeterian System', *Forum for Development Studies*, Nr. 1/2, Norsk Utenrikspolitisk Institutt, Oslo.

Reinert, Erik S. (1996), *Det tekno-økonomiske paradigmeskiftet - konsekvenser for næringspolitikken*. Oslo, Norsk Investorforums Publikasjonsserie 3/96.

Reinert, Erik S. (1997), *Det tekno-økonomiske paradigmeskiftet. Konsekvenser for norske distrikts- og ressursbaserte næringer*, Oslo, Norsk Investorforum skriftserie nr. 1/1997.

Reinert, Erik S. (1998), 'Raw Materials in the History of Economic Policy; or, Why List (the Protectionist) and Cobden (the Free Trader) Both Agreed on Free Trade in Corn, i Parry, G. (Ed.), *Freedom and Trade. 1846-1996*. London, Routledge, 1998.

Reinert, Erik S. & E v de Schootbrugge (1999), *Regionale Strategier i Kunnskapssamfunnet*, Oslo, Kommunal- og Regionaldepartementet.

Reinert, Erik S. (2000a), 'Stages of Economic Growth: Karl Bücher and the Geographical Dimension of Techno-economic Change. Production-based Economic Theory and the Stages of Economic Development', i: Backhaus, Jürgen (Redaktør), *Karl Bücher. Theory, History, Anthropology, Non-Market Economies*, Marburg, Metropolis Verlag.

Reinert, Erik (2000b), 'Verdiskapningsprogrammet for reindriften', SND/Landbruksdepartementet.

Reinert, Erik (2001) 'På Næringens Egne Premisser:...', i *Nytt fra Reindriften*, Oktober, NRL.

Reinert, Hugo (2002), *Makt, kunnskap og avmakt – en kunnskapspolitisk analyse av samisk reindrift*, upublisert manuskript, Cambridge University.

Scones, I. & Thompson, J. redaktører (1994) *Beyond farmer first*, London, Intermediate Technology Publications.

Skonhoft, Anders (1995), 'On the Exploitation of an Unmanaged Local Common; Hardin's Analysis reconsidered', International Association for the Study of Common Property, Bodø, May 24-28, 1995.

Slakting og slakteristruktur i reindrifta i Finnmark (1998), Rapport fra en arbeidsgruppe nedsatt av reindriftsavtalepartene, uten utgiver. Med vedlegg.

Svenska Samernas Riksförbund (1999), *Marknadsstudie för Renköten*.

Sveen, Arvid (1996), *Helleristninger. Jiepmaluokta, Hjemmeluft, Alta, Vadsø*, eget forlag.

Søylen, Viil (2002), *Reindrift – omlegning av tilskudd til driftsenheter og tamreinlag*, Oslo, NILF.

Turi, Johan Mathis (1994), *Slakting i Finnmark og Troms*, Norske Reindriftsamers Landsforbund.

Uggerud, Ken (2001), *Rovdyrvern og menneskerettigheter i reindriftens områder*, Ulvevadet, Birgitte (2000), *Penger teller, kultur avgjør. Analyse av Statens virkemiddelbruk for å oppnå en bærekraftig reindriftsnæring i Vest-Finnmark, og reindriftssamenes reaksjoner på denne politikk*, Hovedoppgave i Sosiologi, Universitetet i Oslo.

Warren, D.M., Sikkerveer, L.J. & Brokensha D., redaktører (1995), *The cultural dimension of development: indigenous knowledge systems*, London, Intermediate Technology Publications.

Vedlegg 1. Norsk Kjøttts engrosprisliste på stykninger av reinsdyr.

Norsk Kjøtttsamvirke, Notering nr. 3/2001 (den siste pr. august 2002)

Priser i kroner/kg. Levert selgers rampe. På pall av 400 kg ytes 6 % rabatt på disse prisene.

Reinsdyrkalv lårstek med ben 2,5-3,5 kg.	111,60
Reinsdyr lårstek uten ben 0,8/1,4 surret	133,70
Reinsdyr bogstek uten ben surret	104,10
Reinsdyr koteletter	149,70
Reinsdyr grytekjøtt med ben	58,10
Reinsdyr sadel stor	137,80
Reinsdyr indrefilet 2	275,40
Reinsdyr indrefilet 1	278,90
Reinsdyr ytrefilet	273,20
Reinsdyr biff	195,70
Reinsdyr småkjøtt	61,50
Reinsdyr finnbiff	104,30
Reinsdyr finnbiff 5 kg kartonger	102,00
Reinsdyr mellomgulvkjøtt	28,50
Reinsdyr lever	7,90
Reinsdyr hjerte	29,40
Reinsdyr tunger	38,30

Vedlegg 2: Kvantumsfordeling på stykninger av rein etter skjærekalkyle.

27 % finnbiffråstoff, (alternativt 32 %)
18 % småkjøtt (rein II), (alternativt 13 %)
14 % surret lår
4 % lår med bein
4 % flatbiff
5 % sadel
3 % filet

75% ferdigvare.

Vedlegg 3: Brev fra Private Reinslakteriers Landsforening av 9. april, 2002 (egen fil)

Vedlegg 4. Produksjon og lagersyklus for norsk reinkjøtt gjennom en sesong (egen fil i Excel).

Vedlegg 5. Diverse pristilskudd for reinkjøtt, 1973-1987 (egen fil i Powerpoint)

Vedlegg 6: Stykninger av reinsdyr (egen fil i Powerpoint).